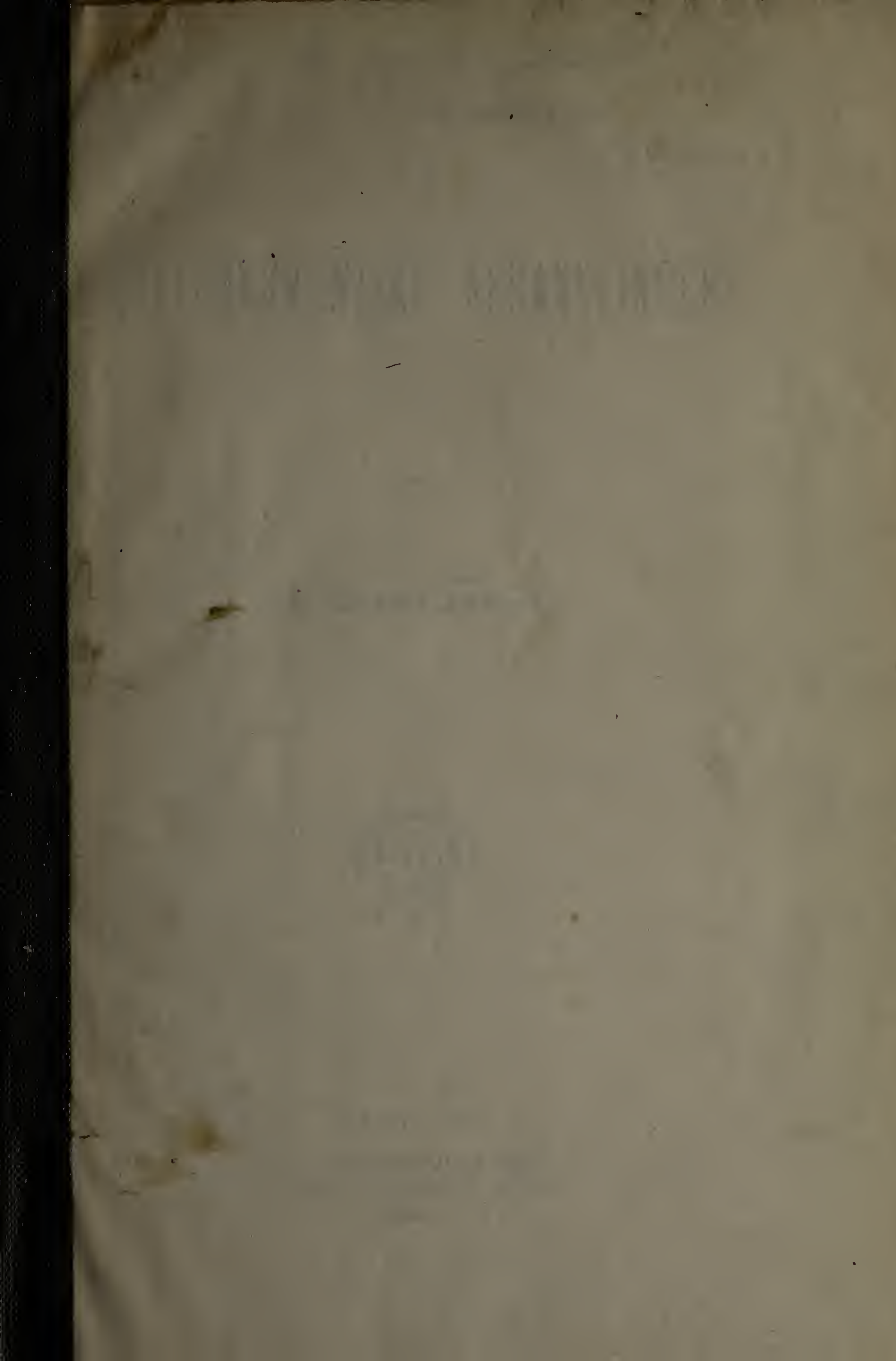

Hr. adjunkt Jensen..
ærbødigst fra
forfatteren.

STATSØKONOMISKE AFHANDLINGER

AF

Dr. OSKAR JÆGER.

KRISTIANIA.
H. ASCHEHOUG & CO.
HOVEDKOMMISSIONÆR FOR DANMARK: H. HAGERUP.
1896.

AKTIE-BOGTRYKKERIET.
(Forhen: Det Mallingske Bogtrykkeri.)

Indhold.

Side

De afhandlinger, som herved udgives i bogform, har alle været offentliggjorte i «Statsøkonomisk tidsskrift». Den sidste og største af dem aabner desuden under titelen: Die Aufgabe und wissenschaftliche Methode der theoretischen Nationaløkonomie, fjerde kvartalshefte for 1895 af det i Wien, Prag og Leipzig udkommende «Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung», udgivet af *Eugen v. Bøhm-Bawerk, Karl Theodor v. Inama-Sternegg* og *Ernst v. Plener.*

Udsigt over de forandringer, som Norges banks virksomhed har undergaaet ved den nye banklov.

Kravet paa en forandret lovgivning for Norges bank reistes som bekjendt af storthinget, der i 1876 besluttede at anmode regjeringen om at tage den da gjældende banklovgivning under revision. Foranlediget herved udbad saa finansdepartementet sig 1877 i en længere motiveret skrivelse betænkninger fra bankens forskjellige autoriteter, angaaende hvilke forandringer lovgivningen om Norges bank antoges at burde undergaa, og efterat disse betænkninger i løbet af de følgende fire aar var indløbne, fremsattes endelig i 1882 kongelig proposition, indeholdende et udkast til lov om forandringer i lovgivningen om Norges bank.

Denne proposition besluttedes imidlertid ikke taget under behandling af storthinget. Grundene hertil var flere. Men en af de mest afgjørende var vistnok den, at man istedenfor den i propositionen foreslaaede tillægslov ønskede en revision af hele den i en mængde spredte love indeholdte banklovgivning, saaledes at samtlige gjældende lovbestemmelser angaaende banken kunde blive kodificerede eller samlede i en eneste, let fattelig og let overskuelig lov.

I 1884 nedsattes da for at tage sagen under fornyet overveielse ved kgl. resolution en af 9 medlemmer bestaaende bankkommission, der i 1886 til kongen indsendte en udførlig indstil-

ling med udkast til en hel ny banklov. Dette udkast er det, som (efterat kongelige propositioner derom var fremsatte i 1888, 89, 90, 91 og 92) med enkelte, tildels dog væsentlige modifikationer og tillæg omsider den 23 april 1892 blev ophøiet til gjældende lov for Norges bank.

En sammenligning mellem denne nye banklov og de tidligere gjældende lovbestemmelser, som ved den blev ophævede, viser, at de gjorte forandringer i det væsentlige angaar følgende fire hovedpunkter: 1) bankens seddeludstedelsesret, 2) dens øvrige virksomhed, 3) dens bestyrelse og 4) fordelingen af dens udbytte. Af disse fire hovedpunkter er det de to første, der altsaa omfatter bankens hele virksomhed, hvilke fra et rent økonomisk synspunkt har den største interesse, og som vi her skal gjøre til gjenstand for nærmere behandling.

I. Bankens seddeludstedelsesret.

Hvad der mest af alt giver Norges bank dens udprægede særstilling ligeoverfor alle landets øvrige banker, er naturligvis dens eneberettigelse til at udstede banksedler, der gjælder som penge og er tvungent betalingsmiddel overalt i riget.

For at kunne opfylde sin store økonomiske mission: at tjene landet som et let og bekvemt omsætningsmiddel samtidig med at spare det for de enorme udgifter til anskaffelse og vedligeholdelse af alt det ædle metal, som omsætningen ellers vilde behøve, maa, som alle ved, banksedlerne være fuldt indløselige paa anfordring, — hvad Norges banks sedler har været siden 1842. Enhver maa med andre ord, naarsomhelst han ønsker det, kunne gaa til banken og faa dens sedler indløste med guld.

Denne indløsningspligt gjør det da nødvendigt for enhver vel ledet seddelbank altid at have en forholdsvis stor mængde ædelt metal i kasse. I enkelte lande, som f. ex. Frankrige, indeholder lovgivningen ingen bestemmelser om seddelbankens kasseholdspligt; den fastsætter blot en maximumsgrænse for seddeludstedelsen, men giver forøvrigt bankens bestyrelse frie hænder. Og under forudsætning af en altid dygtig og samvittighedsfuld bankledelse er denne ordning maaske den bedste baade for banken og for dens kunder.

I de fleste andre lande derimod har man anseet det for nødvendigt at give lovregler, som til enhver tid forbyder at formindske metalbeholdningen ud over et vist punkt i dennes forhold til den cirkulerende seddelmængde, idet man derved har

til hensigt at opretholde bankens indløsningsevne saa urokkelig, at den end ikke under de allermest kritiske forholde kan blive gjort til gjenstand for nogensomhelst tvil.

Som bekjendt er der to forskjellige maader, hvorpaa man har søgt at opnaa dette resultat, nemlig enten gjennem det saakaldte proportionssystem, hvorved det bestemmes, at bankens metalbeholdning bestandig skal udgjøre en vis brøkdel, f. ex. $^1/_3$ eller $^3/_8$, af den cirkulerende seddelmængde, eller gjennem det saakaldte differencesystem, paa hvilket den berømte engelske bankakt af 1844 er bygget, og hvorved der fastslaaes et bestemt beløb (difference), hvormed seddeludstedelsen til enhver tid kan overskride metalbeholdningen, medens altsaa alle overskydende sedler skal være fuldt ud metallisk dækkede. Forsaavidt det kun gjælder at sikre sedlernes indløselighed, maa man vistnok utvilsomt sige, at begge systemer helt ud opfylder sin hensigt.

Seddelbankerne har imidlertid ikke blot til opgave at sikre sine sedlers fulde indløselighed og derved forebygge, at de depretieres, men ogsaa virkelig at holde et saa stort antal sedler ude i cirkulation, som landets vexlende omsætning til enhver tid tiltrænger og kan bære. Naar landets omsætning stiger og altsaa det samlede beløb af indenlandske betalinger forfleres, vil der nemlig heraf resultere et behov for forøgelse af seddelmængden, og dette behov vil regelmæssig vise sig som trang til at faa laane bankens sedler.

Sine sedler sætter banken i almindelighed i omløb dels ved at kjøbe guld for dem og dels derved, at den udlaaner dem enten direkte eller ved indkjøb af vexler og værdipapirer. Den moderne banklovgivning bestemmer næsten overalt, at seddelbankerne skal være forpligtede til at kjøbe alt det guld, der ligefrem bydes dem, eller paalægger dem med andre ord at udlevere sine sedler efter parikurs mod grov kurant. Gjennem denne bestemmelse, der for Norges banks vedkommende blev indført ved lov af 8 august 1842, sikres i virkeligheden, at landet i gode tider kommer til at besidde den seddelmængde, som behøves; thi skulde banken udstede for faa sedler, vilde jo disses virkelige værdi strax blive større end deres paalydende[1]), og det vilde da ogsaa meget snart blive lønnende for private per-

[1]) Som exempler paa, at dette, hvor metallets fri udmyntning stanses, faktisk kan indtræffe, kan her nævnes, at de russiske papirrubler i 1876 var 5—6 pct. og de østerrigske papirgulden i 1889 endog over 20 pct. mere værd end de tilsvarende sølvrubler og sølvgulden.

soner eller banker at indføre guld fra udlandet og faa det ombyttet i banken mod sedler. Ligesom bankens forpligtigelse til at indløse sine sedler med guld forhindrer sedlerne fra at udstedes i overmaal og derved depretieres i forhold til guldet, saaledes indeholder dens forpligtelse til omvendt ogsaa altid at give sine sedler i bytte mod guld garantien for, at ikke gjennem en for knap udstedelse sedlernes værdi kommer til at overstige guldets.

Saaledes opnaaes det da i det store taget, at sedlerne til enhver tid har den samme værdi som det guld, hvorpaa de lyder. Men skulde det altid være nødvendigt, naar landet trængte flere sedler, at indføre en tilsvarende mængde guld fra udlandet for igjen at udføre det, saasnart behovet for betalingsmidler atter sank, vilde, som man let vil indse, denne værdioverensstemmelse aldrig kunne blive aldeles fuldstændig, eftersom det jo da stadig netop vilde være en opgang eller en nedgang i banksedlernes pengeværdi, som gav stødet til den indførsel eller udførsel af guld, der paany skulde bringe værdioverensstemmelsen tilveie.

For at forebygge en saadan foranderlighed i banksedlernes værdi med de deraf følgende midlertidige prisfluktuationer og samtidig spare landet for de udgifter, som en saadan stadig ind- og udførsel af guld vilde medføre, bemyndiger man altsaa banken til gjennem diskontering, indkjøb af vexler o. s. v. at udlaane sine sedler eller med andre ord til at give dem ud ogsaa mod andre værdier end klingende mynt, og opnaar derved, at omsætningsmidlerne i virkeligheden faar en saadan elasticitet, at deres mængde uhindret og naturlig udvides og indskrænkes, alt eftersom omsætningen kræver det.

I det store taget beror bankens evne til saaledes at udlaane sedler derpaa, at den (da det naturligvis er ganske utænkeligt, at alle dens sedler paa én gang skulde kunne fordres indløste) aldrig behøver at holde fuld metallisk dækning for den hele cirkulerende seddelmængde. Saalænge den blot har saa meget guld i sine kjeldere, at den er sikker paa altid at være istand til at indfri enhver seddel, som paa nogen maade kan ventes at ville komme tilbage til banken for at indløses med guld, kan den derfor trygt vedblive med at give sine sedler ud som laan til de solide laansøgere.

Tilhængerne af proportionssystemet hævder nu, at dette system i tider, hvor trangen til omsætningsmidler voxer, yder seddelbanken en større udlaansevne, end differencesystemet for-

maar at give. I perioder, hvor behovet for indenlandske betalingsmidler stiger (som hos os jevnlig f. ex. i maanederne februar, mars og april paa grund af fiskerierne og udrustningen af de oplagte skibe), vil nemlig, siger man, banken under differencesystemet ikke kunne udvide sin seddelcirkulation efter omstændighedernes krav, uden at der maa indforskrives en nøiagtig tilsvarende post guld fra udlandet, medmindre den da allerede i forveien har siddet inde med en større metalbeholdning, end loven fordrer. Har man derimod proportionssystemet f. ex. med tredjedelsdækning, saa kræver et forøget seddelomløb af, lad os sige, 9 millioner kroner kun en metalforøgelse af 3 millioner, og naar disse sedler efter periodens udløb vender tilbage til banken, kommer denne ikke til at ligge inde med en saa overflødig stor metalbeholdning som under differencesystemet. Dette er nu ganske vist sandt; men denne fordel ved proportionssystemet opveies rigelig ved den dermed følgende ulempe, at naar seddelindehaverne i kritiske tider kræver sine sedler indløste med metal for dermed at afgjøre sine betalinger i udlandet og saaledes formindsker bankens metalbeholdning, saa maa den med tredjedelsdækning foruden de indløste sedler desuden endnu inddrage et dobbelt saa stort beløb i andre sedler. At faa alle disse inddragne fra selve cirkulationen kan ofte være en umulighed, og proportionssystemet tvinger derfor banken ligefrem til bestandig at holde en større metalbeholdning, end loven kræver, for paa det overflødige metal at kunne fundere en seddelreserve, i hvilken en saadan seddelinddragning i fornødent fald kan iværksættes. Hvilket system man end har, kræver en fornuftig bankledelse altid, at banken i de normale tider har liggende en større eller mindre reserve af fuldt dækkede sedler, som gjør det muligt, at seddelmængden til enhver tid kan udvides eller metalbeholdningen indskrænkes, uden at derved nogen forstyrrelse i bankens øvrige virksomhed indtræder. Men ved at paabyde, at der bestandig skal være fuld metallisk dækning for alle de sedler, som paa nogen maade kan vende tilbage til banken med krav paa indløsning, bringer differencesystemet den overveiende fordel fremfor proportionssystemet, at seddelreserven, — bortseet fra den del deraf, som særlig paa grund af foliovirksomheden til stadighed maa være inde, — uformindsket kan anvendes til udlaan, idet bankens seddelindløsning aldrig, som under det sidstnævnte system, kan komme til at gjøre noget skaar i dens seddelreserve og derved i kritiske tider bidrage til at forringe

eller endog aldeles lamme dens udlaansevne. Under differencesystemet opnaar man med andre ord, at seddelindløsningen og seddeludlaanet bliver ganske uafhængige af hinanden.

Den ordning, som helt til den nye banklovs ikrafttræden var gjældende for Norges bank, bestod i virkeligheden i en høist eiendommelig blanding af begge systemer. Bankens seddeludstedelsesret var nemlig afhængig af dens metalbeholdning saaledes, at der paa dens oprindelige grundfond og de frivillige indskud, hvormed dette efter loven af 1827 forøgedes — tilsammen ca. 10 millioner kroner —, kunde udstedes sedler i forholdet 5 : 2, medens der paa den ved love af 1842 og 1863 senere tilkomne del af grundfondet — $2^1/_2$ million kroner — og paa det saakaldte reservefond, der ifølge loven var langsomt stigende, blot kunde udstedes sedler i forholdet 3 : 2. Paa sine faste fonds kunde banken altsaa udstede sedler dels efter forholdet 5 : 2, dels efter forholdet 3 : 2, hvilket med et reservefond paa 5 millioner kroner vilde sige det samme, som at det var banken tilladt paa disse fonds at have ialt for mellem 35 og 36 millioner kroner sedler i cirkulation. Forsaavidt seddelomløbet gik ud herover, maatte banken for hver seddel, den gav ud, sidde inde med det tilsvarende beløb i guld. Dette guld dannede det saakaldte extrafond. I gode tider, hvor seddelcirkulationen voxede stærkt, fremkom der da et forholdsvis stort extrafond, som igjen, naar seddelomløbet sank, helt eller delvis forsvandt.

Saalænge der nu existerede noget extrafond, havde man paa denne vis i virkeligheden det rene differencesystem, hvorimod man, naar extrafondet forsvandt, gik over til proportionssystemet.

Misfornøielsen med dette høist kunstlede blandingssystem kommer i den omtalte skrivelse af 1877 fra finansdepartementet tilorde i følgende vistnok ikke uberettigede karakteristik: «Den nuværende tilstand er altsaa,» skrev departementet, «den, at banken under gunstige forholde i landet, det vil sige under et stort seddelomløb, der, om proportionssystemet havde været helt gjældende, vilde have tilladt en udvidelse af dens laanevirksomhed, er afskaaret adgang til at benytte sig heraf, medens den under ugunstige, men ikke just extraordinære forholde alligevel maa skride til en indskrænkning af sin laanevirksomhed; den kan saaledes ikke uden føie siges at forene begge systemers mangler, men ikke deres fordele.»

Det er dog et spørgsmaal, om den fordel, som proportions-

systemet siges at medføre ved i gode tider at give banken større udlaansevne ikke i virkeligheden er temmelig illusorisk, da det er utvilsomt, at en mindre kyndig bankbestyrelse netop herved lettelig kan forledes til et overdrevent udlaan af sedler. Sikkert er det i det mindste, at under differencesystemet, hvor der, saasnart differencen er overskredet, for hver krone, som udgives i sedler, maa indbringes en tilsvarende krone i guld, dèr regulerer seddeludstedelsen sig saa at sige af sig selv; den bliver et selvregulerende apparat.

I gode tider havde man altsaa med den gamle ordning af seddeludstedelsen ved Norges bank faktisk dette selvregulerende differencesystem, og hvad man under disse omstændigheder kunde have at indvende, var væsentlig kun, at differencen var sat for lavt, saaledes at banken nødtes til at have henliggende i sine kjeldere en altfor stor mængde guld, hvoraf den ingensomhelst indtægt eller nytte kunde have, idet den overflødige del deraf blot laa der som dækkelse for et beløb sedler, som ifølge tingenes natur umulig kunde vende tilbage og fordre dækning. Bankstatistiken viste, at seddelomløbet helt siden den 31 januar 1857 aldrig havde været nede under 24 millioner kroner, men tvertimod var i stadig stigning, og alligevel var banken tvungen til at sidde inde med fuld metallisk dækning for enhver seddel, der udgaves udover et beløb af 18—19 millioner kroner.

Denne unødige indskrænkning af bankens laanekapital var dog i gode tider af uvæsentlig betydning; thi i gode tider kan det store publikum med lethed faa sin laanetrang tilfredsstillet paa andre hold. I kritiske tider derimod, naar det økonomiske liv ligger nede, stilles den seddeludstedende banks udlaansevne paa en desto haardere prøve. I ethvert land med udviklet kredit og seddelcirkulation ophører nemlig de private at have metalforraad liggende. De handlende deponerer sine kassebeholdninger i bankerne, og bankernes kassebeholdninger vil igjen for største delen bestaa i sedler og tilgodehavender hos seddelbanken. Paa denne maade samler da alt det metal, som ikke er i stadig cirkulation, sig i seddelbanken; denne bliver saa at sige landets eneste metalreservoir.

Men hvad er nu det karakteristiske for de kritiske perioder i forretningslivet? Jo, først at efterspørgselen efter varer og arbeidere bliver mindre, mængden baade af salg og af arbeidskontrakter aftager, og saavel vareprisérne som arbeidspriserne falder. Følgelig bliver der heller ikke et saa stort behov som

tidligere for indenlandske betalingsmidler, og det uundgaaelige resultat heraf er, at seddelcirkulationen formindskes. Men denne nedgang i det økonomiske liv bevirker ogsaa, at landet ikke længere er istand til gjennem sin sædvanlige export og sin fragtfart at betale, hvad det skylder i udlandet. Handelsbalancen bliver ugunstig, saa at vexelkurserne stiger, og en stor del af de overflødige sedler, som strømmer tilbage til banken, bliver derfor ikke staaende i den, men forlanges indløst med metal til export, hvorved bankens metalforraad svinder ind. Men netop samtidig hermed opstaar der som regel ogsaa en heftig efterspørgsel efter laan af bankens sedler fra alle dem, hvem de daarlige konjunkturer har bragt i en trykket stilling, og som derfor trænger dem til at betale sin indenlandske gjæld.

Under disse forholde, hvor den almindelige kredit er svækket, stilles der da det største krav til bankens udlaansevne, og det gjælder for den gjennem en stor reserve af fuldt dækkede sedler at være godt rustet til at møde forretningsverdenens behov, forat den ikke skal svigte og derved bidrage til at fremkalde almindelig panik. Hvilken overordentlig fordel differencesystemet i dette tilfælde besidder fremfor proportionssystemet derved, at det, som vi har paavist, gjør seddelsreserven uafhængig og sikrer den mod at formindskes ved den paagaaende indløsning af sedler, er let at indse. Men endog det helt gjennemførte differencesystem kan under slige omstændigheder vise sig som en skjæbnesvanger indskrænkning i bankens handlefrihed, idet dets bestemmelser, naar seddelsreserven under tilfredsstillelsen af den stærke laanetrang hurtig synker, gjør sit til at forøge den almindelige skræk og tilsidst kan blive aldeles uholdbare, hvorpaa man har de mest talende vidnesbyrd netop fra Bank of Englands historie. Tre gange har man som bekjendt dèr været nødt til at suspendere bankakten. Den første og tredje gang, i 1847 og 1866, var vistnok selve regjeringens tilladelse til at overskride seddelgrænsen allerede i sig selv tilstrækkelig til at berolige gemytterne; men den anden gang, nemlig i 1857, blev seddelgrænsen virkelig overskredet med 4 millioner £, og det endog under en diskonto af 10 %.

Ved Norges bank før den nye banklov, da proportionssystemet i daarlige tider gjennem extrafondets forsvinden blev det herskende, stillede forholdene sig endnu meget værre end ved det engelske system, idet lovens bestemmelser om dækningsforholdene 3:2 og 5:2 i virkeligheden betød, at naar metalbeholdningen sank ned under

de faste fonds beløb, skulde man for hver 2 kroner i sedler, der indløstes med guld, desuden ogsaa inddrage 1 krone i sedler fra laanerørelsen, ja endog 3 kroner, om metalbeholdningen skulde gaa ned under 10 millioner. Der blev da ogsaa, naar Norges banks udlaansevne af denne aarsag lammedes i kritiske tider, klaget over, at den anvendte et «strupesystem», der var fordærveligt for forretningsverdenen. Men faktisk var det banken selv, der blev «strupet» gjennem de lovbestemmelser, som tvang den til, naar guldet paa grund af seddelindløsningen strømmede ud af dens kjeldere, at iværksætte tilsvarende inddragninger i selve den seddelreserve, hvormed markedets laanetrang skulde tilfredsstilles.

Uagtet vor bankhistorie ikke kan opvise, at de gamle banklovbestemmelser i virkeligheden har forvoldt egentlig større ulykker, er dog disse bestemmelsers uheldighed flere gange kommen tydelig tilsyne netop i den forholdsregel, hvorved bankens bestyrelse har forstaaet at undgaa saadanne ulykker. I de trangeste tider har den nemlig simpelthen overtraadt loven og udstedt flere sedler, end metalbeholdningen ifølge loven tillod. Disse overskridelser foregik i al stilhed, og først gjennem de offentliggjorte maanedsregnskaber erfarede almenheden, at loven i virkeligheden var overtraadt.

Vi har saaledes seet, at de for Norges bank tidligere gjældende lovbestemmelser angaaende dens seddeludstedelsesret ikke alle kunde siges at være heldige. Der fandtes dog blandt dem én, som vi hidtil har ladet uomtalt, og som ubetinget var til fordel for banken. Ved lov af 1857 tillodes det den nemlig at have indtil en tredjedel af sin metalbeholdning staaende i udlandet for at kunne anvise derpaa, naar den fandt det tjenligt. Fordelen ved denne ret er indlysende, idet banken jo derved i stor udstrækning blev istand til gjennem anvisninger paa sit udenlandske tilgodehavende at gjøre virkelig udførsel af guld overflødig, naar handelsbalancen var ugunstig, samtidig med at den, saasnart handelsbalancen atter blev gunstig, igjen uden guldforsendelse kunde bringe sit tilgodehavende i udlandet op til den gamle høide ved at kjøbe vexler paa udlandet og lade dem indkræve der. Og af disse i udlandet deponerede penge hævede banken renter, uagtet de med hensyn til seddeludstedelsen blev regnede, som om de henlaa i bankens kjeldere.

Den store og afgjørende forandring, som Norges banks seddeludstedelsesret har undergaaet ved loven af 23 april 1892, er da, at

man har forladt det gamle blandede system og er gaaet over til det rene differencesystem med en difference af 24 millioner kroner, eller som den nye banklovs § 9 lyder: «Banken kan udgive sedler for et beløb, der svarer til dens beholdning af guld, og desuden til et beløb af 24 millioner kroner.»

For de første 24 millioner kroner i sedler, som banken har udstedt, behøver den altsaa ikke at sidde inde med nogen metallisk dækning, hvorimod den maa have hver eneste seddel, som gaar ud over dette beløb, fuldt dækket med guld.

Det beløb, indtil hvilket banken skulde kunne udstede sedler uden dækning i guld, var af bankkommissionen i 1886 blot sat til 20 millioner kroner. I de kongelige propositioner af 1888 og 1889 foresloges differencen derimod forhøiet til 22 millioner. De kongelige propositioner af 1890 og 1891 sluttede sig dog igjen til bankkommissionens forslag om 20 millioner. Naar alligevel den kgl. proposition af 1892, hvis forslag er det, som i dette tilfælde blev ophøiet til lov, gik saa vidt som til en difference af 24 millioner kroner, da var det, fordi vor bankstatistik viser, at seddelcirkulationen i løbet af de sidste tyve aar kun en enkelt maaned (januar 1879) har været under 30 millioner kroner og i de sidste ti aar kun en enkelt maaned (januar 1886) under 35 millioner. Men ikke nok hermed. Paa grund af landets stigende befolkning og velstand har ogsaa seddelcirkulationen altid hidtil været i stadig stigning. Medens den efter de maanedlige opgaver i aarene 1871—80 gjennemsnitlig har beløbet sig til noget over 38 millioner kroner, viser gjennemsnittet for aarene 1881—90 sig at være meget nær 41½ million. Ifølge den sidst offentliggjorte oversigt over Norges banks stilling i 1893 var seddelomløbet ved udgangen af december maaned kr. 47,199,780. Der har da, som man vil se, været gode grunde for at gaa ud fra som givet, at i det mindste 24 millioner kroner i sedler vil landets omsætning selv under de mest kritiske forholde altid behøve, saa at ingen af dem nogensinde kan tænkes at ville vende tilbage til banken med krav paa at indløses med guld. Differencen er i den nye lov sikkerlig ikke ansat for høit.

Den bemyndigelse, som de ældre lovbestemmelser tilstod Norges bank til at have indtil en tredjedel af sin guldbeholdning henstaaende i udlandet med samme virkning, som om den var opbevaret i dens kjeldere, er uforandret bibeholdt i den nye lov, der desuden giver banken tilladelse til herudover at have

indtil 3 millioner kroner beroende i statsbanker i de lande (Sverige og Danmark), med hvilke Norge har konvention om fælles myntsystem, og da saaledes, at ogsaa disse penge med hensyn til bankens seddeludstedelsesret ansees, som om de henlaa i banken. Denne tilladelse er foranlediget ved en i 1885 indgaaet overenskomst mellem de tre nordiske hovedbanker om gjensidig ret til at udstede anvisninger paa hverandre, betalbare paa anfordring, og uden at der svares renter af de indestaaende eller skyldige beløb, — en overenskomst, som naturligvis letter den indbyrdes omsætning og i høi grad indskrænker eller endog helt ophæver nødvendigheden af gjensidige guldforsendelser.

Den første følge af det ved den nye banklov indførte differencesystem var en løsgjørelse af lidt over 5 millioner kroner. Den 31te december 1892 udgjorde nemlig Norges banks funderede seddelmængde kr. 58,335,430, hvoraf kr 21,436,260 dækkedes krone for krone af extrafondet. De resterende kr. 36,899,170 derimod dækkedes efter forholdene 5 : 2 og 3 : 2 gjennem grundfond og reservefond, der tilsammen udgjorde kr. 17,926,174. Hertil behøvedes imidlertid efter den nye lovs ikrafttræden den 1ste januar 1893 med den lovbestemte difference paa 24 millioner kroner kun kr. 12,899,170, altsaa nøiagtig 5,027,004 kroner mindre end før, og dette beløb, der tidligere henlaa til ingen nytte i bankens kjeldere, blev da ved den mindre strenge kasseholdspligt disponibelt, saa at det kunde komme banken og forretningslivet tilgode.

Dernæst er man ved gjennemførelsen af det rene differencesystem istedenfor det tidligere blandede bleven fritaget for det fordærvelige paabud om, naar bankens kassebeholdning i trange tider sank saa langt ned, at extrafondet forsvandt, da at skulle svække sin udlaansevne ved fra sin seddelreserve at maatte inddrage én seddel extra for hver to sedler, der forlangtes indløste med guld. Med den nye ordning vil banken følgelig aldrig kunne nødes til paa denne maade at inddrage sedler, og naar den altid holder en tilstrækkelig stor seddelreserve og itide sætter diskontoen op, om der skulde vise sig tegn til nogen krise, vil den heller ikke lettelig blive tvungen til at stanse sine udlaan ligeoverfor virkelig solide laansøgere. Men for det tilfælde, at det alligevel under meget kritiske forholde, hvor banken ligefrem bestormes med andragender om laan, virkelig skulde vise sig at være ønskeligt foreløbig at kunne overskride den tilladte seddelgrænse, er der gjennem den nye lovs § 11

ogsaa aabnet banken adgang hertil. Kun paalægges det den for det første, at den «strax skal indsende forklaring til vedkommende regjeringsdepartement om aarsagen til overskridelsen og senest inden udgangen af den paafølgende maaned for samme godtgjøre, at lovens bestemmelser om bankens udstedelsesret er skeet fyldest,» og for det andet, at «banken af det beløb, hvormed seddeludstedelsesretten er overskredet, skal erlægge til statskassen en afgift af 6 % aarlig.» Med denne efter den tyske banklovs mønster indtagne bestemmelse, hvis mangel er hovedfeilen ved den engelske bankakt og, som vi har seet, allerede tre gange har foranlediget dennes suspension, er differencesystemet givet den fornødne elasticitet, saaledes at bankens udlaansevne i virkeligheden aldrig kan lammes, paa samme tid som den under saa extraordinære omstændigheder gjennem den paalagte afgift tvinges til at holde en diskonto høi nok til, at det normale forhold hurtig vil indtræde igjen.

Skulde vi i korthed sammenfatte vor dom om de ved den nye banklov indførte forandringer i Norges banks seddeludstedelsesret, vilde vi derfor maatte udtale, at den nye ordning har givet vor allerede i forveien vel funderede og fuldt solide seddelbank den frihed i sine bevægelser, som den før savnede, og hvorved den nu, under forudsætning af en dygtig og indsigtsfuld ledelse, ikke blot vil formaa at skaffe landet den mængde omsætningsmidler, som det til enhver tid behøver, men ogsaa i høiere grad end tidligere blive istand til at fremme det økonomiske livs trivsel og i alvorlige tider forebygge den stansning af omsætningsmidlerne, der da saa let kan indtræde og bevirke ødelæggende rystelser.

II. Bankens øvrige virksomhed.

Efterat vi saa udførlig har gjort rede for Norges banks seddeludstedelsesret, saaledes som den var før og nu er bleven efter loven af 23 april 1892, kan vi gaa over til at give en kort oversigt over de forandringer, som bankens øvrige virksomhed ved den nye lov har undergaaet.

Der er om disse forandringer i sin almindelighed at sige, at de alle betegner en udvidelse af bankens virksomhedsomraade.

Som bekjendt er det væsentlig gjennem sin seddeludstedelse, at banken selv gjør indlaan og skaffer sig kapital til at operere med, idet forholdet jo i virkeligheden er dette, at for hver seddel, som nationen modtager og lader blive i cirkulation, yder den

i det vederlag, som gives for seddelen, Norges bank et tilsvarende rentefrit laan. Det naturlige for os bliver da efter seddeludstedelsesretten først at undersøge de forandringer, som den nye lov har indført i bankens øvrige indlaansvirksomhed.

Overensstemmende med bankfundationens betegnelse af Norges bank som en laane-, giro- og depositobank paalægger den nye lov først banken uden gebyr at modtage penge til indsættelse paa folio og til overførsel (giro) mellem afdelingerne. (§ 16).

Ifølge fundationens § 39 skulde for folium i banken erlægges gebyr og ikke godtgjøres rente. Men ved lov af 1842 ophævedes gebyret, og det blev endog banken tilladt at svare den rente, som dens bestyrelse maatte bestemme, og denne ret til at give rente blev i virkeligheden ogsaa benyttet indtil 1884, da bestyrelsen besluttede, at al rentegodtgjørelse skulde ophøre. Efter den nye lov staar adgangen til at svare rente fremdeles aaben, om det vel end maa antages, at det ogsaa uden nogen rentegodtgjørelse vil lykkes banken ved hjælp af sin foliovirksomhed at centralisere den slags ledige kapitaler, hvorom der her er tale, og give dem en frugtbar anvendelse i den almindelige rørelse.

Dernæst udvider den nye lov (§ 17) bankens pligt til at modtage deposita til foruden ædle metaller eller penge (saaledes som fundationen bestemte) ogsaa at omfatte andre værdigjenstande og værdipapirer med adgang til at besørge deres forvaltning ved indkrævning af renter og afdrag, kupons og udtrukne obligationer. Banken gives derhos tilladelse til at modtage deposita under forsegling og laas. Altsammen naturligvis mod gebyr, hvorved bankens indtægter forøges.

Endvidere aabner den nye banklov i sin § 18 banken adgang til mod gebyr at overtage: a) mod indbetaling at kjøbe og efter overleverelse at sælge værdipapirer af alle slags, og b) at indkassere beløb og efter betaling at overføre eller anvise samme paa sine afdelinger. Ogsaa herved forøges bankens indtægter paa samme tid, som den bliver istand til uden risiko for sig selv at yde forretningsverdenen en ikke liden bekvemmelighed.

Endelig forpligtes gjennem § 20 i den nye lov banken til uden særskilt godtgjørelse at modtage staten og de offentlige fonds tilhørende indtægter og at besørge deres udbetalinger samt i det hele at overtage statens pengeomsætninger, dog uden at staa i forskud, og desuden er den — dersom det forlanges — tillige forpligtet til saavel ved hovedsædet som ved afdelingerne at udføre den staten paahvilende ind- og udvexling af

skillemynt. Hvorvidt og i tilfælde hvilken rente der skal svares af de i banken indestaaende offentlige midler, fastsættes efter overenskomst mellem vedkommende regjeringsdepartement og bankens direktion og i mangel heraf af bankens repræsentantskab.

Allerede før den nye banklovs ikrafttræden var det dog i stor udstrækning tilfældet, at staten benyttede Norges bank som kasserer, idet oppebørselsbetjentene til den indbetalte sine oppebørsler og statens udtællinger besørgedes ved anvisninger paa banken. Ved den nye lov er nu denne benyttelse givet en videre udstrækning navnlig saaledes, at banken er traadt istedenfor zahlkassen som statens hovedkasserer — en forandring, hvorved ganske vist statens udgifter til zahlkassen er blevne reducerede, men som til gjengjæld har medført et ikke lidet forøget arbeide for finansdepartementet, der nu har maattet overtage baade det detaljerede kasseregnskab, som zahlkassereren tidligere førte for staten, og desuden kontrollen med udbetalingernes legitimation o. s. v.

Hvad ind- og udvexlingen af skillemynt angaar, saa er den siden 1ste juli 1893 overgaaet til banken, som deraf vistnok kun vil have byrde og udgifter, hvilke man dog har troet med rette at kunne paalægge den som en godtgjørelse, banken bør yde staten for de privilegier, denne har givet den.

Tilbage staar nu at gjøre os nærmere rede for bankens udlaansvirksomhed eller de maader, hvorpaa den ifølge den nye lov har ret til at gjøre sine midler frugtbringende. Bestemmelserne herom indeholdes i lovens § 15.

Det fastsættes da her først (ligesom i de ældre love), at banken kan give laan mod pant paa bestemt tid, dog ikke over sex maaneder. Herunder henregner man ogsaa — i overensstemmelse med bankens hævdvundne praxis — laan mod pant i faste eiendomme, uagtet disse laan jo faktisk optages for et meget længere tidsrum end sex maaneder, idet den stiltiende forudsætning ved laanets indgaaelse er, at dette stadig vil blive fornyet. Hvad man ved bestemmelsen af en termin paa sex maaneder i virkeligheden opnaar, er altsaa ikke, at banken i paakommende tilfælde bliver istand til at forvandle sine pantelaan til kortsigtige, men at den paa en let og effektiv maade sikrer sig erlæggelsen af renter og afdrag, da laanet kun under denne forudsætning kan ventes fornyet, samt at den desuden faar adgang til at lade rentefoden rette sig efter markedets vexlende stilling.

Alle sagkyndige er enige om, at pantelaan ikke i nogen større udstrækning ialfald egner sig for en seddelbank, hvis

styrke foruden i dens metalbeholning bør være at finde i en god portefølje, bestaaende af kortsigtige papirer, der tillader den hurtig at kunne disponere over sine midler, som den selv finder det tjenligt. Og desuden er der, særlig efter oprettelsen og udvidelsen af hypothekbanken, heller ikke længere noget paatrængende behov for Norges banks midler til udlaan i faste eiendomme. I henhold til disse betragtninger foreslog derfor den kgl. proposition af 1890 indtaget i loven en bestemmelse om, at «udlaan i fast eiendom maa for eftertiden ikke bevilges». Naar dette forbud alligevel ikke optoges, skede det, fordi pantelaanene ved Norges bank stadig er gaaet nedover, saaledes at medens de i 1848 udgjorde over 25 millioner kroner, beløb de sig i 1885 kun til 9 millioner 7 hundrede tusend. I slutningen af forrige aar opføres de i uddraget af bankens bøger med kr. 6,632,240. Og et saa forholdsvis lidet beløb kan banken vistnok uden nogen skade eller resiko fastgjøre i pantobligationer.

Stærkere betænkeligheder kan man derimod reise ligeoverfor den næste bestemmelse, der — ogsaa i samklang med tidligere praxis — gaar ud paa, at banken kan diskontere vexler og vexelobligationer betalbare her i riget inden 6 maaneder. Saaledes at stille vexelobligationer i samme klasse som vexler er utvilsomt yderst uheldigt. Thi foruden andre ulemper, som vexelobligationsformen fører med sig, saa er, som professor Aschehoug i sin tid træffende skrev [1]), «ethvert saadant papir egentlig en fiktion, en usandhed; det lyder, som om det virkelig skulde betales paa forfaldsdag; men dette er ikke meningen. Debitor venter, at det skal blive fornyet med eller endog uden afdrag». «En saadan udlaansform», skrev professoren videre, «bærer paa én gang præg af og bidrager til den løshed og uefterrettelighed, der klæber ved vore kreditforhold, og som er saa stor og almindelig, at de fleste finder den naturlig».

Vexelobligationen er i virkeligheden — hvad maaske ikke alle ved — en laaneform af specifik dansk-norsk oprindelse. Den blev i sin tid ligefrem paatvunget forretningsverdenen gjennem aagerlovgivningen, som forbød at tage mere end en vis lovbestemt rente af andre gjældsbreve. Men som det med rette udtales i den kgl. proposition af 1890: «efterat lov af 29 juni 1888 har givet renten fri, og efterat ogsaa de særrettigheder, som forøvrigt knytter sig til vexelobligationsformen,

[1]) I en række artikler i «Morgenbladet» for april og mai 1889 om den dengang paatænkte reform af Norges bank.

er bortfaldne eller har tabt sin betydning, er der ingen grund til længere at bibeholde den fiktion, at laanepapir, som ifølge forudsætningerne ved laanstiftelsen repræsenterer afdragslaan, behandles som forretningspapirer, der er gjenstand for diskontering. Tvertimod maa det visselig ansees for en vinding for vore forretningsforhold, om det kunde opnaaes, at tingen betegnes med dens rette navn. Den gjængse sidestillen af vexler og vexelobligationer medfører paa den ene side, at ogsaa vexelens begreb efterhaanden forviskes, saa at den benyttes som form for et virkeligt udlaan og gjøres til gjenstand for fornyelse, og paa den anden side at bankerne lettelig ledes til at overse, at vexelobligationerne ikke danner en kortsigtig portefølje, men — ialfald ikke uden at støde an mod tilvante forudsætninger — kan inddrages uden gjennem en længere periode».

Saaledes som den nye lov er affattet, gjør den intet for at forbedre de gamle forholde, hvor banken behandlede begge slags papirer ens, ja endog i sine bøger slog dem sammen til ét, saa at ialfald ingen udenforstaaende kunde afgjøre, hvormeget den havde udlaant paa vexler og hvormeget paa vexelobligationer. Herpaa er der dog heldigvis blevet raadet bod gjennem det af bankens repræsentantskab givne nye reglement, som i sin § 23 bestemmer, at der «fortrinsvis skal antages til diskontering virkelige, helst korte forretningspapirer. Kun naar der uden fortrængsel for saadanne er tilstrækkelige midler forhaanden, bevilges afdragslaan», og i sin § 47, at «alle udlaan skal bogføres saaledes, at beløbet af de laan, som er bevilgede under forudsætning af afdragsvis afvikling, kan sees». [1])

Er der nu end alligevel grund til at beklage den i selve loven indtagne sidestillen af vexelobligationer med vexler, saa har man efter vor mening til gjengjæld al mulig aarsag til at være fornøiet over, at den nye banklov ikke har optaget den bestemmelse i konventionen for Norges bank af 1820, hvorefter de papirer, — altsaa ogsaa vexler, — som antages til diskontering, skal være forsynede med 3 navne. Denne bestemmelse indeholdtes, om end i en noget mildere form, ogsaa i bankkommissionens lovudkast. Men den har stadig vakt stærk uvilje

---

[1]) Af det beløb, som Norges bank ved udgangen af aaret 1893 havde udestaaende paa indenlandske vexler og vexelobligationer, falder alt i alt omtrent $^{6}/_{7}$ paa vexlerne og $^{1}/_{7}$ paa vexelobligationerne. Forholdsvis størst har udlaanet paa vexelobligationer været ved Fredrikshalds afdeling. Ved Tromsø afdeling er derimod vexelobligationer slet ikke benyttede.

inden forretningsverdenen. Man havde derfor længe praktiseret bestemmelsen paa den maade, at man til tredje underskriver benyttede en eller anden straamand, som f. ex. vexeludstederens volontør eller en anden af hans yngste kontorbetjente og lignende, og i 1889 blev den omsider ophævet gjennem en repræsentationsbeslutning for vexlernes vedkommende. I det nye reglements § 30 heder det i overensstemmelse hermed: «Enhver vexel maa være forsynet med mindst 2 navne, der af bankstyrelsen antages at byde fuld sikkerhed. — Vexelobligationer og solavexler eller overhovedet vexler, som tilstedes fornyet, bør som regel være forsynede med mindst 3 vederhæftige navne». Det synes ogsaa utvilsomt, at den gamle bestemmelse ikke sjelden kan have berøvet banken netop de bedste forretningspapirer, idet forretningsfolk, som befinder sig i en fuldt uafhængig stilling, naturligvis ikke gjerne vil anmode en tredjemand om endossement, da sligt fordrer gjentjeneste. Desuden var bestemmelsen skikket til at foranledige endossementskjeder og vexelrytteri. Og endelig er jo det, hvorpaa det for banken egentlig kommer an, naturligvis ikke navnenes antal, men deres godhed, eller med andre ord, at de givne navne virkelig yder betryggelse for vexlernes indfrielse.

I modsætning til de udlaansbestemmelser, vi hidtil har behandlet, er den næste, hvorved der aabnes banken adgang til at give udlaan paa kassekredit, der bevilges for en tid af høist 12 maaneder med sikkerhed i haandfaaet pant eller fast eiendom, helt ny og i sig selv egnet til at betegne et i virkeligheden stort fremskridt.

Ved kassekredit forstaar man, som bekjendt, at banken mod tilbørlig sikkerhed aabner debitor en konto, paa hvilken han enten direkte eller gjennem anvisninger kan hæve de beløb, han trænger til. Naar han atter faar penge, kan han saa indsætte dem paa kontoen og derved helt eller delvis dække sin gjæld. Han kan med andre ord tage penge ud og igjen gjøre indbetalinger saa ofte, han vil, og bliver altsaa til enhver tid kun debitor for den sum, som han i øieblikket behøver. Denne laaneform frembyder derfor den fordel for debitor fremfor laan gjennem vexler og vexelobligationer, at han sparer renter, idet han ved at lade vexler diskontere maa betale rente af hele beløbet indtil forfaldsdag, selv om han i mellemtiden faar penge ind. Enhver debitor, der forstaar og bryder sig om at varetage sin egen interesse, faar herved en stærk spore til altid at indbetale saa meget og saa hurtig, han kan, paa sin gjæld. Kassekrediten maa

saaledes utvilsomt siges at opmuntre stræbsomhed og sparsommelighed og at være den især for smaafolk gavnligste udlaansform. Den er da ogsaa meget benyttet, særlig i Skotland, men ogsaa i andre lande, som i Nordamerika, Schweiz, Sverige og Finland, og har paa alle disse steder virket til stort gavn.

Hos os derimod er, som det af de trykte uddrag af Norges banks bøger fremgaar, den nyaabnede adgang til at erholde kassekredit endnu ikke bleven benyttet hverken ved hovedsædet eller ved nogen af afdelingerne. Aarsagen til dette beklagelige faktum maa, saavidt vi kan forstaa, særlig søges i de temmelig strenge betingelser, som i det af repræsentantskabet givne nye bankreglement er sat for opnaaelsen af kassekredit[1]). Nu er det ganske vist saa, at denne udlaansform er egnet til at skaffe banken forøget arbeide og desuden kræver megen dygtighed og samvittighedsfuldhed hos bankbestyrelsen; men dette burde dog ikke af bankens autoriteter opfattes som en tilskyndelse til gjennem unødig strenge reglementsbestemmelser at søge at afholde almenheden fra at benytte sig af en for den saa gavnlig udlaansform. Hvorom alting er, saa vil det ialfald være alt andet end ønskeligt, om den ved den nye lov hjemlede ret for banken til at yde kassekredit ogsaa for fremtiden blot skal blive staaende paa papiret.

Hermed har vi i grunden tilendebragt vor udsigt over de forandringer, som bankens udlaansvirksomhed ved den nye lov har undergaaet; thi de to øvrige bestemmelser om, at banken kan kjøbe og sælge vexler paa udlandet og kjøbe og sælge guld, medførte ingen forandring i det bestaaende.

Til slutning har vi da blot at omtale, at den nye lov desuden giver banken tilladelse til at gjøre sine midler frugtbringende «ved anbringelse i norske stats- og hypothekbankobligationer samt andre rentebærende inden- og udenlandske værdipapirer, der noteres paa udenlandske børser og er let afsættelige», hvilket forøvrigt utvilsomt maa opfattes som indeholdende bemyndigelse for banken til ogsaa at optræde som laangiver ved stiftelsen af nye laan, særlig statslaan. Gjennem denne lovbestemmelse faar banken i virkeligheden en kjærkommen anledning til paa en fordelagtig maade at disponere over sin ikke sjelden overflødige laanekapital.

Man havde fra først af sine betænkeligheder ved at give

---

[1]) De herhenhørende bestemmelser, der er for vidløftige til at gjengives paa dette sted, findes i bankreglementets §§ 48—52.

banken ret til ogsaa at kjøbe udenlandske effekter. Men idet en del af den overflødige kapital anbringes i virkelig solide udenlandske fonds, vil banken deri ligeoverfor den indenlandske laanetrang have en reservekapital, som, naar denne laanetrang bliver stærk, til stort gavn kan inddrages ved salg af de indkjøbte effekter, samtidig med at den undgaar det rentetab, som er forbundet med at holde denne reservekapital ubenyttet. Særlig efter den indførte forandring i bankens seddeludstedelsesret, hvorved, som vi saa, 5 millioner kroner af bankens midler løsgjordes, blev denne adgang for banken til at kjøbe indenlandske og udenlandske rentebærende effekter baade tidsmæssig og paakrævet, og banken har da ogsaa benyttet sig deraf og foreløbig indkjøbt for over 4 millioner kroner, hvoraf for lidt over en halv million i norske hypothekbank- og statsobligationer og resten i engelske konsols, tyske reichsanleihe, preussiske konsols og franske rentes.

Af den undersøgelse, som vi her har anstillet, over de forandringer, Norges banks virksomhed har undergaaet ved loven af 23 april 1892, fremgaar det som det almindelige resultat, at dens virkemidler er blevne forøgede og dens virksomhedsomraade udvidet paa samme tid, som bankens bestyrelse har faaet friere hænder. Idet loven desuden giver tilladelse til at oprette nye afdelinger, hvor dette maatte findes tjenligt (§ 13), opnaar banken muligheden for ogsaa, eftersom landet udvikler sig, stadig at erhverve den nødvendige detaljkundskab til de forskjellige byers og landsdeles økonomiske forhold og derigjennem blive istand til paa ethvert tidspunkt at træde i den rette forbindelse med hvert enkelt distrikts laanetrang.

Man kunde derfor sige, at til opnaaelsen af, at Norges bank skal virke til størst muligt gavn for vort lands økonomiske liv, har den nye banklovs bestemmelser om dens virksomhed gjort sit. Det, som det forøvrigt kommer an paa, er nu blot, at ogsaa bankens bestyrelse vil formaa at gjøre sit. Hvorvidt hovedsædets nuværende beliggenhed samt maaden, hvorpaa bankbestyrelsen vælges, vil være til hinder herfor eller ei, er spørgsmaal, som vi ikke her kan indlade os paa. Men hvad det for enhver bank med en god og tidsmæssig ordning gjælder om, det er udelukkende dette ene: at den staar under en samvittighedsfuld og kyndig ledelse.

Lønningsfonds-theorien.

Den saakaldte lønningsfonds-theori er en i virkeligheden nu afdød økonomisk lære, som gjennem den lange menneskealder, det var den forundt at leve og indehave sin plads i statsøkonomiens videnskabelige system, har behersket mange betydelige mænds sind og været bærer af vidtrækkende praktiske følgeslutninger.

Sin oprindelse har den fra England, hvor den første gang klart formuleredes af den bekjendte filosof og statsøkonom James Mill i hans i aaret 1821 udgivne skrift: *Elements of Political Economy*. Egentlig *en vogue* kom den dog først lidt senere, da den mere udførlig blev udviklet i M'Culloch's fremstilling af statsøkonomien, der paa grund af sin velskrevethed og letlæsthed blev meget benyttet som almindelig statsøkonomisk lærebog. Og da den saa endelig ogsaa i 1848 blev optaget og indforlivet i John Stuart Mill's senere saa berømte værk: *Principles of Political Economy*, der gjennem en lang aarrække ansaaes for noget nær uangribeligt, blev den indrangeret blandt videnskabens bedst begrundede theorier, hvis sandhed var altfor øinefaldende til at kunne drages i tvil.

I.

For at blive istand til at give en klar fremstilling af denne lønningsfonds-theori, som i saa lang tid var den i statsøkonomien herskende lære om arbeidslønnen, maa vi først gjøre rede for, hvad der i virkeligheden menes med betegnelsen arbeidsløn.

Arbeidsløn i videste forstand vil sige enhver godtgjørelse, man modtager for anstrengelser, foretagne i økonomisk øiemed, altsaa for at skaffe midler til tilfredsstillelsen af de menneskelige behov, som naturen ikke fyldestgjør af sig selv. Men idet man opstillede den saakaldte lønningsfonds-theori, tænkte man ikke herpaa, men paa det, der kan benævnes arbeidsløn i snævrere forstand, nemlig den løn, som modtages for arbeide, og da særlig legemligt arbeide, udført i andenmands tjeneste. De, der forretter saadant arbeide, er det jo ogsaa, man i daglig tale fortrinsvis kalder arbeidere, og de udgjør desuden i virkeligheden paa en vis maade en klasse for sig, for det første fordi deres lønningsforhold, økonomisk seet, frembyder særegne eiendommeligheder, og dernæst fordi disse saakaldte arbeidere i alle lande er baade den talrigste og desværre ogsaa den økonomisk slettest situerede del af befolkningen, hvis kaar det derfor ligger alle menneskevenner særlig paa hjerte at faa forbedrede.

Lønnen til disse egentlige arbeidere er det altsaa, hvorom der i lønningsfonds-theorien alene er tale. Denne løn udbetales dem af arbeidsgiverne og bestaar som regel enten i underholdningsmidler eller — hvad der aldeles overveiende er tilfældet — i penge. At betegne alt det, som i aarets løb paa denne maade bliver udbetalt til et lands arbeidere, med benævnelsen «lønningsfond» er der naturligvis intet til hinder for. Og det vilde utvilsomt være en aldeles ubestridelig, men sikkerlig ogsaa temmelig intetsigende sandhed at udtale, at den gjennemsnitlige arbeidsløn i et land beror paa størrelsen af dets «lønningsfond». Thi spørgsmaalet vilde jo netop da blive, hvad det er, som bestemmer selve lønningsfondets størrelse.

Den tidligste statsøkonomiske forfatter, hos hvem man møder dette udtryk, er, saavidt vides, Adam Smith, der i det kapitel af sit værk, hvori han særlig behandler arbeidslønnen, erklærer, at dennes høide afhænger af størrelsen af «det fond, der bestemmes til at betale lønninger», eller, som han ogsaa udtrykker det, «det fond, der bestemmes til arbeidets

underhold». Men, vel at mærke, dette Adam Smiths «lønningsfond» opfattes af ham aldeles ikke, som om det til enhver tid havde en nøiagtig forudbestemt størrelse.

Anderledes derimod hos hans første store efterfølger Thomas Robert Malthus, som i 1798 udgav sin berømte og epokegjørende «afhandling om befolkningsprincipet». Paa den tid, da Malthus skrev, havde der i England været en række af daarlige aar, og i de dage var det blot meget smaa forsyninger af korn og andre levnetsmidler, man kunde faa indført fra udlandet. Det saa da i virkeligheden ud, som om der i landet til enhver tid fandtes en, praktisk talt, fast bestemt mængde af fødemidler samtidig med, at indbyggernes antal steg. I aarene 1800—1801 naaede hvedepriserne i England det enorme beløb af henved 6 lstr. pr. quarter, altsaa over 100 kr. for ikke fuldt 3 hektoliter korn! Hvor mange penge man end giver arbeideren som løn, sagde Malthus, saa kan ikke det virkelig hjælpe ham; thi derved kan umulig den i landet værende mængde af fødemidler forøges, og disse er det jo dog, som udgjør den allervigtigste del af det til arbeidets underhold bestemte fond. En forøgelse af pengearbeidslønnen kan blot bringe fødemidlernes pris til at stige endnu høiere. Det eneste effektive middel til at forøge den virkelige arbeidsløn er derfor, lærte han, at formindske arbeidernes antal; thi lønnens høide er i sidste instans afhængig af forholdet mellem de forhaandenværende subsistensmidler og befolkningens størrelse.

Om end ikke Malthus ligefrem formulerede den senere saa bekjendte lønningsfonds-theori, saa maa det dog utvilsomt siges, at det egentlig er ham, som var dens ophavsmand.

Hvad man senere gjorde, var nemlig blot at sætte begrebet kapital istedenfor begrebet subsistensmidler og opstille den lære, at arbeidslønnen afhang af forholdet mellem kapital og befolkning, ved hvilket sidste udtryk man da nærmest tænkte paa arbeiderbefolkningen. Ved kapital forstod man dengang alt det, som af driftsherrerne blev anvendt til yderligere produktion, og man indbefattede deri livs- og nydelsesmidler, der konsumeredes af arbeiderne. Der dannede sig saaledes den forestilling, at efterspørgselen efter arbeidskraft nøiagtig beroede paa den del af arbeidsgivernes formue, som disse ikke selv behøvede til sit eget forbrug. Med disse midler kjøbte de maskiner, materialier, betalte arbeidsløn o. s. v. Men da lønnen jo regelmæssig bliver arbeiderne udbetalt, endnu førend produk-

terne er færdige, saa er, sagde man, den gjennemsnitlige virkelige arbeidsløn nødvendigvis paa forhaand bestemt ved forholdet mellem den tilstedeværende kapital og arbeidernes antal. Thi arbeiderne kan jo ikke leve af de produkter, som endnu ikke er færdige. Der findes med andre ord i samfundet en vis mængde kapital til at bestride arbeidernes fornødenheder med: saa meget føde, saa meget husrum, saa mange klæder, støvler, hatte o. s. v. Selve pengelønnen var derfor forholdsvis ligegyldig; om den steg, vilde deraf ikke resultere nogen forøgelse af de artikler, som arbeiderne konsumerer, men blot en forhøielse af disse artiklers pris, og arbeiderne vilde saaledes i virkeligheden ikke derved faa mere i løn.

Den i samfundet til enhver tid existerende kapital, der kunde anvendes til at tilfredsstille arbeidernes fornødenheder, — det egentlige lønningsfond — var da, mente man, bestandig af en forud bestemt størrelse, og arbeidslønnens gjennemsnitlige høide beroede altsaa paa, hvormange arbeidere der var til at dele det mellem sig.

Det er nemlig klart, sagde man, at den gjennemsnitlige andel, som enhver arbeider opnaar i den til betaling af arbeidsløn bestemte kapital, maa afhænge af dennes størrelse og antallet af dem, mellem hvem den skal deles. Arbeidslønnen kan derfor blot stige, naar der er enten mere kapital eller færre arbeidere tilstede; den kan kun falde, naar der enten er mindre kapital eller flere arbeidere. Arbeidslønnen har, udtalte man endvidere, naaet sin naturlige høide i et land, naar det samlede lønningsfond fordeles mellem samtlige arbeidere. Er nu konkurrencen fri, saa kan lønnen ikke længe holde sig o v e r dette punkt; thi hvis saa skede, vilde nogle arbeidere blive sat ud af beskjæftigelse, og deres konkurrence vilde igjen sænke lønnen ned til dens naturlige høide. Heller ikke kan lønnen længe staa u n d e r dette punkt; thi dersom dette indtraf, vilde en del af kapitalen blive uden anvendelse, og driftsherrernes konkurrence vilde atter hæve arbeidslønnen til dens naturlige høide.

Om selve maaden, hvorpaa man begrebsmæssig skulde begrænse og bestemme det saakaldte lønningsfond, udtalte de forskjellige forfattere sig forskjellig, og egentlig paa det rene dermed var de vel neppe heller efter deres ufuldstændige og ofte uklare udtalelser at dømme. Men om én ting existerede der enighed mellem dem alle, og det var, at lønningsfondet i

sig selv altid var et virkelig forud bestemt beløb, af hvilket man kunde udfinde den gjennemsnitlige arbeidsløn blot ved at dividere det med antallet af arbeidere. Det blev med andre ord, som Stuart Mill senere skrev, «forudsat, at der i ethvert givet øieblik er en sum af formue, som ubetinget er viet til betaling af arbeidsløn. Denne sum betragtedes vistnok ikke som uforanderlig; thi den forøgedes ved opsparing og voxede med den stigende rigdom; men man gik ud fra, at den til ethvert tidspunkt udgjorde et forud bestemt beløb. Mere end dette beløb kunde den lønarbeidende klasse umulig dele mellem sig; men hele dette beløb maatte den ogsaa uden nogen formindskelse nødvendigvis opnaa som løn. Saa at da den sum, som skulde deles, var forud bestemt, beroede enhver arbeiders løn udelukkende paa divisoren, paa arbeidernes antal».

Saaledes saa den saakaldte lønningsfonds-theori ud.

II.

Som vi skal se, er denne theoris noget nær totale feilagtighed efterhaanden bleven erkjendt af saagodtsom alle virkelige statsøkonomer. Men hvad der her frembyder den største interesse, er alligevel ikke selve den urigtige theori; thi at man i en videnskab opstiller urigtige theorier, som en tidlang vinder almindelig anerkjendelse, indeholder i og for sig intet mærkværdigt. Men af denne theori lod der sig og blev der i virkeligheden ogsaa uddraget de mest fordærvelige praktiske konsekvenser.

Den tid, hvori lønningsfonds-theorien først kom frem og blev almindelig forkyndt, faldt nemlig paa det nærmeste sammen med den saakaldte storindustris opkomst i England. Denne hidførtes som bekjendt væsentlig gjennem de overordentlige opfindelser paa maskinvæsenets omraade, som blev gjort i slutningen af forrige og begyndelsen af dette aarhundrede. Industrien gik nu efterhaanden over fra at være værkstedsarbeide til at blive fabrik- og maskinindustri. De nyopfundne arbeidsbesparende maskiner gjorde en mængde arbeidere overflødige, saa at arbeidslønnen sank, medens afkastningsværdien steg og indbragte kapitalister og driftsherrer kolossale indtægter. Samtidig hermed led arbeiderne ogsaa under virkningerne af langvarige krige, en række daarlige aar samt en i høi grad fordærvelig fattiglovgivning, og følgen af alt dette var, at de i mængdevis ligefrem holdt paa at sulte ihjel. Arbeiderne kom

da stedse mere og mere i kapitalens vold, arbeidsdagen fik altid flere og og flere timer, og paa grund af den enorme konkurrence mellem de overtallige arbeidere blev driftsherrerne istand til at afknappe lønnen til en saadan ubetydelighed, at ikke blot arbeideren selv, men først hans kone og derpaa hans børn, baade de store og de smaa, maatte arbeide i fabrikerne i nær sagt al den tid, de ikke behøvede til netop at spise og drikke og til den allernødvendigste søvn. Fra den tidligste barnealder blev paa denne maade arbeidernes liv og sundhed undergravet, og trods den umenneskelig lange arbeidstid blev deres kaar alligevel stadig uslere. Omkring aaret 1830 havde da ogsaa nøden og fortvilelsen blandt arbeiderne naaet en saa gruopvækkende høide, at det engelske samfund i virkeligheden befandt sig paa revolutionens rand.

Hvorledes forklarede nu statsøkonomerne denne tingenes tilstand? Jo, sagde de, derved at saameget flydende kapital er blevet omdannet til fast, ved anlæg af fabriker, bygning af maskiner o. s. v. er det egentlige lønningsfond midlertidig bleven formindsket; der er blevet mindre tilovers af de ting, arbeiderne kan dele som løn. Foreløbig er saaledes arbeiderne blevne overtallige i forhold til det tilstedeværende lønningsfond. Men herved er der, erklærede statsøkonomerne, i virkeligheden lidet eller intet andet for dem at gjøre end at vente og lade tingene gaa sin egen gang; thi driftsherrerne kan med sin bedste vilje umulig give høiere løn, saalænge lønningsfondet ikke er større, end det er. Men baade derved at prisen paa de artikler, som produceredes ved storindustrien, nu var falden, og derved at kapitalisternes og driftsherrernes indtægter var blevne forøgede, blev der givet anledning til at spare sammen mere kapital, saaledes at lønningsfondet efterhaanden kunde voxe op til sin gamle størrelse, ja endnu høiere. Arbeidslønnen vilde derfor nok stige igjen, naar blot arbeiderne vilde vente og imedens passe paa at begrænse sit antal.

En opfordring til de nødlidende og forsultne arbeidere om ikke at forøge sit antal, det var omtrent det eneste, som statsøkonomerne havde at byde til afhjælpelse af den forfærdelige nød! Vi siger ikke, at dette raad ikke var godt i sig selv; thi at formindske arbeidernes antal er utvilsomt altid et sikkert middel til at hæve arbeidslønnen. Men det er ganske vist ikke hos en i den yderste fattigdom og elendighed nedsunken arbeiderbefolkning, man kan gjøre regning paa at finde omtanke

og forsigtighed i retning af at stifte ægteskaber og sætte børn ind i verden.

Havde lønningsfonds-theoretikerne havt ret, vilde derfor tilstanden i virkeligheden ikke have været langt fra at maatte kaldes haabløs. Som haabløs blev den da ogsaa fremstillet af socialisterne, der i alt væsentligt akcepterede statsøkonomernes lære og deraf drog den slutning, at intet andet kunde hjælpe end en fuldstændig omstyrtelse af samfundets hele bestaaende økonomiske ordning med privat eiendomsret, fri konkurrence o. s. v. Men arbeiderne — de, som selv havde skoen paa og følte, hvor den trykkede, — de følte tillige, at lønningsfondstheorien ikke var sand. De var med rette forvissede om, at naar arbeidslønnen blev dreven ned til et saa usselt beløb, saa var grunden hertil ikke den, at driftsherrerne, saaledes som statsøkonomerne paastod, aldeles umulig *kunde* give høiere løn.

Det virkelige forhold, hvoraf arbeiderne i England i den første halvdel af dette aarhundrede selv havde en mere eller mindre klar forstaaelse, er dette, at arbeidet under vort samfunds økonomiske ordning ganske vist er en vare, hvis værdi, ligesom alle andre varers, bestemmes af tilbud og efterspørgsel. Men fordi arbeiderne i regelen er fattige og uden kapital, tvinges de til altid at udbyde denne sin vare paa markedet og bliver derved i virkeligheden ganske ude af stand til at afpasse sit udbud efter den forhaandenværende efterspørgsel. Naar efterspørgselen synker, kan de ikke formindske tilbudet; de maa leve og bliver derfor nødte til at sælge for enhver pris. Ja, efterspørgselens synken kan af denne grund saa langt fra faa tilbudet til at synke, at den tvertimod ved at tvinge arbeiderne til hensynsløst at underbyde hverandre, endog faktisk kan bringe tilbudet af arbeide til at *stige* og derved end yderligere trykke arbeidslønnen ned.

Alt dette gjælder imidlertid blot, hvor arbeiderne staar enkeltvis, isolerede ligeoverfor arbeidsgiverne. Saalænge dette er tilfældet, vil det ofte være arbeidsgiverne, som alene bestemmer arbeidsbetingelserne, medens de enkeltstaaende arbeidere kun har valget mellem at tage imod, hvad der bydes dem, eller at sulte. Anderledes bliver derimod forholdet, naar arbeiderne slutter sig sammen i *faglige foreninger* til varetagelse af sine fælles interesser. Efterhvert som disse foreninger gjennem stadige bidrag fra sine medlemmer faar samlet sig kapital,

lykkes det i stor udstrækning arbeiderne at komme paa lige fod med arbeidsherrerne i lønningskampen. Arbeiderne har da midler til at søge bort fra de steder, hvor efterspørgselen efter arbeide er i aftagende eller hen til dem, hvor den er i stigende. Endvidere bliver de gjennem understøttelse af fagforeningernes kasse istand til at formindske sit tilbud af arbeide ligeoverfor en synkende efterspørgsel. Og endelig kan de da i værste fald endog helt nedlægge arbeidet, gjøre streik, for ved hjælp af en fuldstændig stansning i tilbudet at tvinge arbeidsherrerne til at indrømme en forhøielse af lønnen. Det siger sig dog selv, at særlig dette sidste middel — streik — er et yderst farligt vaaben, som i ukyndige hænder kan tilføie arbeiderne selv den største skade. Men sikkert er det, at ledes fagforeningerne med indsigt og maadehold af folk, der rigtig forstaar at bedømme de vexlende konjunkturer og at forhindre alle overilede skridt, er de i høi grad egnede til at befordre arbeidernes økonomiske velvære ved at skaffe dem en høiere løn end den, de i de fleste tilfælde ellers vilde have faaet, naar de enkeltvis og fattige skulde have indgaaet sine kontrakter med de store arbeidsherrer.

Ifølge lønningsfonds-theoriens lære var det derimod simpelthen en umulighed for arbeiderne at opnaa nogen varig forhøielse af sin løn enten gjennem sammenslutninger eller ved streik eller overhovedet paa nogensomhelst anden maade end ved at indskrænke sit antal. Dersom det virkelig en og anden gang lykkedes dem at tiltvinge sig større arbeidsløn, saa skrev dette sig, sagde man, derfra, at lønningsfondet allerede var bleven forøget, og var da blot noget, som de alligevel meget snart vilde have opnaaet, uden nogen anstrengelse, gjennem arbeidsherrernes egen indbyrdes konkurrence. Ganske vist, indrømmede man, kunde nok arbeiderne indenfor en enkelt industrigren for en tid opnaa en høiere løn ved at tilkapre sig en større del af det almindelige lønningsfond; men dette skede isaafald udelukkende paa deres øvrige kameraters bekostning, til hvem der nu blev saameget mindre tilovers at dele, eller med andre ord: en saadan forøgelse af ét slags arbeideres løn betød i virkeligheden blot en nøiagtig tilsvarende formindskelse af lønnen for de øvrige arbeidere. Den gjennemsnitlige arbeidsløn fremkom nemlig, paastodes der, altid med en naturlovs hele uforanderlighed. Med det givne lønningsfond og antal af arbeidere var ogsaa den til enhver tid ubønhørlig givet og kunde

følgelig hverken forøges gjennem lovgivningen eller ved paatryk af arbeidernes fagforeninger. «Det er», skrev saaledes en af theoriens amerikanske tilhængere, professor Perry, «til ingen nytte at polemisere mod nogen af arithmetikens fire fundamentalregler. Lønningsspørgsmaalet er et divisionsspørgsmaal. Man klager over, at kvotienten er for liden. Vel, paa hvor mange maader kan man gjøre en kvotient større? Paa to maader. Forøg dividenden, og kvotienten vil, naar divisor forbliver den samme, blive større; formindsk divisoren, og kvotienten vil, naar dividenden forbliver den samme, blive større».

Det er klart, at denne den statsøkonomiske videnskabs opfattelse af lønningsspørgsmaalet var i høi grad velkommen for de folk, i hvis interesse det laa at opretholde de bestaaende forhold mellem arbeidere og arbeidsgivere. Og da man saa i England søgte at raade bod paa de frygtelige tilstande, dels ad lovgivningens vei ved arbeiderbeskyttelseslove, hvorved særlig misbrug af kvinders og børns arbeide i gruber og fabriker efterhaanden blev forbudt, og dels gjennem stiftelse af fagforeninger, de bekjendte trade-unions, blev det baade i pressen og i parlamentet erklæret, at den statsøkonomiske videnskab forlængst havde godtgjort disse foranstaltningers fuldstændige unyttighed, ja ligefremme skadelighed som utilbørlige indgreb i den frie konkurrence. Under de heftige socialpolitiske kampe blev da ogsaa statsøkonomerne af socialisterne fremstillede, som om de stod i driftsherrernes og bourgeoisiets sold, og af arbeiderne ligefrem lagt for had og overøst med de groveste skjældsord som «hjerteløse og umenneskelige barnemordere». Man tager derfor vistnok ikke feil, om man paastaar, at det fremfor alt er lønningsfonds-theorien, som bærer skylden for den endnu hos arbeiderne ligesaa udbredte som beklagelige mistillid til og uvilje mod den statsøkonomiske videnskab og dens dyrkere.

III.

Lønningsfonds-theoriens urigtighed, dens uoverensstemmelse med klare kjendsgjerninger kunde dog ikke i længden vedblive at lades upaaagtet. Allerede saa tidlig som i 1832 havde den fremragende tydske statsøkonom Friedrich von Hermann i sit værk: «Staatswirthschaftliche Untersuchungen» fyldestgjørende paavist dens uholdbarhed. Det fond, hvoraf arbeids-

lønnen tages, er, udtalte Hermann, i virkeligheden ikke kapitalen, men indtægten, hvilket man tydeligst kan se, hvor talen er om lønnen for det arbeide, der bestaar i at yde personlige tjenester, som f. ex. al tjenerløn, hvilken jo bestandig udredes direkte af husherrens indtægter. Er talen derimod om de af de egentlige driftsherrer beskjæftigede arbeidere, ser det ganske vist ved første øiekast ud, som om deres løn blev udbetalt af driftskapitalen; men dette er i virkeligheden ikke tilfældet, eftersom jo driftsherrerne for sine udlæg til arbeidsløn faar fuld erstatning ved salget af sine produkter. Hvor høi løn driftsherrerne vil kunne tilbyde arbeiderne, beror altsaa ikke paa størrelsen af deres kapital, men paa den pris, som konsumenterne er villige til at betale for produkterne. Det er da saaledes konsumenterne, som tilsidst kommer til at betale arbeidslønnen; deres indtægter eller, — da jo alle samfundsmedlemmer er konsumenter, — den samlede nationalindtægt er det, som udgjør det fond, hvoraf arbeidslønnen i virkeligheden øses.

Denne Hermanns lære var utvilsomt i hovedsagen rigtig, men blev foreløbig af liden betydning, fordi det paa den tid var de engelske statsøkonomer, som gav tonen an, og de engelske statsøkonomer læste dengang overhovedet ikke tysk litteratur, naar den da ikke var oversat paa fransk eller engelsk. Den saakaldte lønningsfonds-theori vedblev derfor, trods Hermanns angreb paa den, at være videnskabens herskende lære om arbeidslønnen.

En hel menneskealder senere, nemlig i 1866, udkom der endelig i selve England et skrift med titelen: «En gjendrivelse af den moderne statsøkonomis lønningsfonds-theori, saaledes som den er fremsat af de herrer Mill og Fawcet. Af Francis D. Longe, advokat». Denne bog har ikke været os tilgjængelig; men af forskjellige andetsteds offentliggjorte uddrag deraf fremgaar det tydelig, at dens angreb paa theorien vilde have været fuldstændig dræbende, dersom bogen overhovedet var bleven læst og diskuteret. Den tiltrak sig imidlertid ikke den ringeste opmærksomhed.

En desto større opsigt skulde derimod et tre aar senere offentliggjort værk: «*On Labour: its Wrongful Claims and Rightful Dues*», af den anseede socialpolitiske forfatter William Thornton, komme til at gjøre. Det angreb, som han heri rettede mod lønningsfonds-theorien, var fra et videnskabeligt synspunkt seet utvilsomt adskillig mindre vægtigt i sig selv

end det, hvormed Longe i forveien var fremkommen; men det fik ikke desto mindre den mest overordentlige virkning.

Kort tid efterat Thorntons bog var udkommet, overraskedes nemlig verden ved, at ingen ringere end John Stuart Mill, selve lønningsfonds-theoriens fornemste videnskabelige talsmand og sin tids uden sammenligning berømteste statsøkonom, i *Fortnightly Review* offentliggjorde en indgaaende afhandling over Thorntons værk, hvori han med den for ham egne, næsten fænomenale sandhedskjærlighed uden nogetsomhelst forbehold erklærede, at han gjennem det var bleven ganske overbevist om lønningsfonds-theoriens fuldstændige uholdbarhed. Og denne erklæring ledsagede han saa med en kritik af theorien, der baade paa grund af selve argumentationens styrke og sin forfatters uhyre autoritet i virkeligheden jagede den gamle lønningsfondslære saa at sige definitivt ud af videnskaben.

«Tankegangen i den almindelige lønningsfonds-theori er, skrev Stuart Mill, følgende: Driftsherrernes midler bestaar af to dele — hans kapital og hans gevinst eller indtægt. Sin kapital er det, som han har at gaa igang med ved aarets begyndelse, eller naar han paabegynder en produktionsperiode, sin indtægt modtager han ikke førend ved aarets udløb, eller naar produktionsperioden er tilende. Kapitalen, med undtagelse af den del, som anvendes til indkjøb af bygninger, maskiner og materialier, udgjør da det, hvormed han betaler arbeidsløn. Han kan ikke betale arbeidsløn af sin indtægt; thi den har han endnu ikke modtaget. Naar han modtager den, kan han lægge en del deraf til sin kapital, og som saadan vil den da komme til at udgjøre en bestanddel af det næste aars, men har intet med dette aars lønningsfond at gjøre.

«Denne forskjel mellem driftsherrens forhold til sin kapital og hans forhold til sin indtægt er imidlertid, skrev Mill videre, fuldstændig imaginær. Han begynder fra først af med alle sine opsparede midler, hvilke alle lader sig anvende som kapital, og deraf udreder han udgifterne til sig og sin familie forskudsvis, nøiagtig paa samme maade som han udreder lønnen til sine arbeidere. Han har naturligvis til hensigt at tilbagebetale disse forskud ved hjælp af sin indtægt, saa snart han modtager den, og han tilbagebetaler dem faktisk ogsaa dag for dag, ligesom han gjør med alle sine øvrige forskudsvise udlæg; thi det behøver neppe at paavises, at hans indtægter i virkeligheden flyder ind, efterhvertsom hans forretninger gaar for sig,

og ikke bare til jul eller sankthans, naar han gjør op sine bøger. Forsaavidt hans egen indtægt bliver brugt og givet ud, udredes den altsaa forskudsvis af hans kapital og erstattes af hans fortjeneste *pari passu* med de lønninger, han betaler.

«Hvis vi vælger at kalde alt det, som af driftsherren lader sig anvende til betaling af arbeidsløn, lønningsfond, saa falder dette fond, erklærer Stuart Mill, sammen med hele udbyttet af hans forretning, med fradrag af hvad der behøves for at vedligeholde hans bygninger, maskiner og materialier og ernære hans familie, og anvendes i sin helhed til ham selv og til hans arbeidere. Jo mindre han anvender paa den ene maade, desto mere bliver han istand til at anvende paa den anden og omvendt. Istedenfor at bestemmes ved fordelingen af virksomhedens afkastning, bestemmer tvertimod selve arbeidslønnens høide denne fordeling. Faar driftsherren kjøbt arbeidet billig, saa kan han tilegne sig selv mere; maa han derimod betale høiere derfor, bliver lønnens forøgelse en formindskelse af hans egen indtægt».

Resultatet heraf blev da ifølge Mill, at der, som han udtrykte det, «ikke er nogen naturlov, som gjør det absolut umuligt, at arbeidslønnen kan stige helt til det punkt, at den opsluger ikke blot de midler, hvormed driftsherren havde til hensigt at drive sin forretning, men endogsaa alt hvad han selv beregner til sine private udgifter udover det nødvendige til livets ophold. Den virkelige grænse for arbeidslønnens stigen ligger derfor i den praktiske overveielse over, hvor meget der vil ruinere ham eller drive ham til at opgive sin forretning, og ikke i lønningsfonds-theoriens ubønhørlige skranker».

De af lønningsfonds-theorien udledede paastande om, at det var umuligt for arbeiderne ved hjælp af sine fagforeninger at fremtvinge en høiere løn end den, de gjennem den frie konkurrence vilde have opnaaet ganske af sig selv, erklærede saa Stuart Mill tilslut for at være aldeles uholdbare, og han ydede ogsaa forøvrigt i sin kritik trade-unions fuld retfærdighed.

Mills tilbagekaldelse af den af ham i saa mange aar hyldede lønningsfonds-theori var da i virkeligheden saa uforbeholden og saa fuldstændig som muligt. Hans nye lære, at driftsherrerne til enhver tid faar alle sine forskudsvise udlæg erstattede gjennem sine indtægter, saaledes at det altsaa er disse og ikke deres kapital, som udgjør det fond, hvoraf arbeidslønnen

tages, er naturligvis rigtig, saalangt den rækker. Men spørger vi, hvilket fond det er, som endelig kommer til at bære arbeidslønnen, saa maa vi utvilsomt svare med Hermann, at det regelmæssig er konsumenternes indtægter. Kun under én forudsætning har til en vis grad hverken Mills eller Hermanns lære, men den gamle lønningsfonds-theori retten paa sin side, nemlig naar driftsherrerne ved salget af sine produkter mod beregning ikke faar sine udgifter til arbeidsløn dækkede; thi forsaavidt dette er tilfældet, maa de selvfølgelig tage det manglende af sin kapital, som saaledes bliver formindsket.

Vi sagde, at Stuart Mill i virkeligheden jagede den gamle lønningsfonds-lære saa at sige definitivt ud af videnskaben. Dette er dog for saa vidt ikke ganske nøiagtigt, som hans mest fremragende discipel, den fine og aandfulde tænker John Elliott Cairnes, nogle aar efter i sit statsøkonomiske hovedværk: «*Some Leading Principles of Political Economy, newly expounded*» søgte at opretholde den gamle theori, om end i en noget forandret og modificeret skikkelse. Men trods det store talent, hvormed dette blev gjort, vandt det dog ingen videre anklang. Lønningsfonds-theorien lod sig i virkeligheden ikke gjenoplive mere.

IV.

Allerede Adam Smith havde indledet sit kapitel om arbeidslønnen med den bekjendte sætning, at arbeidsproduktet udgjør arbeidets naturlige godtgjørelse eller løn, og baade han og Ricardo havde udtrykkelig paapeget, at arbeidslønnen var høiere i lande med liden kapital, men hvor denne voxede stærkt, som f. ex. i Nord-Amerika, end i dem, hvor kapitalen var større, men voxede langsomt som f. ex. i England og alle gamle velbefolkede stater. Til denne kjendsgjerning, der jo i virkeligheden stod i den mest aabenbare strid med lønningsfonds-theorien, blev der imidlertid af dennes tilhængere intet hensyn taget. Alene Cairnes ofrede den en nærmere omtale og opstillede den skarpsindige forklaring, at i de saakaldte nye lande, hvor den produktive virksomhed væsentlig bestaar i jordbrug, bliver der altid fastgjort en mindre del af driftsherrernes kapital som bygninger, maskiner o. s. v., end i de gamle stater, hvor fabrikindustrien er langt mere fremtrædende, saa at der alligevel — uagtet den samlede kapi-

tal er mindre — bliver et større beløb disponibelt til betaling af arbeidsløn.

I virkeligheden er det dog ikke heri aarsagen stikker. Lønningsfonds-theoriens tilgrundliggende feiltagelse, der berøver den saagodtsom alt videnskabeligt værd, var jo nemlig, som vi har seet, dens gaaen ud fra som givet, at arbeidslønnen nødvendigvis maatte tages af den i samfundet ved produktionsprocessens begyndelse allerede opsamlede kapital. Hvor langt dette er fra at være nødvendigt, derpaa har den amerikanske statsøkonom Francis Walker fremdraget en del høist interessante exempler i sin skildring af, hvorledes lønnen i de forskjellige næringsveie, navnlig da jordbruget, faktisk er bleven udbetalt paa mange steder i Nord-Amerika. Her har det ofte hændt, at arbeidsgiverne ikke har eiet og heller ikke har kunnet skaffe sig laant en saa stor mængde kapital, at de var istand til at give arbeiderne hele deres løn forskudsvis. Disse har da maattet lade sig nøie med at modtage blot en del af lønnen, medens arbeidet stod paa, og har saa først faaet resten udbetalt, efterat produkterne var blevne færdige og solgte.

Dette viser klarere end noget andet, at hvor høi løn driftsherrerne i virkeligheden formaar at betale ikke, som lønningsfonds-theorien lærte, beror paa størrelsen af deres kapital, men paa værdien af arbeidets produkter eller, som man ogsaa udtrykker det, paa arbeidets produktivitet. De første, som klart udtalte dette, var de engelske statsøkonomer Hearn og Jevons; men det er først hos den netop nævnte amerikaner Francis Walker, at forstaaelsen deraf er lagt til grund for en hel ny lære om arbeidslønnen, som i en noget mere udviklet form nu maa siges at være den herskende i videnskaben[1]).

---

[1]) Vi benytter her anledningen til ogsaa at nævne en anden amerikaner, nemlig Henry George, hvis hovedværk fra 1879: «Fremskridt og fattigdom», gjennem hr. V. Ullmanns oversættelse er blevet adskillig bekjendt ogsaa hos os. I dette værk angriber han kraftig den gamle lønningsfonds-theori, der, som vi har seet, dengang allerede for 10 aar siden var bleven høitidelig tilbagekaldt af selve Stuart Mill og opgivet af næsten alle theoretiske statsøkonomer. Hos George heder det derimod ordlydende: «I den herskende tankegang er lønningsfonds-theorien uomtvistet. Den er godkjendt af de største navne mellem statsøkonomiens dyrkere, og skjønt den har været udsat for angreb, har disse dog mere været formelle end saglige». Det kan man kalde en statsøkonom, som har fulgt med sin tid! Efterat han saa med megen fynd og klem har ihjelslaaet denne theori, som vi har seet, at viden-

For nu at angive denne læres hovedtræk, saa er man altsaa forlængst kommen paa det rene med, at om end arbeidslønnen pleier helt eller delvis at forskydes af driftskapitalen, saa bliver den dog, naar da produktionen ikke af en eller anden grund ligefrem mislykkes, altid endelig dækket af produkternes værdi.

Hvor høi løn driftsherrerne overhovedet vil kunne give, afhænger derfor i sidste instans ikke af driftskapitalens størrelse, men af hvor stor værdi arbeidsprodukterne antages at ville faa. For arbeiderne gjælder det da, som allerede paapeget, ved sammenslutninger til varetagelse af fælles interesser at sætte sig paa lige fod med driftsherrerne under lønningskampen og saaledes blive istand til at sikre sig den løn, som de til enhver tid kan gjøre berettiget krav paa. Og for saa vidt er spørgsmaalet om den gjennemsnitlige arbeidsløns høide et fordelingsspørgsmaal.

Men det er ogsaa — og fuldt saa meget — et produktionsspørgsmaal. Thi det er klart, at selv med den for arbeiderne gunstigst tænkelige fordeling af produktionens afkastning er det umuligt, at arbeidslønnen virkelig kan være høi, dersom den værdi, som skal fordeles, i sig selv er liden.

Nu er, som bekjendt, ethvert økonomisk godes bytteværdi altid betinget af forholdet mellem den effektive efterspørgsel derefter og den mængde deraf, som udbydes paa markedet. Jo mindre der produceres af en enkelt vare, desto større værdi vil den derfor, under forøvrigt lige omstændigheder, opnaa, og frembringes omvendt en vare i en i forhold til efterspørgselen for stor mængde, vil dens værdi falde saa stærkt, at produktionen ikke lønner sig. Dette — og ikke det, at driftsherren besidder et forud bestemt lønningsfond — er da den virkelige

---

skaben selv allerede forlængst havde gjort det af med, opstiller han sin egen lære, der, forsaavidt den er rigtig, allerede var bragt til seier flere aar i forveien af hans landsmand Francis Walker. Og denne lære udgives ikke blot for at være fuldstændig ny, men betegner efter hans mening et saa epokegjørende fremskridt, at den stiller sin ophavsmand — Henry George — ved siden af selve videnskabens grundlægger Adam Smith som en videnskabens fornyer! «Forskjellen mellem den herskende (lønningsfonds-)theori, skriver George, og den, som jeg har opstillet, kan i virkeligheden sammenlignes med den, der var mellem merkantilsystemet og den theori, hvormed Adam Smith fortrængte dette».

grund, hvorfor enhver driftsherre pleier at kunne betale et mindre antal arbeidere efter en høiere lønsats end et større antal. I enhver økonomisk virksomhedsgren, hvor arbeiderne er forholdsvis faa i antal, har de følgelig god anledning til at gjøre sig kostbare, hvorimod de, hvis der er mange af dem, med nødvendighed tvinges til at sælge sin arbeidskraft billigere, saafremt de alle vil have beskjæftigelse. Det er denne sandhed, som Richard Cobden gav det bevingede udtryk, at «arbeidslønnen bliver lav, naar to arbeidere render efter én arbeidsherre, men høi, naar to arbeidsherrer render efter én arbeider». Og denne sandhed forklarer da ogsaa, hvorfor produktiviteten og dermed arbeidslønnen bestandig holder sig forholdsvis yderst lav i alle de virksomhedsgrene, som saa at sige staar aabne for enhver, og bliver høiere, jo vanskeligere tilgjængelige virksomhedsomraaderne er.

Det er imidlertid ikke ulighederne i de forskjellige arbeiderklassers løn, som det her paaligger os at forklare. I denne sammenhæng spørges der jo nemlig efter, hvad det er, som — under forudsætning af at arbeiderne formaar at varetage sine berettigede interesser og derved sikre sig en retfærdig fordeling af produktionens afkastning — bestemmer den gjennemsnitlige arbeidsløns høide i et land.

Vi har allerede seet, at den gjennemsnitlige arbeidsløn under denne forudsætning først og fremst beror paa størrelsen af produktionsafkastningens bytteværdi eller, med andre ord, paa den økonomiske virksomheds produktivitet. Men hermed er dog problemet i virkeligheden ikke fuldstændig besvaret, eftersom nu det spørgsmaal opstaar, hvoraf saa den økonomiske virksomheds produktivitet afhænger.

For ikke unødig at komplicere dette spørgsmaal, vil vi gaa ud fra, at den økonomiske virksomhed bliver rigtig ledet, eller med andre ord at produktionen som helhed altid rettes mod frembringelsen af de økonomiske goder, efter hvilke den effektive efterspørgsel er stærkest, saaledes som jo faktisk ogsaa alle driftsherrer til enhver tid bestræber sig for at gjøre. Undersøger vi saa sagen nøiere, vil vi hurtig komme paa det rene med, at forsaavidt dette lykkes dem, vil den økonomiske virksomheds produktivitet, — hvorpaa altsaa den gjennemsnitlige arbeidsløns høide under en retfærdig fordeling beror, — i det store og hele altid være betinget af dens effektivitet eller dens evne til at frembringe mange og gode gjenstande, saaledes

at en stor gjennemsnitlig effektivitet frembringer en stor gjennemsnitlig produktivitet, og omvendt en liden gjennemsnitlig effektivitet ledsages af en liden tilsvarende produktivitet. Er nemlig den produktive virksomhed som helhed betragtet meget effektiv, vil enhver producent, der ikke har ledet sin specielle produktion i en feilagtig retning, altid staa ligeoverfor konsumenter, som paa sin side ogsaa har produceret meget og følgelig baade kan og vil give meget i bytte for hans produkter. Afkastningen af alle de enkelte produktive virksomheder vil med andre ord da gjennemsnitlig opnaa en høi bytteværdi, hvilket altsaa vil sige, at produktiviteten gjennemgaaende bliver stor og arbeidslønnen under forudsætning af en retfærdig fordeling følgelig høi. Er derimod den økonomiske virksomheds effektivitet gjennemgaaende liden, vil de enkelte producenter gjennemgaaende have lidet at give i bytte for de andres produkter; de enkelte afkastningers bytteværdi og dermed altsaa virksomhedernes produktivitet vil gjennemsnitlig blive liden, saa at selv den for arbeiderne gunstigste fordeling af produktionens afkastning vil være ude af stand til at sikre dem en høi løn. Indenfor en hvilkensomhelst enkelt produktionsgren kan ganske vist produktiviteten eller med andre ord værdifrembringelsen være stor og arbeidslønnen høi, selv om effektiviteten eller produktmængden er liden. Men muligheden for en høi gjennemsnitlig arbeidsløn er kun tilstede, naar og hvor den økonomiske virksomhed som helhed betragtet besidder en stor effektivitet.[1])

---

[1]) Da der maaske er enkelte læsere, for hvem den her foretagne skjelnen mellem begreberne effektivitet og produktivitet er ny og uvant, vil vi gjennem et konkret exempel yderligere belyse forskjellen derimellem. En skotøifabrikant f. ex producerer aarlig 900 par sko, der paa markedet opnaar en pris af 10 kr. pr. par. Produktionsafkastningens pengeværdi er da 9000 kroner. Bliver han nu, f. ex. ved hjælp af forbedrede maskiner, istand til med samme arbeids- og kapitalanvendelse at producere 1000 istedetfor 900 par, saa er dermed effektiviteten steget. Men er samtidig skoenes pris faldt f. ex. fra 10 til 8 kroner pr. par, saa vil afkastningens samlede værdi alligevel ikke beløbe sig til mere end 8000 kroner, hvilket vil sige, at uagtet effektiviteten er steget, er produktiviteten sunket. Forudsat blot at pengenes egen værdi i begge tilfælde er den samme, vil nemlig skotøifabrikantens produktionsafkastning nu, trods sin større masse, blot kunne ombyttes med $^8/_9$ af den mængde andre økonomiske goder, hvormed den tidligere blev ombyttet, og dens bytteværdi er altsaa bleven formindsket med $^1/_9$.

At effektiviteten og produktiviteten ikke indenfor de enkelte produk-

V.

Som allerede antydet skjelnede de gamle lønningsfonds-theoretikere mellem, hvad de kaldte pengelønnen og den reelle eller virkelige arbeidsløn, hvorved de forstod den mængde forbrugsgjenstande, som arbeiderne kunde faa kjøbt for sin pengeløn. De gik nemlig ud fra, at arbeidslønnen aldrig var mere end tilstrækkelig til arbeidernes underhold, saaledes at pengelønnen altid umiddelbart blev anvendt til indkjøb af livs- og nydelsesmidler, og den mængde heraf, som paa denne maade var arbeiderne tilgjængelig, blev følgelig af dem anseet for at angive den virkelige arbeidsløns høide.

Havde nu lønningsfonds-theoretikerne ladet sig nøie med heraf at udlede, at en forhøielse af pengelønnen ikke betegner nogen forbedring af arbeidernes stilling, saafremt disse for alle de økonomiske goder, de konsumerer, maa betale en tilsvarende forhøiet pris, vilde de utvilsomt have været i sin gode ret. I virkeligheden gik de derimod, som vi har seet, ud fra, at pengelønnens forhøielse altid medførte dette resultat, idet de nemlig antog, at alle de for arbeiderne tilgjængelige livs- og nydelsesmidler bestandig maatte forefindes i samfundet allerede ved produktionsprocessens begyndelse og saaledes umulig kunde forøges i mængde, men blot forhøies i pris gjennem en stærkere efterspørgsel fra arbeidernes side. Paa denne maade oversaa de da, at de f. ex. i løbet af et aar konsumerede økonomiske goder aldrig foreligger færdige ved dette tidsrums begyndelse, men faktisk bliver færdigproducerede under dettes forløb, efterhvert som forbruget gaar for sig, og at følgelig en forøgelse af arbeidernes pengeløn eller af deres kjøbeevne strax vil øve sin indflydelse paa produktionens retning, medførende en formindsket frembringelse af luxusgjenstande, men en forøget produktion af de gjenstande, arbeiderne har behov

---

tionsgrene behøver at følges ad, er saaledes indlysende nok. Men tænker vi os, at stigningen i skotøifabrikationens effektivitet ledsagedes af en lignende stigning i den økonomiske virksomheds effektivitet paa alle andre omraader, stiller forholdet sig ganske anderledes. Thi under denne forudsætning vilde naturligvis det mængdeforhold, hvori hvert par sko lod sig ombytte med alle andre økonomiske goder, ikke behøve at undergaa nogen væsentlig forandring, og den indtraadte forøgelse af afkastningens masse eller af effektiviteten vilde følgelig da betegne en tilsvarende forøgelse af afkastningens bytteværdi eller af produktiviteten.

for, saaledes at deres øgede pengeindtægter ogsaa virkelig vil forskaffe dem en større velstand.

Den nævnte begrebsbestemmelse er imidlertid forfeilet. Det, arbeiderne faar som løn, er nemlig i virkeligheden ikke de livs- og nydelsesmidler, som de konsumerer, men de penge og andre gjenstande med pengeværdi, som de modtager af sine arbeidsgivere. Paa hvilken maade arbeiderne anvender den oppebaarne løn, er en sag for sig. Ganske vist er vel regelen den, at de umiddelbart forbruger og ofte kan være nødte til at forbruge hele sin løn i form af livs- og nydelsesmidler; men der er dog naturligvis heller intet til hinder for, at de, forsaavidt de har leilighed dertil, sparer en del af lønnen enten i form af penge eller ved for det opsparede at tilkjøbe sig andre kapitalgjenstande, der kan give dem en indtægt. Hvad det gjælder om at forstaa, er da, at arbeidslønnens ikke mere end enhver anden indtægts høide maa maales alene efter dens evne til umiddelbart at kjøbe forbrugsgjenstande, men efter dens evne til at kjøbe økonomiske goder af alle slags eller, med andre ord, efter dens almindelige kjøbeevne eller bytteværdi, saaledes som denne til enhver tid finder sit udtryk i lønnens pengeværdi. Derimod siger det sig naturligvis selv, at forsaavidt pengenes egen bytteværdi varierer, vil en og samme pengeløn til forskjellige tider og paa forskjellige steder betegne en større eller mindre almindelig kjøbeevne og følgelig en forskjellig — høiere eller lavere — arbeidsløn.

En virkelig høi arbeidsløn vil altsaa sige en løn, hvis bytteværdi er stor, og kan af driftsherrerne naturligvis i længden kun udbetales, forsaavidt som produktionsafkastningens værdi eller, med andre ord: produktiviteten er stor. En høi gjennemsnitlig arbeidsløn forudsætter følgelig en stor gjennemsnitlig produktivitet, og en saadan kan, som vi allerede har paavist, kun findes, naar og hvor den økonomiske virksomhed som helhed betragtet besidder en stor effektivitet.

Hvorvidt dette skal være tilfældet eller ei, beror imidlertid som bekjendt paa styrken af de tre produktionsfaktorer: arbeidet, naturen og kapitalen. Enhver forøgelse af nogen af disse faktorers frembringelsesevne forøger direkte produktionens effektivitet og aabner derigjennem, saaledes som vi har seet, muligheden for en forhøielse af den gjennemsnitlige arbeidsløn.

Nu er indenfor ethvert enkelt land de to oprindelige produktionsfaktorer: befolkningens arbeidsdygtighed

og jordbundens afkastningsevne, ikke blot noget naturligvis til enhver tid givet, men ogsaa noget relativt stabilt, kun langsomt foranderligt, hvorimod den tredje faktor: kapitalen, — hvis funktion som bekjendt bestaar deri, at den ved at yde produktionsredskaber og ved at muliggjøre arbeidets deling forøger den økonomiske virksomheds effektivitet —, er underkastet langt mere hurtige og hyppige forandringer. Indenfor de enkelte lande kommer derfor den forøgelse eller formindskelse af produktionens effektivitet, hvori en forøget eller formindsket gjennemsnitlig arbeidsløn under en retfærdig fordeling tilsidst har sin grund, som overveiende regel til at skyldes en forøgelse eller formindskelse af kapitalen, og der bliver følgelig for saa vidt altid en kjerne af sandhed i lønningsfonds-theoriens urigtige lære om, at arbeidslønnens høide bestemmes af forholdet mellem kapitalens størrelse og arbeidernes antal. At størrelsen af et lands kapital øver indgribende indflydelse paa den gjennemsnitlige arbeidsløns høide, er jo overhovedet en sikker kjendsgjerning, og dens øiensynlighed er vel maaske det, som mest af alt har bidraget til i saa lang tid at gjøre lønningsfonds-theorien plausibel.

Det siger sig imidlertid selv, at ganske den samme virkning, som en forøgelse af kapitalen øver paa den økonomiske virksomheds effektivitet og derigjennem paa den gjennemsnitlige arbeidsløns høide, frembringes ogsaa ved en tilvæxt i de to øvrige produktionsfaktorer, f. ex. ved større dygtighed og flid hos arbeiderne eller ved en rigeligere tilgang paa frugtbar og heldig beliggende jord. Saaledes kan jo i kraft af sin overlegne arbeidsdygtighed civiliserede europæere med samme forraad af jord og kapital altid iværksætte en langt rigeligere produktion og opnaa en meget høiere løn end vilde eller halvciviliserede folkeslag. Og paa samme maade viser i de af europæere beboede jordrige, men relativt kapitalfattige lande i de nye verdensdele den økonomiske virksomhed sig ofte at være mere effektiv og arbeidslønnen høiere end i de gamle, kapitalrige, men relativt jordfattige stater i Europa, hvor loven for det aftagende udbytte af jorden, kaldt tillive ved befolkningens pres paa jordens frembringelsesevne saalænge har været i virksomhed og øvet sin hemmende indflydelse paa produktionens effektivitet, og hvor følgelig enhver forøgelse ikke blot af arbeidernes, men overhovedet af befolkningens antal har en tendens til at trykke den gjennemsnitlige arbeidsløn

ved relativt at formindske den vigtige produktionsfaktor: jordens ydelsesevne.

Spørgsmaalet om den gjennemsnitlige arbeidsløn, af hvis høide saamange samfundsmedlemmers hele økonomiske velfærd er afhængig, er da, som allerede paapeget, et dobbelt: — ikke blot et fordelingsspørgsmaal, under hvis løsning arbeidernes og driftsherrernes interesser som oftest er modstridende, men ogsaa et produktionsspørgsmaal, hvorunder deres interesser er harmoniske.

De gamle statsøkonomer lagde i virkeligheden ensidig omtrent al vægt paa produktionens forøgelse, fordi de troede, at fordelingen af dens afkastning foregik saa at sige af sig selv med en naturlovs hele ubønhørlighed. I den af dem opstillede feilagtige lønningsfonds-theori, som vi i denne afhandling har fremstillet og kritiseret, gav denne deres tro sig et haardt og stødende udslag. Thi i kraft af dens lære blev, som vi har seet, arbeiderne overladte til sin skjæbne og erklærede ude af stand til selv direkte at kunne udrette noget for at forhøie sin løn og forbedre sin stilling, hverken ved at udvikle sine evner og sin duelighed, sin flid og energi og heller ikke ved at slutte sig sammen til varetagelse af sine berettigede interesser ligeoverfor driftsherrerne.

At arbeiderne med uvilje og mistillid vendte sig bort fra en videnskab, hvis fornemste dyrkere førte en saadan lære, kan ikke forundre. Men nu, da theoriens uholdbarhed forlængst er bleven bevist, har man lært at indse, at arbeiderklassens økonomiske vilkaar aldeles ikke er saa haabløse, som de efter lønningsfonds-theorien saa ud. Og herved har ikke blot den statsøkonomiske videnskab rykket et skridt længere frem i sandhedens erkjendelse; men muligheden er ogsaa aabnet for et inderligere forhold mellem den og de arbeidende klasser.

Den theoretiske statsøkonomis opgave og videnskabelige methode.

Under den videnskabelige stræben efter at udforske fæno menernes væsen og sammenhæng kan man i det store taget gaa frem ad to særlig forskjellige veie, idet man nemlig enten kan underkaste dem, hvad man kalder en historisk, eller ogsaa en theoretisk behandling.

I første tilfælde fæster man sig ved det individuelle. Man tager da de konkrete fænomener, saaledes som de i virkeligheden foreligger, og fremstiller dem enten enkeltvis eller, hvad der sker hyppigst, gruppevis (kollektivt) i deres hele individuelle eiendommelighed. De videnskaber, der gaar tilværks paa denne maade, benævner man historiske, og de fordringer, som gjøres til den historiske fremstilling, er da ikke blot den mere kunstneriske: at den i vor bevidsthed skal fremkalde et klart og anskueligt billede af de fremstillede fænomener og af deres tilblivelse, men ogsaa den mere videnskabelige: foruden den gjennem dette billede vundne erkjendelse af fænomenerne ogsaa at bibringe os en forstaaelse af, hvorfor disse fænomener er fremkomne og er blevne netop saaledes, som de i virkeligheden er.

Sideordnet med de historiske har vi imidlertid paa alle omraader af den menneskelige viden ogsaa de saakaldte theoretiske videnskaber, som ikke umiddelbart befatter sig med selve de konkrete fænomener i deres individuelle bestemthed, men i modsætning dertil søger at bringe deres generelle væsen og generelle sammenhæng paa det rene. Det individuelt eiendommelige, hvorved fænomenerne indbyrdes adskiller sig fra hverandre, og som for de historiske videnskaber er det essentielle, bliver derimod, saasnart fænomenerne gjøres til gjenstand for en theoretisk behandling, uvæsentligt, akcidentelt. Det for al theoretisk forskning karakteristiske er derfor netop, at man ser bort fra det individuelle for bag dette at finde det generelle, det typiske, det, som fænomenerne trods al sin indbyrdes forskjellighed har fælles, og som alene gjør det muligt at samle og ordne dem i sammenhørende arter, klasser og afdelinger. Man opdager da, at de konkrete fænomener, uagtet jo end ikke to af dem nogensinde er i virkeligheden fuldstændig éns, dog gjennemgaaende opviser væsentlige ligheder i mange forskjellige retninger og følgelig lader sig dele i ligesaa mange forskjellige arter eller slags. Til enhver bestemt art fænomener svarer der en særskilt theoretisk videnskab, som dog blot behandler dem, forsaavidt de tilhører arten, eller med andre ord udelukkende fæster sig ved den ene side af deres væsen, som alle den slags fænomener har fælles. Medens altsaa de historiske videnskaber stræber at klargjøre de konkrete fænomeners faktiske beskaffenhed i alle henseender, opfatter de theoretiske videnskaber dem derimod altid blot som artsbestemte. Disse videnskabers opgave bliver da at fastslaa og forklare de for de forskjellige arter af fænomener eiendommelige foreteelsesformer eller typer, samt desuden at udfinde de theoretiske love for hver art fænomeners koexistens og paahinandenfølge.

Foruden de to her nævnte store videnskabsgrupper gives der saa endelig ogsaa et tredje slags, nemlig de saakaldte praktiske videnskaber, hvis berettigelse til navnet videnskab forøvrigt endnu tildels er omtvistet. De har ikke ligesom de historiske og theoretiske videnskaber til formaal at udforske og komme til forstaaelse af de os omgivende fænomener, men søger derimod paa grundlag af den gjennem historisk og theoretisk forskning vundne forstaaelse at fastsætte de grundsætninger eller maximer, hvorefter menneskene paa de forskjellige af tilværelsens omraader bør

handle for i ethvert tilfælde bedst at opnaa bestemte tilsigtede resultater.

I.

Tager man for sig det specifikt økonomiske forskningsomraade, d. v. s. det økonomiske liv, saaledes som dette ytrer sig, hvor menneskene lever i samfund, — hvad de jo i virkeligheden gjør og har gjort, saalangt historien rækker tilbage, — da vil man strax se, at som paa alle andre omraader saa gives der ogsaa paa det økonomiske baade historiske, theoretiske og praktiske videnskaber. De herhenhørende historiske videnskaber er den økonomiske statistik og den økonomiske historie. Den opgave, som paahviler dem, er at klargjøre alle de enkelte, konkrete økonomiske fænomener eller grupper af fænomener i deres hele individuelle beskaffenhed samt at fremstille den for hvert fænomen eller hver fænomengruppe eiendommelige tilblivelsesproces. Gjennem den økonomiske statistik og historie er det saaledes f. ex., at vi faar rede paa alle de enkelte bestemte landes økonomiske tilstand og udvikling, paa alle de enkelte bestemte økonomiske institutioners oprindelse, fremvæxt og nuværende tilstand o. s. v. Men da den historiske forstaaelse af de konkrete økonomiske fænomener og fænomengrupper, som de her nævnte videnskaber bringer os, naturligvis kun kan naaes derved, at disse fænomener vises os som led i folkenes hele øvrige historie eller med andre ord som fremkaldte ved og betingede af deres hele sociale og politiske udvikling, saa kan man egentlig ikke sige, at den økonomiske statistik og den økonomiske historie er selvstændige, uafhængige videnskaber. De udgjør tvertimod vigtige dele af den almindelige statistik og verdenshistorie, som jo ikke blot beskjæftiger sig med det økonomiske, men overhovedet med menneskehedens hele religiøse, politiske og sociale liv.

Det, som man i vort land med en maaske ikke ubetinget heldig betegnelse officielt kalder statsøkonomi, men som andensteds i verden pleier at gaa under navn af politisk økonomi, nationaløkonomi eller socialøkonomi, er da ikke nogen historisk videnskab. Den indeholder derimod sammenfatningen af al theoretisk og praktisk videnskab paa det økonomiske livs omraade og falder følgelig i en theoretisk og en praktisk del, hvoraf den første, den theoretiske statsøkonomi,

har til opgave at undersøge de økonomiske fænomeners generelle væsen og lovmæssighed, medens man i den praktiske del derimod stræber at fastslaa de grundsætninger eller maximer, hvorefter menneskene, under de forskjellige samfundsforhold, paa den bedste maade kan realisere sine økonomiske hensigter.

Ligesom saamange andre theoretiske videnskaber, f. ex. geometrien, astronomien, kemien, mekaniken har ogsaa den theoretiske statsøkonomi, historisk seet, efterhaanden udviklet sig af de tilsvarende praktiske indsigter og er fra først af fremkommen som en leilighedsvis theoretisk begrundelse af praktiske grundsætninger eller maximer. I den tidligste statsøkonomiske litteratur blev derfor den egentlig theoretiske statsøkonomi forholdsvis stedmoderlig behandlet, og selv efter Adam Smith, i hvis værk det rent theoretiske havde naaet en saadan fuldstændighed, at det af den moderne læser uden stor vanskelighed lader sig udsondre fra de praktiske afsnit, hengik der endnu temmelig lang tid, inden statsøkonomien blev ordentlig videnskabelig systematiseret, ja man stredes endog en god stund for fuldt alvor om, hvorvidt statsøkonomien overhovedet var en theoretisk eller en praktisk videnskab, eller, som man den gang sagde, en «videnskab» eller en «kunst».

Hvad den theoretiske og den praktiske statsøkonomi har fælles, er i virkeligheden blot sit omraade, nemlig det økonomiske liv, saaledes som dette foreligger og siden historiens begyndelse har foreligget samfundsmæssig organiseret, d. v. s. en utallig mængde enkelthusholdninger, hvoraf der gjennem fælles sprog og historie, sæder og retsforhold har dannet sig de sammenhørende grupper, vi kalder stater, nationer eller samfund, og hvorefter den økonomiske videnskab har faaet sit navn af statsøkonomi, nationaløkonomi eller socialøkonomi.

De praktiske videnskaber paa dette omraade gaar nu enten ud paa at angive de grundsætninger, hvorefter statssamfundet i økonomisk henseende bør ordnes, og hvorefter selve stats- eller samfundsmagten (alt efter de forhaandenværende forhold) bør gribe ind i det økonomiske liv for at befordre dette, — og alle de herhen hørende overveielser falder ind under, hvad man kalder den økonomiske politik. — Eller de har til formaal at fastslaa de grundsætninger, ifølge hvilke alle de enkelte husholdninger (alt efter de foreliggende forhold) fuldstændigst kan realisere sine økonomiske øiemed, og bliver da enten privatøkonomik eller, naar

talen er om den uden sammenligning største og betydningsfuldeste af alle enkelthusholdninger, nemlig statens: finansvidenskab.

Man vil da let forstaa, hvor overordentlig vigtigt det er, at disse praktiske videnskaber paa det økonomiske omraade holdes skarpt ude fra den theoretiske statsøkonomi, hvis opgave og hvis videnskabelige methode er en fra deres fundamentalt forskjellig. Naar man saaledes enten i sin behandling af den økonomiske politik udtaler sig f. ex. om, hvorvidt samfundet økonomisk bør bygges paa privat eiendomsret eller paa kommunisme, eller overveier, hvorvidt der bør herske frihandel eller beskyttelse, om rentefoden bør være fri eller ikke o. s, v., eller man i finansvidenskaben beskjæftiger sig f. ex. med principerne for beskatningen eller for, hvorvidt og naar staterne bør optage laan for at dække sine udgifter, saa er jo alt dette rent praktisk-videnskabelige spørgsmaal, hvis besvarelse afhænger af, hvad der, alt efter de forskjellige forhold, maa ansees for det hensigtsmæssigste og bedste for samfundets hele sociale liv. Ganske vist er denne stræben efter saadanne med de skiftende samfundsforhold foranderlige praktiske sandheder, denne undersøgelse af grundsætningerne for, hvorledes det økonomiske liv helst bør være og bør ordnes, fuldt værdig til navn af videnskabelig forskning; men den er naturligvis noget fuldstændig væsensforskjelligt fra den theoretiske undersøgelse af det økonomiske liv, saaledes som dette er, af de økonomiske fænomeners generelle væsen og lovene for deres koexistens og paahinandenfølge. De praktisk-økonomiske grundsætninger eller maximer benævnes imidlertid ogsaa undertiden «love» og bliver jo i virkeligheden med fuld føie opstillede som den «theori», hvorefter den økonomiske praxis altid bør rette sig, hvoraf følgen har været, at de hyppig sammenblandes og forvexles med selve den theoretiske statsøkonomis love.

At der heraf resulterer ikke blot forvirring og uklarhed, men ogsaa mistillid hos publikum til den statsøkonomiske videnskab, siger sig selv. Den videnskabelige systematik kræver derfor af de moderne forskere, at de behandler den theoretiske statsøkonomi for sig afsondret fra den økonomiske politik og finansvidenskaben, akkurat som jo ingen nu længere i medicinen sammenblander de praktiske med de theoretiske videnskaber, — man giver f. ex. kirurgien og therapien en selvstændig plads ved siden af anatomien og fysiologien.

II.

Af hvad vi allerede har anført, vil det være klart, at den theoretiske statsøkonomi, hvis opgave og videnskabelige methode vi i denne afhandling har sat os til formaal at gjøre rede for, ikke ligesom natur og aandsvidenskaberne behandler specifikt materielle eller specifikt aandelige fænomener, men derimod søger sit stof i det saakaldte sociale liv, hvorfor den følgelig bedst kan betegnes som en socialvidenskab.

Dens opgave, har vi foreløbig sagt, bestaar i at udforske de økonomiske fænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng. Men allerede bare for at komme paa det rene med, hvilke af det sociale livs mangfoldige fænomener vi skal regne for økonomiske, og hvilke ikke, altsaa i virkeligheden førend man kan gjøre særskilt de økonomiske fænomener til gjenstand for en hvilkensomhelst enten historisk eller theoretisk behandling, maa man i grunden paa en maade have et slags theori, eller man maa, som vi skulde være tilbøielige til at udtrykke det, først og fremst have opstillet det økonomiskes kategori.

Fremfor alt gjælder det med andre ord at blive klar over, hvilket formaal den menneskelige trang og virksomhed, hvoraf de sociale fænomener resulterer, maa have, forat den skal kunne kaldes økonomisk. Det er, som bekjendt, først paa et forholdsvis temmelig sent tidspunkt, at man for alvor har søgt at gjøre sig rede herfor. Det tidligste forsøg paa saaledes at opstille det økonomiskes kategori er derfor egentlig de saakaldte merkantilisters, ifølge hvis lære den menneskelige virksomhed var økonomisk, forsaavidt den havde pengeerhvervelse til formaal. Senere blev dette formaal af de saakaldte fysiokrater bestemt som frembringelse af formue. Endelig, i slutningen af forrige aarhundrede, naaede den epokegjørende skotske tænker, Adam Smith, frem til at paavise, at det endelige øiemed for al økonomisk virksomhed er at skabe velstand ved i størst mulig grad at skaffe menneskene midler til at tilfredsstille sine behov for livets fornødenheder, behageligheder og fornøielser. Gjennem indførelsen af begrebet velstand lykkedes det saaledes Adam Smith at opstille det økonomiskes kategori og derved fastslaa det for den theoretiske statsøkonomi eiendommelige synspunkt.

Naar man nu ud fra dette synspunkt kaster blikket ud

over det sociale livs mangfoldige konkrete fænomener, opdager man ganske vist, at der saa at sige neppe findes et eneste af dem, som ikke enten direkte eller indirekte øver sin indflydelse paa graden af menneskenes velstand, næsten ikke ét, som ikke paa en eller anden maade er af økonomisk betydning og følgelig frembyder en side, som kan gjøres til gjenstand for økonomisk betragtning. Dog vil man ogsaa meget snart blive opmærksom paa, at der blandt alle de menneskelige handlinger, hvoraf det sociale livs fænomener udspringer, alligevel er en hel række, som fra et økonomisk synspunkt seet maa siges at foretages med det formaal aldeles overveiende for øie: at øge sine udøveres velstand eller med andre ord at skaffe dem midler til tilfredsstillelsen af deres behov. De med alle disse handlinger sammenhørende sociale fænomener faar derved et stærkt økonomisk særpræg, saa at de for en fra økonomisk synspunkt anstillet betragtning fremtræder som specifikt økonomiske og temmelig skarpt adskiller sig fra de øvrige sociale foreteelser, der, — hvilken indflydelse de end indirekte kan øve paa samfundsmedlemmernes velstand, — dog ikke kan siges at være af overveiende økonomisk natur.

Disse saaledes fra et økonomisk synspunkt som specifikt økonomiske udsondrede socialfænomener er det da, der tilsammentagne udgjør, hvad man kalder det økonomiske liv, hvilket udtryk maa forstaaes nøiagtig paa samme maade, som naar man f. ex. om summen af alle de fra et retsvidenskabeligt synspunkt paa lignende vis udsondrede specifikt retslige socialfænomener vilde anvende betegnelsen det retslige liv.

Enhver theoretisk socialvidenskab udskiller overhovedet fra sit synspunkt en række af det sociale livs foreteelser som sit specielle omraade. De konkrete fænomener, hvis generelle væsen og generelle sammenhæng i de forskjellige retninger, de behandler, er imidlertid i stor udstrækning et for alle socialvidenskaber fælles stof. Saaledes omfatter jo f. ex. den theoretiske retsvidenskab, og forøvrigt enhver socialvidenskab, for en ikke uvæsentlig del netop de samme konkrete socialfænomener som den theoretiske statsøkonomi. Men det saakaldte økonomiske liv bliver dog altid et f. ex. fra det retslige liv ganske forskjelligt omraade, idet man jo nemlig i den theoretiske statsøkonomi udelukkende fæster opmærksomheden ved disse fænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng i økonomisk retning og abstraherer bort ikke blot fra den retslige, men overhovedet fra enhver

anden end den rent økonomiske side af deres væsen, medens man i den theoretiske retsvidenskab ligesaa udelukkende tager hensyn til deres generelle væsen og sammenhæng i retslig henseende. Saalænge derfor kun de forskjellige theoretiske synspunkter holdes klart ud fra hverandre, er der — trods det fælles konkrete stof — ingen fare for nogen sammenblanden af de tilsvarende socialvidenskaber, hvoraf enhver altsaa alene behandler en enkelt side af de sociale fænomeners generelle væsen og sammenhæng.

Eftersom nu det økonomiske i virkeligheden blot er ét af de forskjellige theoretiske synspunkter, hvorfra man kan anskue menneskenes sociale liv, — man har jo ved siden deraf ogsaa, som nævnt, det retslige og desuden det religiøse, det ethiske o. s. v. — gives der naturligvis ikke et eneste af det sociale livs konkrete fænomener, hvis generelle væsen man kan udtømme ved at karakterisere det som specifikt økonomisk, idet der selvsagt ikke er noget til hinder for, at ogsaa et saadant fænomen fra andre synspunkter viser sig at være f. ex. af specifikt retslig, religiøs eller ethisk natur. Saaledes er jo — for blot at tage et enkelt tilfælde — alle de specifikt økonomiske omsætningshandlinger, som man kalder kjøb og salg, i virkeligheden ogsaa specifike retshandler. Men ligesom den materielle verdens fænomener fra et fysisk synspunkt fremtræder som specifikt fysiske, fra et kemisk synspunkt derimod som specifikt kemiske, uden at dog deres fysiske natur umiddelbart angaar kemien eller deres kemiske natur fysiken, saaledes vedkommer, som allerede antydet, f. ex. den retslige eller religiøse eller ethiske side af de sociale fænomeners væsen heller ikke umiddelbart den theoretiske statøkonomi, med hensyn til hvis dyrkere det derfor ubetinget gjælder, at de under sin forskning aldrig maa forlade det for deres egen videnskab eiendommelige, økonomiske synspunkt og erstatte dette med synspunkter hentede fra andre videnskaber.

Hvad der for statsøkonomien er af største betydning, er derimod at lægge mærke til den omstændighed, at endog de saakaldte specifikt økonomiske fænomener aldrig er helt ud økonomiske, fordi nemlig menneskene, selv under sin rent økonomiske stræben, aldrig udelukkende ledes af rent økonomiske motiver. Fænomener, der for en økonomisk betragtning fremtræder som økonomiske i absolut forstand, existerer derfor i virkeligheden ikke, ligesaa vist som jo f. ex. tre- eller firkantede gjenstande, hvis overflader for en mathematisk betragt-

ning viser sig som nøiagtige tre- og firkanter, overhovedet slet ikke forekommer i naturen. Det, som virkelig findes, er derimod gjenstande, der dog faktisk er trekantede og firkantede, og paa samme maade en række socialfænomener, der fra et økonomisk synspunkt maa betegnes som værende af overveiende økonomisk natur, samt en række, hvormed dette ikke er tilfældet.

De førstnævnte socialfænomener er det da, der af den theoretiske statsøkonomi udsondres som denne videnskabs specielle omraade.

III.

Med at fremstille alle disse økonomiske fænomener i deres individuelle beskaffenhed beskjæftiger den theoretiske statsøkonomi sig, som allerede anført, slet ikke; det overlader den til den økonomiske historie og den økonomiske statistik. Hvad den sætter sig til opgave er tvertimod udelukkende at udforske deres generelle væsen og generelle sammenhæng i rent økonomisk retning.

I dette øiemed søger den nu først og fremst at klassificere dem, saaledes som de virkelig findes i det daglige livs erfaring og i de historiske og statistiske fremstillinger, efter deres i økonomisk henseende typiske egenskaber og derved indordne dem under visse økonomiske klasser eller, som vi tidligere har kaldt det, foreteelsesformer eller typer.

For alle de i virkeligheden foreliggende individuelt bestemte, økonomiske udslag af menneskenes drifter og tilbøieligheder opstiller den saaledes den fælles grundform, at de er økonomiske behov, for alle de i virkeligheden forekommende utallige, forskjellige gjenstande, hvorved disse behov tilfredsstilles, foreteelsesformen: økonomiske goder. Paa samme maade indordner den theoretiske statsøkonomi videre alle individernes økonomiske handlinger under typer som: produktion, fordeling, konsumtion, alle de utallige konkrete værdi- og prisdannelser under fællesbegreberne værdi og pris, alle de inden hvert enkelt samfund forskjellige økonomiske institutioner under fælles grundformer som pengevæsen, kreditvæsen, bankvæsen o. s. v. Og indenfor hver af disse hovedklasser opstiller den saa igjen forskjellige mere og

mere specielle underafdelinger, som f. ex nnder de økonomiske goder: materielle gjenstande og personlige tjenester, under produktionen: jordbrug, industri og handel, under fordelingen: arbeidsløn, kapitalrente, grundrente og driftsherregevinst o. s. v.

Ved paa denne maade at generalisere alle de i livet virkelig forekommende, individuelt bestemte økonomiske foreteelser eller indrangere dem under visse i økonomisk henseende typiske foreteelsesformer gaar den theoretiske statsøkonomi paa sit omraade tilværks nøiagtig som enhver anden theoretisk videnskab paa sit. Uden at dette blev gjort, vilde al theoretisk videnskab være en umulighed. Ethvert enkelt individuelt bestemt fænomen eller enhver enkelt konkret gruppe af saadanne fænomener er jo nemlig i virkeligheden et *unicum*, en ting, som aldrig før har været, og som aldrig vil komme igjen nøiagtig i samme skikkelse. Historisk forstaar man ganske vist fænomener og fænomengrupper, naar man har gjort sig klart rede for deres særegne individuelle beskaffenhed og har indseet grundene til, at de er blevne netop saaledes, som de i virkeligheden er. Men theoretisk kan man, som allerede tidligere fremhævet, ikke lære at forstaa fænomenerne, uden at man først, idet man ser bort fra deres individuelle eiendommeligheder, lærer at opfatte dem som artsbestemte eller med andre ord som led i mere omfattende klasser af fænomener og som exemplarer af bestemte slags foreteelsesformer eller typer.

Naar man da saaledes ved en saa fuldstændig generalisation som muligt af de i virkeligheden erfaringsmæssig foreliggende økonomiske fænomener har skaffet sig et indblik i deres generelle væsen, gjælder det dernæst, for at komme til en dybere theoretisk forstaaelse af dem, ogsaa at udforske deres generelle sammenhæng i økonomisk henseende eller med andre ord at fastslaa lovene for deres økonomiske koexistens og paahinandenfølge.

Ogsaa dette kan man nu først og fremst gjøre ad rent empirisk vei, idet man konstaterer virkelig forekommende regelmæssigheder i de økonomiske fænomeners rækkefølge og opstiller dem som love. Ogsaa her øser man altsaa lige af virkeligheden, idet det erfaringsgrundlag, hvorpaa man bygger, fremdeles er det samme, nemlig den direkte iagttagelse af det daglige livs økonomiske foreteelser samt desuden den økonomiske statistik og den økonomiske historie, der i saa henseende begge

viser sig at være aldeles uundværlige hjælpevidenskaber for den theoretiske statsøkonomi.

Denne forskningsmethode, hvorved man saaledes dels gjennem direkte iagttagelse, dels gjennem statistiske og historiske undersøgelser indordner alle de særskilte konkrete fænomener under almindelige foreteelsesformer eller typer af forskjellige slags og igjen for hvert særskilt slags fænomener søger at finde de faktisk og almindelig forekommende regelmæssigheder eller love for deres koexistens og paahinandenfølge, kaldes ofte den induktive eller à posterioriske i modsætning til den saakaldte deduktive, abstrakte eller à prioriske forskningsmethode, hvis natur vi senere skal gjøre rede for. Imidlertid anvender ogsaa den sidstnævnte methode induktion, om end af en anden art end den her fremstillede, og ogsaa den har, som vi senere skal se, til syvende og sidst baade sit udgangspunkt og sit endepunkt i erfaringen. Det synes derfor, naar man ønsker at holde disse to forskningsmethoder principielt ud fra hinanden, heldigst at forlade de gamle betegnelser: induktiv eller à posteriorisk og deduktiv, abstrakt eller à priorisk, for istedet derfor at benytte sig af de, særlig i den seneste tid anvendte udtryk: den realistisk-empiriske og den exakte methode.

De foreteelsesformer eller typer, man ved hjælp af den realistisk-empiriske forskning paa statsøkonomiens omraade naar frem til at opstille, som — for at tage nogle exempler ganske iflæng —: kapital, kapitalrente, grundrente, værdi o. s. v., er i virkeligheden alle, hvad man kalder realtyper, d. v. s. typer, omfattende konkrete fænomener, der, som allerede antydet, blot viser sig at være mere eller mindre, men aldrig helt ud økonomiske. De er med andre ord aldrig strengt typiske i økonomisk forstand.

Paa samme maade er de ad lignende vei fundne love alle af rent empirisk natur og udsiger i virkeligheden kun, at man har iagttaget, at saasnart konkrete fænomener, tilhørende foreteelsesformerne eller typerne A og B, er blevne observerede, saa har, enten blot regelmæssig eller ogsaa bestandig, visse typen C tilhørende fænomener fulgt efter eller existeret samtidig. Vi nævner — ogsaa her ganske iflæng — nogle exempler paa saadanne empiriske love i statsøkonomien: Naar en driftsherre anvender kapital i sin produktion, saa pleier produkternes pris stadig at blive saa høi, at han deri faar en

særskilt godtgjørelse — rente — for kapitalens brug, og naar hans kapital bliver saaledes benyttet i to aar, bliver denne godtgjørelse regelmæssig dobbelt saa stor, som naar benyttelsen kun har varet ét aar. — Naar produktionen af jordbrugsprodukter udvides i et land, saa pleier den grundeierne tilfaldende grundrente næsten uden undtagelse at voxe. — Naar efterspørgselen efter en vare stiger eller falder, pleier dens pris ogsaa at stige eller falde, og omvendt, dersom tilbudet tiltager, pleier prisen at synke, medens den pleier at stige, naar tilbudet aftager. — Eftersom befolkningens antal voxer, pleier raastoffenes værdi stadig at tiltage i forhold til de forædlede produkters o. s. v. o. s. v. Man kunde holde længe paa med at opregne love af dette slags.

Saadanne empiriske typer og love findes, som bekjendt, i alle theoretiske videnskaber, ja mange af disse, som f. ex. psykologien, fysiologien, meteorologien, er endnu for en stor del videnskaber af overveiende empirisk natur.

Imidlertid gjør der sig dog en væsentlig forskjel gjældende mellem de empiriske typer og love, eftersom de enten tilhører aands- og naturvidenskaberne eller de saakaldte socialvidenskaber. Baade aanden og naturen er nemlig i sin inderste struktur sandsynligvis absolut uforanderlige, og den udvikling, som begge alligevel faktisk undergaar, kræver, for at kunne frembringe typiske forandringer i fænomenernes art, saa uhyre lange tidsrum, at dens virkninger indenfor en hvilkensomhelst historisk periode neppe nok lader sig spore. De paa aandens og naturens omraader én gang rigtig fastslaaede typer og typiske regelmæssigheder eller love kan derfor altid siges at være, praktisk talt, absolut almengyldige. Menneskenes sociale liv derimod arter sig, som bekjendt, forskjellig paa de forskjellige steder og til de forskjellige tider og befinder sig desuden ogsaa i en forholdsvis hurtig og let paaviselig udvikling, hvilket altsammen bevirker, at de i socialvidenskaberne vundne empiriske typer og love aldrig er fuldt gyldige uden for de tidsperioder og udviklingstrin, for hvilke de er opstillede.

Selv i de videnskaber, hvor man har gode grunde til at tro paa de engang opstillede typers og loves praktiske almengyldighed, og naturligvis endnu mere i socialvidenskaberne, hvor dette altsaa ikke er tilfældet, er det imidlertid klart, at saadanne typer og love alene ikke er istand til at tilfredsstille menneskeaandens trang til fuld theoretisk forstaaelse af fænomenerne.

Ifølge sagens natur mangler de nemlig uden undtagelse nødvendighedens stempel. Fordi om vi ad erfaringens vei kan fastslaa, at den og den art fænomener i virkeligheden frembyder de og de typer, samt at i alle hidtil iagttagne tilfælde fænomener af en vis bestemt type bestandig har existeret samtidig med eller fulgt efter fænomener af en vis anden type, og selv om vi paa nogle omraader desuden kan have de bedste grunde for at antage, at dette altid — altsaa ogsaa i alle de af os ikke iagttagne tilfælde — maa være ligedan, saa har vi dog aabenbart ikke derigjennem alene erhvervet nogen virkelig forstaaelse af, hvorledes de forskjellige slags fænomener er komne og med nødvendighed har maattet komme til at frembyde saadanne typer og love, som vi har fundet at de i virkeligheden gjør. Det er overhovedet gjennem en rent realistisk-empirisk undersøgelse umuligt at forvisse os om disse typers og loves nødvendige fremkomst.

IV.

Paa alle videnskabens omraader forlanger derfor den theoretiske forskning et dybere indblik i de os omgivende fænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng end det, der lader sig opnaa alene ad realistisk-empirisk vei, og den benytter sig i dette øiemed af den saakaldte exakte forskningsmethode. Først søger den da ved en induktion, der ikke ligesom den rent empiriske induktion blot er en gaaen fra det særskilte til det almindelige, men en spekulativ slutning fra de i dagen liggende virkninger til de skjulte aarsager, at trænge ind i de i virkeligheden altid sammensatte fænomeners væsen, dybere og dybere ned gjennem aarsagsrækkerne, indtil den tilsidst kan faa tag i deres første aarsager, i de elementer eller grundbestanddele, af hvilke hvert særskilt slags fænomener saa at sige bygger sig op. Og dernæst søger den gjennem saakaldet deduktion, der bestaar i fra de fundne aarsager at udlede de virkninger, hvorfra man gik ud, at paavise, hvorledes denne opbygning med nødvendighed gaar for sig.[1])

---

[1]) Hvor uheldigt det i virkeligheden er, naar man endnu, istedenfor at anvende de udadlelige udtryk: empirisk og exakt forskning, vedbliver med at tale om den induktive i modsætning til den deduktive forskningsmethode, viser sig bedst derved, at man da faktisk faar ikke

Baade i de saakaldte naturvidenskaber og aandsvidenskaber frembyder det netop nævnte slags induktion i sidste instans ganske særegne vanskeligheder.

For først at tage den ydre natur, saa staar jo nemlig vi mennesker ligeoverfor den paa en vis maade som fremmede. Det, vi med vore fem sanser kan opfatte af den, er blot dens yderside. Gjennem sanserne alene er det os derfor fuldstændig umuligt at trænge ind i tingenes eget væsen. Hvad vi formaar udover den rent sanselige iagttagelse, skyldes helt og holdent vor tankes spekulative evne og bestaar væsentlig deri, at vi kan opstille mere eller mindre fornuftige gisninger. Vi forsøger — ud fra det, vi har iagttaget, — at gjette naturens gaader, og paa grund af hele verdensaltets enhed, fordi menneskeaanden selv udgjør en del af og er nøie forbunden og

---

blot en induktiv induktion, men ogsaa en induktiv deduktion og samtidig hermed ikke blot en deduktiv induktion, men ogsaa en deduktiv deduktion — en terminologi, der vel er saa forvirrende som muligt, og som da ogsaa i virkeligheden har afstedkommet den størst mulige uklarhed og forvirring.

Tager man f. ex. den af erfaringen uddragne empiriske lov, at alle mennesker er dødelige, saa er den altsaa opnaaet ved induktion eller ved af alle de særskilte tilfælde at uddrage den almindelige lov. Men fra denne lov kan jeg igjen ved deduktion slutte, at jeg selv som menneske er dødelig. Dette er da empirisk induktion og deduktion. Exakt induktion og deduktion vilde det derimod være, om man induktivt kunde udspekulere de første aarsager til vor dødelighed og derpaa fra disse aarsager deduktivt bevise dens nødvendighed.

Eller for at tage et andet exempel: Kepler uddrog, ved at studere de paa hans tid kjendte planeters kredsløb, bl. a. den almindelige lov, at planeterne bevæger sig i elliptiske baner, hvori radien i lige lange tidsrum beskriver lige store fladerum. Dette var en empirisk induktion Fra denne lov at slutte, at ogsaa alle efter Keplers tid fundne planeter vil findes at bevæge sig paa samme maade, det er en empirisk deduktion. Da Newton derimod, ved at se et æble falde fra grenen, gjettede sig til selve gravitationsloven som den første aarsag til de Keplerske love, udførte han en exakt induktion, og da han saa ud fra den af ham fundne første aarsag med mathematisk nøiagtighed udledede de Keplerske love som dennes nødvendige resultater, udførte han en exakt deduktion.

Som man ser, betegner altsaa udtrykket induktion snart en slutning fra det særegne til det almindelige og snart en slutning fra virkning til aarsag, udtrykket deduktion paa samme maade snart en slutning fra det almindelige til det særegne, snart en slutning fra aarsag til virkning. Hvilken betydning udtrykkene skal tillægges, beror altid paa, om induktionen og deduktionen er af empirisk eller af exakt natur.

beslægtet med alt tilværende, besidder vi, trods vor store tilbøielighed til at tage feil, dog virkelig ogsaa evnen til undertiden at gjette rigtig.

Under dette gjetningsarbeide, hvor man stadig maa opstille og prøve nye hypotheser, har man, og da særlig i naturvidenskaberne, ganske vist en udmærket hjælp i experimentet, ved hvilket man som bekjendt kunstig isolerer de enkelte stoffe og kræfter, saa at man kan lade dem virke paa hinanden efter en forud lagt plan uden nogen forstyrrende indblanding af andre aarsager, hvis samtidige indvirkning man ønsker at holde borte. Paa denne maade opnaar man da at faa sine forud opstillede hypotheser enten kuldkastede eller stadfæstede gjennem direkte videnskabelig iagttagelse.

Men denne hjælp rækker jo i virkeligheden blot et stykke paa vei, og den spekulative induktion maa derfor, naar den vil naa tilbunds i en aarsagsrække og trænge helt ned i tingenes væsen, opstille hypotheser, som gaar langt udover experimentets og iagttagelsens grænser, saaledes f. ex., naar den har fremsat læren om atomerne som de sidste bestanddele af al materie, eller læren om tyngdekraften: at enhver partikel af materien tiltrækker hele den øvrige materie med en kraft, der staar i direkte forhold til legemernes masse, men i omvendt forhold til kvadratet af deres indbyrdes afstand, eller læren om inertien: at ethvert legeme, som engang er sat i bevægelse, for bestandig vil vedblive at bevæge sig i samme retning og med uformindsket hastighed, dersom det ikke hindres af nogen anden kraft. I disse og andre elementer og kræfter har naturvidenskaberne, som bekjendt, gjennem spekulativ induktion eller ved, som lord Bacon sagde, at «fortolke naturen» naaet frem til at opdage visse første aarsager til alle materielle fænomener.

Ved den exakt-theoretiske undersøgelse af de hos de levende væsener, og da ogsaa hos mennesket, optrædende vitale og aandelige fænomener gjør ikke mindre vanskeligheder sig gjældende, naar man gjennem induktion søger at udgrunde de første aarsager, Endog ligeoverfor det, som vi skulde kjende bedst, nemlig vor egen aands væsen, staar vi i grunden som fremmede, idet det, hvorover vi selv har klarhed, jo blot er vort bevidste liv, medens det ubevidste, hvoraf dette udspringer, er vanskeligt at iagttage og overhovedet ligger i et saadant mørke, at vi, om der end ogsaa her kan anstilles visse experi-

menter, dog hurtig henvises til de blotte hypotheser. Som bekjendt findes der paa den ene side en klasse videnskabsmænd, de saakaldte materialister, der mener, at man ogsaa i fysiologien og psykologien kan klare sig med atomerne og de saakaldte naturkræfter som første aarsager eller sidste bestanddele, eller der med andre ord søger at forklare de hos de levende væsener optrædende vitale og aandelige fænomener ad rent kemikalsk-fysikalsk vei, medens man paa den anden side finder de moderne spiritualister, som i ethvert levende væsen ser noget mere end et blot og bart kemikalsk-fysikalsk problem og derfor ved siden af atomer og naturkræfter antager tilværelsen af en sjæl eller et saakaldet transscendentalt subjekt som den egentlige virkende drivkraft under dannelsen og opretholdelsen af ethvert levende væsens jordiske person.

Det eiendommelige for alle disse første aarsager til materiens og aandens fænomener: atomer, naturkræfter, transscendentale subjekter, er da, at de ikke er af empirisk natur. De kan ikke paa nogensomhelst maade direkte iagttages, hverken gjennem vore sanser eller ved at undersøge, hvad der foregaar i vor bevidsthed. De kan blot tænkes, og deres existens lader sig kun bevise paa den maade, at naar man gaar ud fra, at de findes, saa kan man ud fra dem theoretisk forklare fænomenerne. Dersom man med andre ord, efter ved induktion at have opstillet dem som hypotheser, finder, at det for fænomenerne typiske virkelig lader sig deducere ud fra dem, antager man deres existens for bevist.

Det er nu bekjendt nok, hvorledes man f. ex. i en videnskab som astronomien, hvor de første virkende aarsager er faa i antal og desuden ogsaa lader sig kvantitativt nøie bestemme, er naaet meget langt i retning af at deducere eller aflede lovene for himmellegemernes bevægelser ud fra deres første aarsager, medens man i de andre videnskaber, efterhvert som disse første aarsager eller sidste elementer bliver flere og flere og fænomenerne derfor i virkeligheden mere og mere komplicerede, ikke paa langt nær er kommen saa vidt, hverken i selve det induktive arbeide med at udfinde aarsagerne eller i det deduktive med ud fra dem at udlede og forklare fænomenernes generelle væsen og generelle sammenhæng. Man maa følgelig her, og da særlig i videnskaber, der behandler saa indviklede fænomener, som f. ex. fysiolcgien og psykologien, endnu for største delen nøie sig med de blotte empiriske, direkte af erfaringen uddragne

typer og love og er altsaa blot delvis naaet frem til ved induktion og deduktion at kunne opstille typer og love af exakt natur.

Gaar vi nu tilsidst, efter denne lange, men nødvendige digression om den exakt-theoretiske behandling af materiens og aandens fænomener, over til de saakaldte socialvidenskaber, hvis gjenstand er det sociale livs foreteelser, da slaaes vi med én gang af en stor og iøinespringende forskjel, og det er, at de første aarsager eller sidste elementer, fra hvilke man her udleder exakte typer og love, ikke længere er udenfor erfaringen supponerede størrelser, men direkte lader sig iagttage og bevise.

Aarsagen hertil er, at i videnskabernes store bygning tilhører socialvidenskaberne ikke den nederste, men den øverste etage. De er ikke som de rene naturvidenskaber og den rene psykologi grundvidenskaber, der søger tilbage til selve tilværelsens dybestliggende aarsager. Disse grundvidenskaber danner derimod det fundament, hvorpaa de theoretiske socialvidenskaber hviler, og i hvis, praktisk talt, almengyldige empiriske love de er henviste til ved induktion at søge sine sidste elementer, sine udgangspunkter, ud fra hvilke de kan deducere de exakte love, som behersker menneskeslægtens sociale liv.

Hvad nu særlig den socialvidenskab angaar, hvis opgave og videnskabelige methode vi i denne afhandling ønsker at bringe til klarhed, saa er jo, som allerede tidligere forklaret, dens opgave at gjøre rede for den økonomiske side af de socialfænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng, for hvilke det karakteristiske er, at de, økonomisk seet, aldeles overveiende fremkommer som resultat af de i samfund levende menneskers stræben efter ved naturens hjælp at skaffe sig midler til at tilfredsstille sine mange og forskjelligartede behov. Her bliver da ifølge sagens natur de første aarsager eller udgangspunkter ved induktion at søge baade i menneskets eget intellektuelle og fysiske væsen og i den omgivende natur samtidig med, at man naturligvis ogsaa maa tage tilbørligt hensyn til selve det samfunds ordning og kulturtrin, hvis økonomiske liv man undersøger. De andre videnskaber, hvis love kommer til at danne den exakte theoretiske statsøkonomis egentlige udgangspunkter, bliver følgelig nærmest psykologien, fysiologien, agrikulturkemien og de tekniske videnskaber, til hvis resultater den exakte statsøkonomi altsaa ved induktion især maa søge tilbage for at finde sine første aarsager.

V.

I sit banebrydende værk: «Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere» trækker den østerrigske statsøkonom Carl Menger overalt en skarp skillelinje mellem den realistisk-empiriske og den exakte forskning paa det økonomiske omraade og utvilsomt med fuld ret, forsaavidt han dermed vil slaa fast, at de empiriske og de exakte typer og love er to meget forskjellige ting, som aldeles ikke maa sammenblandes eller forvexles. Uret har han derimod, naar han paa enkelte steder synes at udtale sig, som om han vilde hævde, at det blot er af rent praktiske hensigtsmæssighedshensyn, man i de statsøkonomiske fremstillinger ikke behandler dem fuldstændig adskilte hver for sig. Trods deres indbyrdes forskjelligartethed gaar det nemlig i virkeligheden ikke paa noget videnskabeligt omraade an at ville opstille den realistisk-empiriske og den exakte del af den theoretiske forskning som selvstændige og uafhængige af hinanden. Thi paa grundlag af iagttagelse og erfaring at fastslaa empiriske typer og love vil i enhver theoretisk videnskab paa en vis maade ikke sige andet end at fremsætte problemer til løsning for den exakte forskning, hvis opgave det jo netop er at forklare, baade hvorfor og hvorledes disse typer og love i virkeligheden er fremkomne. Saaledes opstillede jo — for at tage et berømt exempel — Kepler, ved gjennem iagttagelse og erfaring at finde sine empiriske love for planeternes kredsløb, netop et af de problemer, som Newton senere skulde løse ved at forklare dem gjennem sine tilsvarende exakte love.

Paa socialvidenskabernes omraade er det nu i virkeligheden, om muligt i endnu høiere grad end i de rene naturvidenskaber og den rene psykologi, nødvendigt, at den realistisk-empiriske forskning altid fortsættes samtidig med den exakte. Thi, som vi tidligere har forklaret, besidder naturvidenskabernes og psykologiens empiriske typer og love paa grund af materiens og aandens forholdsvise uforanderlighed en, praktisk talt, næsten uforanderlig almengyldighed, hvorimod de i socialvidenskaberne, deriblandt altsaa ogsaa statsøkonomien, fundne empiriske typer og love paa grund af det sociale livs stadige udvikling kun er fuldt gyldige for det stykke af denne foranderlige virkelighed, af hvilke de er uddragne. Efterhvert som samfundet og dermed

det økonomiske liv udvikler sig, bliver følgelig gyldigheden af de hidtidige økonomiske generalisationer og empiriske love ikke længere fuldstændig, og den realistisk-empiriske forskning kommer derfor efterhaanden til at opstille delvis nye typer og love, hvilket da vil sige det samme som nye problemer, der frembyder sig til løsning for den exakte økonomiske forskning.

I den ovenfor nævnte omstændighed, at de første aarsager eller sidste elementer, fra hvilke man paa socialvidenskabernes omraade udleder exakte typer og love, ikke som i de rene naturvidenskaber og den rene psykologi er udenfor erfaringen supponerede størrelser, men direkte lader sig iagttage og bevise, besidder nu al exakt socialvidenskabelig forskning selvsagt et stort fortrin, forsaavidt som den altsaa ikke paa noget punkt behøver at gaa ud over erfaringen, men overalt kan beholde dennes sikre grund under sine fødder.

Man maa dog ikke heraf lade sig forlede til at tro, at den induktion, ved hjælp af hvilken man i en socialvidenskab som den theoretiske statsøkonomi søger at udgrunde de første aarsager, skulde være af en fra den tilsvarende induktion indenfor en hvilkensomhelst anden exakt videnskab væsentlig forskjellig beskaffenhed.

De første aarsager, hvortil den exakte forskning theoretisk tilbagefører de saakaldte økonomiske fænomener, er nemlig ganske vist, som allerede forklaret, for saa vidt af empirisk natur, som deres positive sandhed lader sig ligefrem bevise ad erfaringsmæssig vei, ja, hvad mere er, de forefindes endog indenfor de andre videnskaber, hvortil de hører, undertiden udtrykkelig fastslaaede som disses empiriske love. Men af alt dette har den exakte statsøkonomiske forsker ialfald paa forhaand saa at sige ingensomhelst nytte.

Selv om han nemlig ud fra sin egen erfaring kan uddrage eller i fremstillinger af andre videnskaber kan finde de empiriske love fastslaaede, som han har brug for, saa kan dog intet i verden uden hans eget intuitive skarpblik paa forhaand give ham nogetsomhelst virkeligt begreb om disse loves økonomiske bærevidde, eller med andre ord om, hvilke af dem det netop er, der formaar at tjene som grundlag for hans exakte theorier. Under sit induktive arbeide med at udgrunde de første aarsager til de af den realistisk-empiriske statsøkonomi opstillede typers og loves nødvendige fremkomst er derfor han — trods disse første aarsagers empiriske natur — i ligesaa høi grad som den

exakte forsker paa naturvidenskabernes og psykologiens omraade henvist til at gjette sig frem ved at opstille og prøve hypotheser, og for at gjette rigtig udfordres der ogsaa i statsøkonomien, som i socialvidenskaberne overhovedet, en ligesaa høi grad af intuitiv begavelse som i nogen anden exakt videnskab.

Dette i den økonomiske methodelære saa vigtige punkt er imidlertid neppe nogensinde blevet forstaaet, og vi vil derfor fra den økonomiske videnskabs historie anføre et exempel, der slaaende beviser rigtigheden af, hvad vi her har udtalt.

Som bekjendt er den økonomiske realtype, man kalder grundrente, forholdsvis meget tidlig bleven opstillet ad realistisk-empirisk vei som udtryk for det eiendommelige forhold, at grundeierne overalt i gamle stater ved at bortleie sin jord kan erholde en indtægt, hvis størrelse gjennemgaaende afhænger af den paagjældende jords fordelagtighed med hensyn til frugtbarhed og heldig beliggenhed.

Til grund for dette forhold ligger, som enhver statsøkonom nu ved, særlig to første aarsager, nemlig først den saakaldte lov for det aftagne udbytte af jorden, der udsiger, at man ikke nogensinde kan drive jordens dyrkning udover et vist punkt, uden at udbyttet begynder at aftage relativt til omkostningerne, og dernæst den almindelige psykologiske lov, at alle mennesker, altsaa ogsaa alle grundeiere, under sin økonomiske stræben pleier at søge med den mindst mulige opofrelse at opnaa den størst mulige fordel.

Udfra disse første aarsager bliver da den for jordens leie betalte grundrentes nødvendige fremkomst som en realistisk-empirisk realtype deduceret ad exakt vei, idet man først paaviser, at saasnart dyrkningen af den med hensyn til frugtbarhed og beliggenhed fordelagtigste jord er bleven drevet til det punkt, hvor udbyttets relative aftagen begynder, men jordbrugsproduktionen alligevel ikke er tilstrækkelig til at tilfredsstille efterspørgselen, vil følgen heraf være, at jordbrugsprodukterne stiger i pris. Men dette vil nu igjen paa den ene side bevirke, at videre dyrkning af den allerede optagne og nydyrkning af mindre fordelagtig jord vil blive lønnende, medens paa den anden side den allerede tidligere lønnende dyrkning nu selvfølgelig vil blive m e r e end lønnende, eller med andre ord vil komme til at give et extraudbytte, hvori den økonomiske mulighed for, at jordens leiere kan betale dens eiere en grund-

rente, ligger. At saa denne mulighed ogsaa maa blive til virkelighed, deducerer man derpaa udfra den anden første aarsag, ifølge hvilken grundeierne, som alle andre mennesker, naturligvis næsten altid gjerne vil tilegne sig det nævnte extraudbytte, hvad de paa grund af den indbyrdes konkurrence mellem leierne i det store taget ogsaa vil være istand til.

Loven for det aftagende udbytte af jorden er altsaa den første aarsag, der særlig tjener til at forklare, hvorledes under dyrkningen af de fordelagtigere jorder det extraudbytte fremkommer, som udgjør grundrenten i exakt forstand. Da nu denne lov i virkeligheden kjendes af enhver praktisk jordbruger, var den naturligvis heller ikke ukjendt for de statsøkonomer, der leverede de tidligste forsøg paa at forklare grundrenten ad exakt vei, nemlig fysiokraterne og Adam Smith; skulde nogen tvile herpaa, kan det til overflod anføres, at man i et skrift af fysiokraternes betydeligste aand, Turgot: *Observations sur le mémoire de M. de Saint Peravy,* finder selve loven udførlig og yderst instruktivt fremstillet. Ikke desto mindre havde hverken fysiokraterne eller Adam Smith saa at sige det fjerneste begreb om denne lovs overordentlige økonomiske bærevidde og gjettede følgelig under sine forsøg paa at udgrunde den første aarsag til den for leie af jord betalte grundrentes fremkomst som en økonomisk realtype fuldstændig galt, idet de, som bekjendt, feilagtig søgte at føre denne tilbage til en hos jorden antaget særegen økonomisk produktivitet. Trods deres kjendskab til selve loven, og uagtet jo ikke blot enkelte af fysiokraterne, men naturligvis fremfor alle Adam Smith, var tænkere af første rang, lykkedes det altsaa ingen af dem ved induktion at udfinde den som den første aarsag, hvorfra grundrentens fremkomst fyldestgjørende lader sig deducere. At gjette rigtig paa dette punkt var forbeholdt andre forskeres intuitive geni.

Sammenligner man nu en økonomisk realtype med den tilsvarende exakt type, f. ex. den empiriske med den exakte grundrentetype, vil man se, at ihvorvel de for saa vidt stemmer overens, som den sidstnævnte fuldstændig forklarer den førstnævntes fremkomst, saa er der dog den forskjel mellem dem, at den empiriske grundrentetype ikke ligesom den exakte er strengt typisk, men i virkeligheden omfatter alle de forskjellige faktisk betalte grundrenter, der jo, som allerede tidligere antydet, aldrig er helt ud, men blot mere eller mindre økonomiske.

Disse virkelig betalte grundrenter, der altsaa i den empiriske grundrentetype finder sit theoretiske udtryk, svarer med andre ord ikke i noget enkelt tilfælde helt ud til den i økonomisk forstand strengt typiske grundrente, der vilde fremkomme, om baade jordens eiere og dens leiere i alle tilfælde handlede fuldstændig i overensstemmelse med den psykologiske lov, at menneskene under sin økonomiske virksomhed med den mindst mulige opofrelse søger at opnaa den størst mulige fordel. Thi ligesaa vist som det er, at denne lov er sand, ligesaa vist er det, at den kun er sand som udtryk for det almindelige, det generelle, det typiske og ikke for hvert enkelt individs handlemaade i økonomisk henseende, eftersom jo utallige leiligheds-aarsager, lige fra dumhed, uvidenhed og ligegyldighed til velvilje, medfølelse og selvopofrelse gjør sig gjældende hos alle de enkelte individer og i ethvert givet tilfælde forhindrer dem fra at handle helt ud økonomisk. Alle disse individuelle leiligheds-aarsager, der *in casu* altsaa bevirker, at den af jordleierne i virkeligheden betalte grundrente aldrig bliver mere end væsentlig økonomisk, og derved altid forhindrer den fra at falde nøiagtig sammen med den exakte, strengt typiske grundrente, optræder imidlertid som oftest altfor regelløst til at kunne bringes ind under nogen theoretisk lovmæssighed. Saalænge dette er tilfældet, maa da den exakte statsøkonomi ganske bortse fra dem og, idet den udelukkende fæster sig ved det i virkeligheden typiske, altid gaa ud fra den forudsætning, at der af alle parter handles helt ud økonomisk. Ved at gjøre dette kan den nu — som det vilde være let at paavise — deducere, at under de og de forudsætninger med hensyn til et jordstykkes fordelagtighed maa der for dets leie, altid og overalt, betales en mathematisk nøiagtig saa og saa stor grundrente, og dermed er aarsagen til den empiriske grundrentetypes nødvendige fremkomst selvfølgelig forklaret og den exakte grundrentetypes overensstemmelse med den empiriske bevist. De afvigelser derimod, som i ethvert enkelt konkret tilfælde forefindes mellem den virkelig betalte og den exakte, helt ud økonomiske og derfor strengt typiske grundrente, vedkommer ikke direkte den theoretiske statsøkonomi og kan kun gjøres rede for gjennem en historisk undersøgelse af de foreliggende tilfældes induviduelle beskaffenhed.

Den samme forskjellighed, som vi har seet med nødvendighed maa være tilstede mellem de ad realistisk-empirisk og de

ad exakt vei fundne økonomiske typer, gjenfindes naturligvis ogsaa mellem den theoretiske statsøkonomis tilsvarende empiriske og exakte love.

Naar saaledes den exakte forsker ud fra den, som vi har paavist, for ham fundamentale forudsætning om, at der af alle parter handles helt ud økonomisk, deducerer sine strengt typiske love, som f. ex. de exakte prislove, er han, som bekjendt, istand til at paavise, at under forøvrigt lige omstændigheder maa en hvilkensomhelst efter behag fastsat forøgelse af efterspørgselen efter en vare med nødvendighed bringe dennes pris til at stige, og det endog altid til et punkt, der lader sig bestemme med mathematisk nøiagtighed. En saadan exakt, strengt typisk økonomisk lov er, naar deduktionen udføres rigtig, ifølge den menneskelige tænknings love absolut sand i sig selv, ligesaa sand som den mathematiske lov, at 2 og 2 er 4, til alle tider og paa alle steder; men med alle de enkelte konkrete tilfælde, som den tilsvarende empiriske lov omfatter, vilde den kun stemme fuldstændig overens under den forudsætning, at de supponerede forhold fuldt ud svarede til de virkelige, hvad de dog altsaa i ethvert enkelt tilfælde aldrig helt ud gjør. De mathematisk nøiagtige priser, som disse exakte love angiver, er med andre ord de helt ud økonomiske priser, medens de virkelige priser derimod altid blot er væsentlig økonomiske. Nu fæster jo imidlertid statsøkonomiens empiriske love, til forklaring af hvis fremkomst dens exakte love skal tjene, sig netop ved dette væsentlige som det for de økonomiske fænomener typiske, og rigtig opfattet bliver der følgelig god overensstemmelse mellem dens empiriske og dens exakte love. Naar man da i statsøkonomien f. ex. først erfaringsmæssig finder, at ved en større eller mindre virkelig forøgelse af efterspørgselen efter en vare pleier dennes pris regelmæssig at stige i større eller mindre grad, saa bliver denne empiriske lovs nødvendige fremkomst i virkeligheden fuldt forklaret af den exakte forskning, der først som aarsag dertil fremdrager den psykologiske kjendsgjerning, at menneskene i sine økonomiske anliggender pleier at handle aldeles overveiende økonomisk, og saa videre formaar at deducere, at dersom de handler helt ud økonomisk, saa maa enhver forøgelse af efterspørgselen efter en vare med nødvendighed bringe dennes pris til at stige, og det endog i en grad, der staar i et mathematisk nøiagtig beregneligt forhold til den grad, hvori efterspørgselen tænkes forøget.

VI.

Forsaavidt som menneskene under sin økonomiske virksomhed, eller med andre ord under sin stræben efter at skaffe sig midler til at tilfredsstille sine mange og forskjelligartede behov, søger med den mindst mulige opofrelse at opnaa det størst mulige udbytte, siges de, som allerede antydet, at handle økonomisk, idet de jo aabenbart derved realiserer sine økonomiske formaal paa den i rent økonomisk henseende fuldkomneste maade.

Ved en let forklarlig begrebsforvirring er imidlertid det at handle økonomisk meget hyppig blevet opfattet som ensbetydende med at handle egoistisk, og man har da heri fundet en anledning til at beskylde den exakte statsøkonomi for at have til nødvendig forudsætning den paastand, at menneskene altid handler som rene egoister, en beskyldning, der dog i virkeligheden savner al grund. Ganske vist viser erfaringen desværre noksom, at menneskene i sit økonomiske liv gjennemgaaende lægger en sørgelig høi grad af egoisme for dagen; men heraf følger jo i virkeligheden ingenlunde, at en økonomisk handlemaade som saadan behøver at være af egoistisk natur. Hvorvidt dette skal være tilfældet eller ei, beror nemlig altid helt og holdent paa beskaffenheden af de behov, til hvis tilfredsstillelse den handlende person søger at tilveiebringe midler. Er nu disse behov, fra et moralsk synspunkt seet, af rent egoistisk natur, bliver den økonomiske hanlemaade selvfølgelig ogsaa egoistisk. Er de derimod af væsentlig altruistisk natur, som naar man f. ex. søger at skaffe sig midler til sine børns opdragelse og uddannelse eller til at hjælpe sine trængende medmennesker eller til tilfredsstillelsen af hvilkesomhelst andre altruistiske behov, maa den derpaa rettede økonomiske handlemaade ligesaa selvfølgelig betegnes som altruistisk. Den økonomiske handlemaades størelse eller mindre moralske rosværdighed eller urosværdighed er imidlertid uden betydning for den theoretiske statsøkonomi, der jo ifølge sin natur kun tager hensyn til handlemaadens rent økonomiske beskaffenhed, og den her paatalte begrebsforvirring har derfor i virkeligheden medført en saare uheldig og megen forvirring foraarsagende inddragen i den theoretiske statsøkonomi af et denne videnskab ganske uvedkommende ethisk synspunkt.

Blandt alle de første aarsager, udfra hvilke den exakte økonomiske forskning søger at forklare de ad realistisk-empirisk vei op-

stillede typers og loves nødvendige fremkomst, er den her nævnte almindelige psykologiske lov i virkeligheden uden sammenligning den mest fundamentale, idet den jo vitterlig angaar menneskenes hele økonomiske virksomhed overhovedet og følgelig er en aarsag, hvis virkninger man paa ethvert punkt maa regne med under udarbeidelsen af de til de økonomiske fænomeners theoretiske forklaring fremsatte exakte theorier. Sammenlignet med denne overalt tilgrundliggende aarsag, bliver derfor alle øvrige første aarsager af en mere eller mindre speciel betydning.

Betingelsen for, at de exakte statsøkonomiske theorier skal være almengyldige, eller med andre ord anvendelige til forklaring af alle tiders og steders empirisk-økonomiske typer og love, er nu selvsagt den, at de første aarsager, hvoraf de udledes, ogsaa virkelig er almengyldige empiriske love, saaledes som f. ex. den netop nævnte psykologiske lov eller loven for det aftagende udbytte af jorden eller den lov, at menneskene ved en fornuftig arbeidsdeling og anvendelse af redskaber og maskiner kan forøge sin økonomiske virksomheds effektivitet o. s. v. Disse og andre ved spekulativ induktion opdagede økonomiske første aarsagers almengyldighed bliver da ogsaa erkjendt af alle, som overhovedet har indseet deres positive sandhed.

Ligeoverfor en enkelt økonomisk første aarsag af allerstørste betydning og bærevidde har man derimod forsøgt at hævde, at om den end maaske er positivt sand, saa kan man dog ikke tillægge den nogen virkelig almengyldighed. Den første aarsag, hvortil vi hermed sigter, er den saakaldte Malthuske befolkningslov.

Den fra fysiologien hentede empiriske lov, hvis uhyre økonomiske bærevidde det var Thomas Robert Malthus forbeholdt at paavise, udsiger, som man ved, at menneskene besidder evne og trang til for hvert slægtled eller for hvert 25de aar at fordoble sit antal, saaledes at de altsaa, om alle existerende hindringer for folkeforøgelsen tænktes fjernede, overalt vilde formere sit antal i en hurtig voxende geometrisk progression.

Ved hjælp af de mest omfattende statistiske data og ved fysiologiske undersøgelser af menneskenes reproduktive funktioner er denne lovs positive sandhed forlængst bleven ugjendrivelig fastslaaet og benægtes derfor ikke nu længere af nogen, hvis anskuelser paa dette punkt kan tillægges nogen-

somhelst vægt. Men mod dens almengyldighed er der af forskjellige forfattere blevet reist en hoben indvendinger, hvoriblandt særlig den berømte filosof Herbert Spencers paastand om, at den stadig stigende kultur og forøgede hjerneudvikling hurtig vil formindske menneskenes forplantelsesevne, har vundet tiltro langt ud over statsøkonomernes kreds og ledet til, at den af Malthus fremdragne fysiologiske lov ikke sjelden antages for fremtiden at ville kunne sættes mere eller mindre ud af betragtning.

Imidlertid er, som enhver fysiolog ved, menneskenes fysiske konstitution i sine væsentlige træk fuldkommen ligesaa uforanderlig som deres aandelige konstitution og som naturen i det hele. Saalangt historien rækker tilbage, finder man, at de forskjellige menneskeryper i alle væsentlige træk har holdt sig absolut uforanderlige. Hvad der muligens i løbet af milioner af aar vil kunne ske, kan naturligvis ingen sige; men saa meget er ialfald vist, at alle formodninger om, at noget saa fundamentalt som deres reproduktionsevne og reproduktionstrang skulde kunne undergaa nogen virkelig og betydelig typisk forandring indenfor et hvilketsomhelst paa nogen maade overskueligt tidsrum, i virkeligheden er grebne ud af luften og kun vidner om sine ophavsmænds ubekjendtskab med de fysiologiske loves uforanderlige natur. Man er derfor ikke alene berettiget, men overhovedet ganske nødt til at tillægge den særlig paa menneskenes fysiologiske beskaffenhed beroende Malthuske befolkningslov en i alle henseender ligesaa absolut almengyldighed som nogen af de andre første aarsager, der danner grundlaget for den theoretiske statsøkonomis exakte theorier.

Er det nu virkelig lykkedes for den exakte statsøkonom ved induktion at føre en eller anden empirisk type eller lov helt tilbage til dens første aarsager, saa er hans rent induktive arbeide naturligvis for saa vidt tilende. Dog vil han, hvor disse aarsagers positive sandhed da ikke allerede ved første øiekast er fuldstændig soleklar, i regelen ikke lade sig nøie med at fremsætte dem som blotte paastande, men for at gjøre deres sandhed indlysende ogsaa — alt efter omstændighederne mere eller mindre udførlig — angive det erfaringsgrundlag, hvorpaa de hviler, og som beviser deres sandhed. Med hensyn f. ex. til den oftere nævnte psykologiske lov, at menneskene under sin økonomiske virksomhed som overveiende regel stræber efter

at handle mest mulig økonomisk, vil han saaledes anføre, at den ligefrem følger af den dem øiensynlig iboende trang til økonomiske tilfredsstillelsesmidler og ulyst til at underkaste sig den til disses opnaaelse nødvendige opofrelse, og paa samme maade vil han f. ex. med hensyn til loven for det aftagende udbytte af jorden gjøre opmærksom paa, at dens sandhed tydelig fremgaar allerede af den omstændighed, at man jo, eftersom efterspørgselen efter jordbrugsprodukter voxer, faktisk tager stadig ny og mindre fordelagtig jord under dyrkning; thi dersom den nævnte lov ikke var sand, saa at man altsaa blot ved at anvende mere arbeide og kapital paa den allerede dyrkede fordelagtigere jord kunde i det uendelige frembringe en stedse tilsvarende forøget mængde af jordbrugsprodukter, saa holdt man sig naturligvis udelukkende til den og lod den ufordelagtigere jord blive liggende udyrket.

Derimod at levere den exakte forklaring af disse, andre videnskaber tilhørende, empiriske love, der ved induktion er blevne opstillede som økonomiske første aarsager, er selvfølgelig ikke statsøkonomiens, men helt og holdent vedkommende andre videnskabers sag. Om en saadan forklaring overhovedet er bleven givet eller ei, er endog paa en vis maade den exakte statsøkonomi ganske ligegyldigt, da dens første aarsager jo, som vi tidligere har paapeget, i kraft af sin praktiske almengyldighed altid er solide nok i sig selv til, at den trygt kan bruge dem som grundlag for sin deduktion uden at behøve at afvente det tidspunkt, da det maate lykkes de andre videnskaber, til hvilke de hører, at forklare og begrunde dem ad exakt vei. Forsaavidt dette er virkelig lykkedes, kan det dog faktisk undertiden bidrage til, at man i visse henseender vil formaa at angive noget sikrere grænser for selve omfanget af deres økonomiske bærevidde, saaledes som f. ex. tilfældet utvilsomt har været med den berømte agrikulturkemiker Liebigs exakte begrundelse af loven for det aftagende udbytte af jorden. Og endelig kan en saadan virkelig foreliggende exakt forklaring naturligvis ogsaa tjene den statsøkonomiske forsker som et middel til — om han vil — tilgavns at grundmure sin fremstilling af de ad induktiv vei fundne første aarsager, der, selv om deres sandhed forlængst er bleven indlysende for alle klarttænkende theoretikere, dog saa ofte gjøres til gjenstand for angreb og misforstaaelser.

VII.

I den statsøkonomiske videnskabs realistisk-empirisk theorier finder de økonomiske fænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng, som vi allerede har seet, sit typiske udtryk, i de dertil svarende exakte theorier derimod sin egentlige forklaring.

For nu at komme paa det rene med, hvorvidt de gjennem induktion og deduktion opstillede exakte typer og love virkelig har formaaet at løse denne sin forklarende opgave, maa man derfor altid nøie sammenligne dem med resultaterne af den realistisk-empiriske forskning, og hvis man saa opdager, at de økonomiske fænomeners generelle væsen og generelle sammenhæng, saaledes som det finder sit udtryk i de empiriske typer og love, ikke lader sig tilfredsstillende forklare gjennem de exakte theorier, er disse enten ligefrem urigtige eller trænger, om de er rigtige, ialfald inden man kan gjøre brug af dem, en nærmere supplering.

Viser da, ved nøiere undersøgelse, en exakt økonomisk theori sig at være virkelig ligefrem urigtig, saa kan aarsagen hertil selvsagt kun være den, at enten induktionen eller deduktionen eller ogsaa begge er feilagtig udførte. For at anstille en rigtig induktion udkræves der særlig intuitivt skarpblik, hvorimod det for deduktionens vedkommende væsentlig dreier sig om forskerens rent logiske slutningsevne. Ad deduktiv vei lykkelig at forfølge en tilgrundliggende første aarsags virkninger helt ud gjennem alle kasuistiske forviklinger kan nu i virkeligheden hyppig være endog overordentlig vanskeligt. Ikke desto mindre er dog selve deduktionen i en dygtig logikers haand det som oftest forholdsvis lettere arbeide, og de logiske feilslutninger, hvormed en deduktion, udført fra et ved rigtig induktion fundet udgangspunkt, maatte være beheftet, vil i regelen hurtig blive opdagede og rettede, saasnart den gjøres til gjenstand for videnskabelig kritik. Derimod, uden at gribe feil, at anstille en rigtig induktion er altid en vanskelig sag, hvortil desuden kommer, at naar induktionen blot er foretaget med tilstrækkeligt talent, saa kan den derpaa byggede theori, selv om induktionen i virkeligheden er fuldstændig feilagtig, dog fremtræde i en endog for de mest fremragende tænkere saare besnærende form og, som følge heraf, holde sig høit i kurs gjennem lange tider. I saadanne længe hyldede falske theorier er det derfor

næsten bestandig selve det ved induktion opstillede udgangspunkt for deduktionen, som er feilagtigt, og da i virkeligheden altid paa en af følgende to maader;

Enten kan nemlig det fundne udgangspunkt være urigtigt eller usandt i sig selv, idet man ved induktion som første aarsag har opstillet noget, som feilagtig er blevet antaget for at være en positivt sand empirisk lov, men som i virkeligheden slet ikke er det. Som bevis herpaa vil vi fra den theoretiske statsøkonomis historie fremdrage tre meget berømte exempler, saaledes som de er at finde i den saakaldte engelske lønningsfondstheori, den tyske «Nützungs»-theori (fremsat til forklaring af kapitalrentens aarsag) og den socialistiske værditheori. De tre første aarsager, som man ved induktion her havde opstillet, var henholdsvis for hver af disse tre theorier følgende: 1. Naar nogen beskæftiger andre mennesker i produktivt øiemed, vil han ifølge sagens natur altid maatte betale dem deres løn med en dertil forudbestemt del af sin kapital. 2. Menneskene tillægger i virkeligheden altid benyttelsen gjennem et vist tidsrum af en formuesgjenstand en selvstændig værdi, som ikke udgjør nogen del af selve formuesgjenstandens værdi. 3. For menneskenes værdsættelse af de økonomiske goder er altid den til disses frembringelse fornødne mængde arbeide det bestemmende. Alle disse sætninger er af mange blevne anseede, ja ansees i virkeligheden endnu af enkelte for at være almengyldige, af erfaringen godtgjorte empiriske love, men har ved nærmere undersøgelse vist sig at indeholde mere eller mindre hjernespind. De paa et saadant grundlag opbyggede exakte theorier er da ogsaa, trods deduktionens fortræffelighed, blevne derefter, og maa vel i theoretisk henseende kanske rettest siges at være i slægt med hin «kamel», som af en lærd tysker blev «konstrueret ud fra dybet af hans egen indre bevidsthed».

Eller den ved induktion som første aarsag opstillede empiriske lov kan i sig selv være fuldstændig sand, men dog vise sig ikke at besidde den økonomiske bærevidde, som man feilagtig har tillagt den. Af de exempler, som den theoretiske statsøkonomis historie frembyder paa dette slags mangelfuldt anstillet induktion, vil vi her blot nævne et eneste, nemlig Seniors i hans ligesaa berømte som indtil den allerseneste tid almindelig antagne abstinenstheori, hvormed han, som bekjendt, troede at have paavist kapitalrentens økonomiske berettigelse.

Den erfaringssætning, hvorfra han her gik ud, nemlig at den afholdenhed fra at konsumere, som menneskene selvsagt maa udvise for at kunne samle kapital, i regelen føles som en mere eller mindre trykkende byrde, er utvilsomt en sand og fuldt paalidelig empirisk lov. Og et stykke paa vei syntes man virkelig ogsaa ud fra den at kunne helt tilfredsstillende deducere kapitalrentens nødvendige fremkomst. Ligeoverfor forskjellige fakta, hvoraf særlig det: at i de tilfælde, hvor den nævnte afholdenheds byrdefuldhed vitterlig, praktisk talt, er sunket til nul, dér pleier kapitalrenten — den udviste afholdenheds velfortjente belønning — som typisk regel netop at være steget til sit høieste, stod dog abstinenstheorien i virkeligheden fuldstændig hjælpeløs, og en nøiere undersøgelse har da ogsaa bragt paa det rene, at den i sig selv gyldige empiriske lov, paa hvilken den var bygget, alligevel ikke var den egentlige første aarsag eller *vera causa* i økonomisk forstand, eller med andre ord, at den ved induktion opstillede økonomiske hypothese ikke strak til.

Selv om imidlertid den induktivt opstillede økonomiske hypothese er rigtig og deduktionen udført uden nogen logisk feilslutning, kan dog, som enhver statsøkonom ved, det resultat, hvortil man kommer, være endog meget langt fra at stemme overens med de af virkeligheden udledede empiriske typer og love. Uden i sig selv at være urigtig er den exakte theori da altid mere eller mindre ufuldstændig.

Største delen af de økonomiske fænomener fremkommer nemlig som resultat af flere forskjellige og ofte hinanden modstridende første aarsager, og er derfor som regel af en temmelig kompliceret natur. Og ligesom nu f. ex. den velkjendte empiriske lov, at et udskudt projektil altid under sit løb beskriver en bue, naturligvis ikke lader sig exakt forklare alene ud fra loven for inertien, der dog utvilsomt er en her fuldt anvendelig første aarsag, og ifølge hvilken projektilet, engang udskudt, for stedse skulde bevæge sig fremad i en ret linje, og heller ikke alene ud fra den anden her tilgrundliggende første aarsag, nemlig gravitationsloven, ifølge hvilken det skulde falde lige til jorden, men i virkeligheden maa forklares som det resultat, begge disse første aarsagers forenede virkninger tilsammen frembringer, — saaledes kan man heller ikke nogensinde ud fra nogen enkelt første aarsag levere den exakte forklaring af de komplicerede økonomiske fænomeners empiriske

typer og love. Særlig, hvor fænomenerne er af en meget kompliceret natur, staar man tvertimod altid i fare for, at den i dette øiemed anstillede induktion kommer til at forbigaa en eller anden medoptrædende første aarsag, hvoraf følgen naturligvis er, at den exakte theori, skjønt rigtig saalangt den rækker, dog ikke stemmer overens med eller fuldt ud forklarer virkeligheden.

Men hertil kommer desuden, at ligesom i enhver anden theoretisk videnskab findes der, som bekjendt, ogsaa i statsøkonomien ved siden af de egentlige almengyldige økonomiske første aarsager desuden en hel række andre aarsager af forholdsvis underordnet betydning, hvilke alle har sin rod i beskaffenheden af samfundets økonomiske organisation samt i individernes sædvanemæssig udviklede tænke-, føle- og handlemaade i økonomisk henseende, og som paa mangfoldige maader modificerer og omformer — ofte lige til det ugjenkjendelige — de første tilgrundliggende aarsagers virkninger i det økonomiske liv.

Til belysning af den vigtige rolle, som alle disse efter de forskjellige samfundsforhold og kulturtrin yderst forskjellige og med forskjellig styrke optrædende aarsager af mere underordnet natur nødvendigvis maa spille under ethvert forsøg paa ad exakt vei at forklare de fra virkeligheden hentede empiriske typers og loves nødvendige fremkomst, vil vi ogsaa her anføre et velkjendt analogt forhold fra naturvidenskabernes omraade.

Ad exakt vei kan man, som alle ved, i fysiken bevise, at under forøvrigt lige omstændigheder falder alle slags legemer, uanseet sin specifike vægt, til jorden med den samme mathematisk nøiagtig beregnelige hurtighed. I virkeligheden derimod finder dette, som bekjendt, slet ikke sted, idet de forskjellige legemer alt efter sin forskjellige tyngde falder til jorden med en høist ulige fart, et stykke bly saaledes altid meget hastigere end et stykke træ; ja i enkelte tilfælde, som f. ex., hvor lette legemer kastes i vandet, falder de overhovedet slet ikke til jorden, medens de atter i andre tilfælde endog ligefrem stiger tilveirs. Mekanikens ud fra læren om gravitationen som første almengyldig aarsag deducerede exakte faldlove er dog naturligvis ikke af den grund urigtige, men maa for at blive skikkede til at forklare de af erfaringen udledede empiriske faldlove, suppleres ved, at man ogsaa theoretisk gjør rede for den forskjellige modstand, som de forskjellige

naturlige medier, som f. ex. luft og vand, hvorigjennem alle gjenstande her paa jorden i virkeligheden maa falde, yder mod virkningerne af den overalt tilgrundliggende gravitationslov.

Paa lignende maade afgiver nu selve samfundets økonomiske ordning og samfundsmedlemmernes økonomiske sædvaner det naturlige medium, hvori de i økonomisk forstand tilgrundliggende første aarsager altid optræder, og hvis eiendommeligheder, forsaavidt de ikke er rent individuelle, men mere eller mindre konstante og typiske, alle ved induktion maa tilkjendes sin rette økonomiske bærevidde, for at man derpaa ved deduktion kan udlede deres i økonomisk henseende typiske virkninger og afgjøre, i hvilken udstrækning disse bidrager til at skabe uoverensstemmelser mellem den theoretiske statsøkonomis empiriske og exakte typer og love. Forskjellen er blot, at medens de indenfor naturvidenskaberne optrædende aarsager af relativt underordnet betydning, som — for at holde os til det nævnte exempel — luft og vand, er faste og theoretisk talt uforanderlige størrelser og derfor altid frembringer de samme typiske virkninger, besidder derimod de underordnede aarsager paa socialvidenskabernes omraade ikke de egentlige første aarsagers almengyldighed, men vexler med de forskjellige folkeindividualiteter, samfundsforhold og udviklingstrin og frembringer følgelig til de forskjellige tider og paa de forskjellige steder virkninger af høist forskjellig natur. Heri maa da ogsaa den virkelige grund søges til den af os tidligere paapegede kjendsgjerning, at de i en socialvidenskab som den theoretiske statsøkonomi fundne empiriske typer og love ikke ligesom de tilsvarende typer og love paa naturvidenskabernes omraade er almengyldige, men kun har fuld gyldighed for de tidsrum og udviklingstrin, af hvis økonomiske liv de er uddragne, Og ligeledes følger det af samme grund, at medens de exakte naturvidenskabelige theorier altid i sin helhed besidder en af tid og sted ubegrænset anvendelighed til forklaring af naturfænomenernes generelle væsen og sammenhæng, saa lader de exakte statsøkonomiske typer og love sig blot delvis anvende paa samme ubegrænsede maade, nemlig kun forsaavidt som de er udledede af virkelig almengyldige økonomiske første aarsager. De dele af disse theorier derimod, som udledes af foranderlige aarsager af underordnet betydning, kan selvsagt kun benyttes til forklaring af det økonomiske liv under samfundsforhold og paa kulturtrin, hvor

de i theorierne medtagne aarsager af denne art ogsaa faktisk er tilstede.

Saadanne i tidens løb foranderlige aarsager af forholdsvis underordnet betydning er f. ex. tilværelsen af saakaldte «ikke konkurrerende grupper» af arbeidere, alleslags arbeidersammenslutninger som fagforeninger o. l., arbeiderbeskyttelseslove, monopoler og privilegier, den overveiende sædvanemæssige fastsættelse af embedsmænds gager, menneskenes ulyst til for økonomisk vindings skyld at forlade sit bosted og sit fædreland, den væsentlig af klimatet og civilisationens høide betingede levefod eller *standard of life* o. s. v. Ved induktion at udfinde alle disse og mange andre forholde som økonomiske aarsager og ved deduktion at udlede deres typiske virkninger i økonomisk retning bliver da ogsaa den theoretiske statsøkonoms opgave, naar han tilfredsstillende skal kunne forklare de økonomiske fænomeners empiriske typer og love ad exakt vei, og jo fuldstændigere han løser denne sin opgave, desto nærmere vil den exakte forsknings resultater stemme overens med og forklare virkeligheden, og et desto sikrere grundlag vil de afgive for de praktisk-økonomiske videnskaber.

VIII.

Som vi har seet, øses saakaldte empiriske typer og love altid lige af virkeligheden; de giver med andre ord udtryk for noget faktisk og indeholder, som følge deraf, positiv sandhed. I modsætning hertil pleier man om de exakte typer og love at sige, at deres sandhed blot er hypothetisk. Hermed mener man da, at de exakte theorier aldrig involverer nogen paastand om, at deres typer og love med nødvendighed vil fremtræde i virkeligheden, idet de jo kun udtaler, at under de og de forudsætninger vil de og de typer og love med nødvendighed fremkomme. Naturligvis maa man aldrig under udarbeidelsen af exakte theorier deducere ud fra vilkaarlig valgte forudsætninger; thi den nødvendige betingelse for en exakt theoris videnskabelige værd er selvsagt, at de forudsætninger, fra hvilke den er deduceret, er faktisk foreliggende, typiske aarsager, som det ved spekulativ induktion er lykkedes at udfinde. Men da man jo aldrig kan udtømme naturen og følgelig aldrig kan være sikker paa, at ikke ogsaa andre typiske aarsager

end de, man ad induktiv vei har indlemmet blandt sine forudsætninger, vil optræde i virkeligheden og modvirke disse, saa maa man altid være sig bevidst, at den exakte forsknings resultater blot er sande hypothetisk eller med andre ord kun vil stemme helt overens med virkelighedens empiriske typer og love, dersom de præmisser, fra hvilke de er deducerede, omfatter alle de i virkeligheden optrædende typiske aarsager.

Overalt i den exakte forskning, hvor man ud fra induktivt fundne udgangspunkter har deduceret et resultat, siger man derfor, at dette udtrykker en tendens, hvormed man mener, at resultatet nødvendigvis maa indtræde i virkeligheden, dersom det ikke bliver modvirket. Kun under betingelsen: *cæteris paribus,* eller som engelskmændene ogsaa udtaler det samme forbehold: *in the absence of disturbing causes,* holder, med andre ord, de exakte typer og love stik i virkeligheden.

Da nu de foreliggende empiriske typer og love, der skal forklares ad exakt vei, bestandig fremtræder som resultater af flere forskjelligartede typiske aarsagers forenede virkninger, maa man ifølge sagens natur paa ethvert videnskabeligt omraade deducere de specielle virkninger af hver enkelt aarsag for sig for at kunne afgjøre, paa hvilken maade alle de forskjellige aarsagers virkninger indbyrdes forstærker eller modvirker eller omformer hverandre.

Indenfor de exakte naturvidenskaber, som f. ex. fysiken, kemien og mekaniken har man ogsaa hertil en udmærket bistand i experimentet, hvorved man, som allerede tidligere antydet, kunstig kan frembringe fænomener af en meget mindre kompliceret beskaffenhed end dem, naturen selv frembyder, og derved for en del bliver istand til at betragte de enkelte aarsagers virkninger isolerede, idet man ved at holde borte den samtidige og forstyrrende indvirkning af andre aarsager faktisk formaar indenfor visse grænser at frembringe det *cæteris paribus,* uden hvilket de paagjældende aarsagers virkninger ikke vilde kunne fremtræde synlige i sin renhed.

Enhver socialvidenskab maa derimod selvsagt altid tage fænomenerne, som de virkelig foreligger, og er saagodtsom fuldstændig udelukket fra al videnskabelig experimenteren. I den theoretiske statsøkonomi kan man derfor aldrig virkelig isolere de enkelte aarsager, men maa lade sig nøie med blot at tænke dem isolerede og rent fornuftmæssig slutte sig til deres særskilte virkninger.

I allerstørste korthed kan den exakte forskningsmethode beskrives saaledes: Først søger man ved induktion at faa tag i en eller flere første aarsager. Derpaa søger man ved deduktion at udlede de særskilte virkninger af hver aarsag. Det paa denne maade vundne resultat sammenligner man saa med erfaringen, og forsaavidt der viser sig uoverensstemmelser mellem det exakte og det empiriske resultat, søger man ved fornyet induktion at udgrunde aarsagerne hertil for derpaa, naar nogen saadan aarsag er fundet, at reducere dens virkninger og igjen sammenligne den derved fuldstændiggjorte theori med erfaringens resultater. Og saaledes holder man paa, indtil det sukcessivt lykkes at indføre alle de typiske aarsager, der medvirker til frembringelsen af de af virkeligheden uddragne typer og love.

Den exakte forskning paa statsøkonomiens omraade har da det tilfælles med al anden exakt forskning, at den foruden selve induktionen og deduktionen tillige omfatter en tredje proces, nemlig verifikationen eller sammenligningen mellem de ad exakt vei fundne resultater med de empiriske typer og love. I tilfælde af, at virkelige uoverensstemmelser er tilstede, kan disse, som vi allerede har seet, lede til en fornyet prøvelse af den foretagne induktion og deduktion, hvorved det godtgjøres, at en af dem eller begge er feilagtige. Men forudsat at de begge er rigtig udførte, er de derigjennem udledede exakte økonomiske theoriers sandhed altid givet. Og i den udstrækning, hvori disse theorier hviler paa almengyldige første aarsager, er de desuden ikke blot sande, men anvendelige til forklaring af alle tiders og alle steders økonomiske fænomener, hvorimod de dele af dem, der er udledede af foranderlige aarsager af underordnet betydning, selvfølgelig — som tidligere fremhævet — kun kan anvendes til forklaring af det økonomiske liv under samfundsforhold og paa kulturtrin, hvor disse aarsager faktisk optræder.

Den omstændighed, at der findes uoverensstemmelser mellem de exakte økonomiske theorier og de tilsvarende empiriske typer og love, indeholder saaledes aldrig i sig selv noget bevis for de exakte theoriers usandhed, eftersom jo fuldt op af saadanne uoverensstemmelser ogsaa kan findes, hvor disse theoriers sandhed er aldeles indlysende. Den beviser derimod isaafald utvilsomt, at de endnu er ufuldstændige, og at man

har overseet en eller anden i virkeligheden medoptrædende aarsag. Under disse omstændigheder gjælder det da selvfølgelig ikke at opgive, men ved fornyet induktion, deduktion og verifikation at fuldstændiggjøre den exakte theori saaledes, at den kan blive skikket til at levere de empiriske typers og loves fulde forklaring.

En sammenligning med de empiriske typer og love, hvorved den exakte forsknings resultater bliver, som man siger, verificerede, og hvorved man kan komme efter, om de maaske er feilagtige eller ufuldstændige, er i virkeligheden altid nødvendig og ikke mindst paa socialvidenskabernes omraade, hvor de fænomener, hvis generelle væsen og generelle sammenhæng man skal forklare, i regelen fremkommer som resultat af mange og ofte indbyrdes modstridende kræfter og følgelig er af en overordentlig kompliceret natur. Men vel at mærke: de exakte theoriers verifikation opnaaes aldrig ved blot at sammenligne dem med enkelte konkrete, individuelt bestemte fænomener, men med de af virkeligheden eller, med andre ord, af det daglige livs erfaring og af historiske og statistiske fremstillinger uddragne empiriske typer og love. Og ligeledes er det en komplet misforstaaelse at indbilde sig, som saamange har gjort, at man paa den anden side skulde kunne omstøde en exakt theori ved at paavise dens formentlige eller virkelige uoverensstemmelse med løsrevne individuelle fænomener. Sligt røber blot ubekjendtskab med den forlængst fastslaaede erkjendelsestheoretiske grundsandhed, at man aldrig ad rent theoretisk, men kun ad historisk vei kan naa frem til at fastslaa og gribe det individuelle, og at ifølge sagens natur kun det typiske lader sig fastholde i en theoretisk type eller lov.

IX.

Overalt baade i natur- og aandsvidenskaberne ser vi, at forskerne ikke vil lade sig nøie med de empiriske typer og love, der saa at sige blot skummer fløden af vor erfaring og vore iagttagelser, men ved spekulativ induktion søger tilbage til de første aarsager for ud fra dem ved deduktion at kunne udlede exakte typer og love, og at deres bestræbelser i denne retning trods alle vanskeligheder stadig krones med større og større held.

Men samtidig hermed har man oplevet det eiendommelige syn af en stor og mægtig, i de fleste civiliserede lande udbredt

skole af statsøkonomer og socialfilosofer, der i over en menneskealder høilydt vedbliver at forkynde, at det sociale livs fænomener maa vi ikke forsøge paa at udforske ad exakt vei; exakte, almengyldige typer og love existerer paa dette omraade overhovedet ikke; her har vi i al evighed at lade os nøie med iagttagelse og erfaring og de empiriske love, som direkte lader sig udlede af dem.

At denne anskuelse har kunnet danne sig og vinde saa stærk udbredelse blandt de forskjellige landes statsøkonomer, forekommer ved første øiekast noget besynderligt, særlig naar man tager i betragtning de overordentlig betydelige resultater af Adam Smiths og hans store efterfølgeres geniale forskninger i exakt retning, hvorved den theoretiske statsøkonomi blev grundlagt som en selvstændig videnskab og opnaaede sin første glansperiode. Disse forskninger synes dog virkelig at være saa værdifulde, at det ikke burde have faldt nogen videnskabsmand ind at ville affærdige dem som virkelighedsfiendske og betydningsløse abstraktioner. Men det er paa den anden side ogsaa sikkert, at statsøkonomerne i den første tid var tilbøielige til i nogen grad at overvurdere de gjorte fremskridt. Og denne overvurderen blev særlig efter udgivelsen af John Stuart Mill's berømte fremstilling af statsøkonomien, hvori næsten alle dennes hidtidige resultater var mesterlig sammenarbeidede til et helt videnskabeligt system, saa stærk, at man faktisk i længere tid havde indtrykket af, at statsøkonomien nu var naaet frem til at blive en i sine hovedtræk noget nær fuldkommen og fuldendt videnskab.

Efterhaanden som man underkastede den saakaldte klassiske statsøkonomi en nærmere prøvelse, kom man dog temmelig snart paa det rene med, at fuldkommenheden endnu langt fra var naaet, og at mange af dens theorier aldeles ikke var istand til at give en tilfredsstillende forklaring af de økonomiske fænomeners generelle væsen og sammenhæng.

Særlig i Tyskland opstod der saa en skole af statsøkonomer, med mænd som Roscher, Hildebrand og Knies i spidsen, der lagde skylden for statsøkonomiens ufuldkommenhed ikke, som det skulde have syntes naturligt, paa de hidtidige forskningers ufuldkommenhed, men paa selve den methode, efter hvilken man hidtil særlig havde forsket. Man havde overhovedet, sagdes der, stillet denne videnskabs opgave forkjert; selve den tilgrundliggende betragtningsmaade var feilagtig, og

alene ved at slaa ind paa nye baner kunde statsøkonomien komme til at gjøre virkelige fremskridt.

Saaledes som de tidligere statsøkonomer havde gjort: at gaa ud fra alle de enkelte individers økonomiske bestræbelser for fra dem — ligesom fra et slags samfundsatomer — at deducere de socialøkonomiske fænomeners typer og love blev erklæret for at være en fuldstændig forfeilet fremgangsmaade. Alle sociale fænomener, ogsaa de økonomiske, befinder sig, sagde man, i en stadig udvikling og fremtræder derfor til de forskjellige tider og paa de forskjellige steder i en alt efter folkeindividualiteten og samfundets udviklingstrin yderst forskjellig skikkelse og kan af den grund i virkeligheden ikke være exakte, almengyldige love underkastede, hvorfor det: at søge efter saadanne love, var spildt arbeide. Enhver theori, der udgaves for at have en for alle steder og tider absolut gyldighed, eller der, som man udtrykte det, vilde være «kosmopolitisk» og «perpetualistisk» var *eo ipso* falsk. I statsøkonomien, saavelsom i de andre socialvidenskaber, maatte man aldrig forlange «absolute», men overalt lade sig nøie med «relative» løsninger, med de af erfaringen udvundne empiriske typer og love, som, da de direkte østes af «den fulde empiriske virkelighed», ogsaa svarede til denne virkelighed.

Vi har allerede tidligere (pag. 51—52) nævnt en række exempler paa det, der i statsøkonomien forstaaes ved empiriske typer og love, og man vil upaatvilelig have faaet et temmelig stærkt indtryk af, at en samling saadanne erfaringssætninger alene i grunden vilde danne et svært magert indhold for en hel videnskab. Det var vistnok ogsaa den samme følelse, som ledede til opstillingen af den fordring, at man overhovedet ikke skulde ud fra et særlig økonomisk synspunkt udsondre de specifikt økonomiske socialfænomener og behandle dem isoleret for sig. De økonomiske fænomener skulde tvertimod altid undersøges i nøie sammenhæng med hele det øvrige sociale liv. Hvad man vilde, var, med andre ord, ligefrem at ophæve den theoretiske statsøkonomi som selvstændig videnskab.

Det, som egentlig var af vigtighed, var nemlig, sagde man, ikke ud fra et enkelt synspunkt at undersøge nogen enkelt gruppe af de sociale fænomener for sig, men at studere selve samfundsorganismen i dens helhed. Det gjaldt at skabe en hel ny, alle theoretiske synspunkter og alle socialfænomener omfattende samfundsvidenskab eller sociologi, der af enkelte, hvoriblandt

særlig Schäffle, tænktes at skulle blive «det menneskelige samfunds anatomi, fysiologi og psykologi» paa en gang, og hvori det økonomiske liv da vilde fremtræde som samfunds-organismens «stofskifte», medens den af andre, særlig af Auguste Comte og hans disciple, opfattedes som faldende i to dele: en saakaldet statik, der undersøger betingelserne for samfundets tilværelse og den gjensidige forbindelse mellem samtidige samfundstilstande, og en saakaldet dynamik, der undersøger lovene for samfundets udvikling.

Den forskningsmethode, hvoraf man, for at naa frem til en saadan samfundsvidenskab, særlig maatte benytte sig, var ikke en exakt-theoretisk, men den saakaldte «historiske» og «organiske» methode. Det gjaldt med andre ord først gjennem historisk og statistisk forskning at lære det hele samfunds tidligere og nuværende tilstand at kjende, dernæst heraf at uddrage det størst mulige antal empiriske love for de sociale fænomeners koexistens og paahinandenfølge ikke alene i økonomisk, men ogsaa i retslig, politisk, religiøs, moralsk og intellektuel henseende, for endelig derigjennem at kunne bringe paa det rene den retning, hvori samfundslivet i alle disse henseender og paa alle de forskjellige omraader har udviklet sig og i fremtiden vil komme til at udvikle sig, samt de love, efter hvilke denne udvikling gaar for sig. Dette var den ene saliggjørende forskningsmethode, og enhver stræben efter exakte, almengyldige økonomiske typer og love blev enten fordømt som «uhistorisk», «abstrakt» eller «atomistisk» eller ganske simpelthen ignoreret.

De hidtil af mænd som f. ex. Comte, Herbert Spencer, Schäffle og Lilienfeld gjorte forsøg paa at grundlægge en saadan det hele menneskelige samfundsliv omfattende sociologi kan imidlertid ikke siges at være faldt heldig ud og har væsentlig resulteret i opstillingen af forskjellige mere eller mindre søgte analogier mellem samfundet opfattet som en organisme og de virkelige organismer samt i enkelte mere eller mindre usikre forudsigelser angaaende den fremtidige samfundsudvikling. Det er ogsaa klart, at det ikke paa socialvidenskabernes mere end paa et hvilketsomhelt andet omraade gaar an saaledes at ville slaa vrag paa det uvurderlige hjælpemiddel, som den videnskabelige arbeidsdeling frembyder, men at man tvertimod ogsaa her er nødt til at specialisere videnskaben, om man skal kunne naa frem til en virkelig theoretisk forstaaelse af det sociale livs fænomener.

Der er dog ingen tvil om, at selve den «historiske» skole i statsøkonomien i flere henseender har indlagt sig store fortjenester, men da vel at mærke ikke egentlig som statsøkonomer, men som dyrkere af den økonomiske historie og statistik, idet dens medlemmer gjennem sine grundige historiske og statistiske forskninger i høi grad har fremmet forstaaelsen af mange konkrete økonomiske fænomener. Til den theoretiske statsøkonomi derimod har den historiske skole kun givet forholdsvis faa og ikke meget betydelige bidrag, der paa grund af dens fuldstændige miskjendelse af den exakte forsknings vigtighed næsten helt og holdent har været af realistisk-empirisk natur.

Den reform af den theoretiske statsøkonomi, hvis nødvendighed man følte, kom saaledes ikke og kunde selvfølgelig heller ikke komme fra statsøkonomerne af den historiske skole. Derimod er det i løbet af de par sidste aartier lykkedes en række fremragende forskere af forskjellig nationalitet — vi nævner blandt dem her kun engelskmanden Jevons, schweizeren Walras, østerrigerne Carl Menger og, maaske den største af dem alle, Eugen von Böhm-Bawerk — at gjenoptage de gamle mesteres arbeide og uden nogen principiel forandring i den videnskabelige forskningsmethode at vinde nye resultater af en saadan betydning, at de i virkeligheden betegner et gjennembrud i den statsøkonomiske videnskabs historie. Alle disse forfattere lægger hovedvægten paa den exakte forskning baade som den betydningsfuldeste, vanskeligste og derfor ogsaa hidtil ufuldkomneste del af den theoretiske statsøkonomi.

X.

Selv et flygtigt blik paa den storartede videnskabelige lærebygning, der blev opført af de saakaldte klassiske statsøkonomer som Adam Smith, Malthus, I. B. Say, Ricardo, Senior, Stuart Mill og Cairnes, vil være tilstrækkeligt til at overbevise en om, at den videnskabelige methode, hvorefter disse forskere i den theoretiske statsøkonomi gik frem, var i alt væsentligt sund og bestod i først at generalisere de økonomiske fænomener og fastslaa deres empiriske typer og love for derefter gjennem induktion at finde første aarsager og ud fra dem deducere exakte typer og love, som de derpaa verificerede og søgte at fuldkommengjøre gjennem fornyet induktion, deduktion og verifikation.

Det eneste med hensyn til selve methoden egentlig nye, som i den senere tid er fremkommet, er den af franskmanden Cournot grundlagte og af Walras, Jevons og andre fortsatte saakaldte mathematiske skoles forsøg paa ved mathematikens hjælp at sikre den exakte deduktions korrekthed.

I en socialvidenskab som den theoretiske statsøkonomi optræder nu, som bekjendt, hverken de ved induktion fundne første aarsager eller de typiske omstændigheder, hvorunder disse virker — saaledes som i de rene naturvidenskaber — med konstant styrke og lader sig følgelig heller ikke give et kvantitativt eller numerisk nøiagtigt udtryk. Den mathematiske udførelse af deduktionen vil derfor umulig nogensinde kunne faa tilnærmelsesvis den betydning indenfor den exakte statsøkonomi, som den ubestridelig besidder i videnskaber, som f. ex. astronomi, fysik og kemi, hvor jo, paa grund af de virkende aarsagers altid konstante og kvantitativt nøiagtig bestemmelige styrke, ikke blot de exakte, men endogsaa de empiriske typer og love kan udtrykkes i mathematisk form, og hvor deduktionen, som følge heraf, bliver helt igjennem mathematisk.

Men naar de klassiske statsøkonomer i kraft af denne betragtning lod sig forlede til ganske at slaa vrag paa mathematikens hjælp, gik de utvilsomt adskillig for vidt. De oversaa nemlig derved, at da for det første de i det økonomiske liv virkende aarsager, om de end ikke lader sig kvantitativt og numerisk nøiagtig bestemme, dog altid har en kvantitativ side, idet de optræder snart stærkere, snart svagere, altsaa kvantitativt forskjellig, og da desuden de deducerede økonomiske typer og love ofte fremkommer som resultat af et indbyrdes vexelvirkningsforhold mellem aarsager af denne art, eller med andre ord som funktioner af indbyrdes afhængige, variable størrelser, — saa er en mathematisk betragtningsmaade alligevel altid mulig og ikke sjelden ogsaa ganske nødvendig.

Deri, at kvantitativt nøiagtig bestemte præmisser ikke er nogen nødvendighed for at muliggjøre mathematikens anvendelse, har derfor den mathematiske skoles repræsentanter utvilsomt ret, og det har faktisk ogsaa lykkedes dem at paavise, hvorledes de ikke-mathematiske statsøkonomer paa adskillige, og det endog meget væsentlige, punkter har gjort sig skyldige i saadanne feil som at behandle i virkeligheden variable størrelser, som om de var konstante, og ikke at forstaa betydningen af saa vigtige omstændigheder, som f. ex. at fænomen-

typerne ofte staar i gjensidigt afhængighedsforhold af hinanden, og at der i deres forandringer snart er en uafbrudt kontinuitet tilstede, snart ikke. Men det bør dog ogsaa paa den anden side med styrke fremholdes, at det, som i videnskabelig henseende er af vigtighed, det er saa at sige udelukkende at være istand til, hvor gjenstandens natur kræver det, at anskue de foreliggende forhold mathematisk rigtig, saaledes at man ikke paa grund af mathematisk ukyndighed begaar virkelige feil. Derimod i lighed med mange af den mathematiske skoles tilhængere at ville i nogen større udstrækning erstatte selve den almindelige og almenfattelige fremstilling af den økonomiske deduktion med en række tildels abstruse mathematiske symboler, bestaaende af algebraiske differentialligninger og geometriske diagrammer, er sikkert nok i høi grad paa urette sted i enhver socialvidenskab, hvis første aarsager jo ikke bare er blindt virkende naturkræfter, men for den væsentligste del udgjøres af rent psykologiske love for menneskelige tilbøieligheder. I ethvert fald vilde — hvad jo forøvrigt saa fremragende mathematikere, som f. ex. Marshall og Edgeworth selv indrømmer — en saadan forandring i fremstillingsmaaden ganske utvilsomt berøve de statsøkonomiske værker henved 9/10 af deres læsere.

Hos de store klassiske statsøkonomer kan man da altsaa vistnok paa enkelte punkter ønske en mathematisk rigtigere opfattelse af visse grundproblemer; men forøvrigt var deres forskningsmethode, som sagt, i alt væsentligt korrekt.

Naar alligevel den theoretiske statsøkonomi efter disse forfatteres bortgang en tid lang saa at sige stod i stampe, saa hviler skylden herfor ikke blot hos den indflydelsesrige historiske skoles uforstaaende uvilje mod den exakte forskning, men ogsaa for en væsentlig del hos de klassiske statsøkonomer selv. Det blev nemlig efterhaanden hos dem en almindelig tro, at alle de virkelige økonomiske første aarsager eller med andre ord alle de egentlige grundstene til den exakte videnskabelige bygning nu var skaffede tilveie og lagte tilrette, saa at man kun behøvede at bygge videre paa det givne grundlag. Denne anskuelse udtaltes særlig, med næsten forbløffende ligefremhed, af Senior, der som bekjendt paastod, at den hele exakte statsøkonomi i sidste instans skulde udledes af — siger og skriver — fire første aarsager, nemlig: 1. den af os allerede saa ofte nævnte psykologiske lov, at menneskene under sin økonomiske virksomhed søger at opnaa det størst mulige udbytte med den mindst mulige anstrengelse; 2. den af Malthus fremdragne og

senere saa berømte befolkningslov; 3. den lov, at menneskene ved anvendelse af kapital eller ved, som de moderne statsøkonomer udtrykker det, at slaa ind paa produktionsomveie er istand til noget nær ubegrænset at forøge sin økonomiske virksomheds effektivitet, og endelig 4. loven for det aftagende udbytte af jorden.

Man tager nu vistnok ikke feil, om man paastaar, at denne af Senior formulerede anskuelse i virkeligheden hyldedes af de senere klassiske statsøkonomer, og vi finder den da ogsaa sanktioneret og hævdet af Cairnes i hans med rette saa høit skattede værk: *The Character and Logical Method of Political Economy*, der indeholder den uden spørgsmaal talentfuldeste fremstilling af de klassiske statsøkonomers forskningsmethode.

I modsætning til de i naturvidenskaberne optrædende første aarsager, der alle er af rent uempirisk natur og blot lader sig fastslaa gjennem spekulativ induktion eller ved en «appel til intelligensen», er — udtaler Cairnes i det nævnte værk — de økonomiske første aarsager altid rent empiriske love, som man lærer at kjende, og hvis sandhed man indser enten ved direkte sanselig iagttagelse af yderverdenen eller ved at lægge mærke til, hvad der passerer i vor egen bevidsthed. Til opnaaelsen af sine første aarsager er derfor den exakte statsøkonom uafhængig af den induktive proces, som er nødvendig for at faa tag i de første aarsager paa naturvidenskabernes omraade, og han behøver følgelig aldrig at opstille hypotheser. Han besidder nemlig, allerede naar han begynder sit arbeide, kjendskab til de første aarsager. *(The economist starts with a knowledge of ultimate causes).*

Efter dette saa det da faktisk ud, som om der i den exakte økonomiske forskning ikke længere var brug for nogen spekulativ induktion til søgen efter nye økonomiske første aarsager. Den eneste opgave, som blev induktionen levnet, var blot at fastslaa nye aarsager af underordnet betydning. Forøvrigt skulde man i al evighed holde paa med at deducere videre ud fra de engang for alle fundne præmisser.

Af hvad vi allerede i et tidligere afsnit har udtalt, vil det være klart, at denne opfatning af den exakte statsøkonomi som en rent à priorisk videnskab i virkeligheden betegner en misforstaaelse af den exakt-økonomiske induktions væsen og en fuldstændig undervurderen af dennes vanskelighed og betydning. Ganske vist kan nemlig enhver erfare sig til sandheden af de, andre videnskaber tilhørende, empiriske love, der danner de i det økonomiske liv optrædende første aarsager; dertil

trænges sikkerlig ingen spekulativ induktion. Men hvad man aldeles ikke saadan uden videre kan erfare sig til, det er selve det bagenfor den direkte erfaring liggende aarsagsforhold eller med andre ord til kundskaben om, hvilke af alle de forskjellige videnskabers mangfoldige empiriske love det netop er, som har en saa stor økonomisk bærevidde, at denne i virkeligheden gjør dem til økonomiske første aarsager. Som vi allerede tidligere har fremhævet, kan jo saaledes en hvilkensomhelst praktisk landmand uden nogen vanskelighed erfare sig til sandheden af loven for det aftagende udbytte af jorden; men kun i kraft af en med overordentlig intuitivt skarpblik udført induktion lykkedes det mænd som Anderson, Malthus, West og Ricardo at indse dens økonomiske bærevidde og gjette, at just i denne empiriske lov maatte grundrentens første aarsag søges. Og ligedan ogsaa med alle de øvrige økonomiske første aarsager, som f. ex. den af Malthus fremdragne fysiologiske lov for menneskenes formerelsesevne, der ikke var ukjendt før hans tid, men hvis betydning som første aarsag til forklaring af de allervigtigste økonomiske problemer det dog først var hans geniale induktion forbeholdt at indse. Selve det aarsagsforhold, som det er al exakt forsknings eneste opgave at opdage og bevise, er overhovedet paa et hvilketsomhelst omraade af den menneskelige viden fuldstændig uempirisk, og enhver formodning om, at en eller anden almindelig erfaringssætning eller empirisk lov i virkeligheden udgjør en økonomisk første aarsag, maa derfor altid fremsættes som en hypothese, hvis rigtighed saa alene kan bevises ved, at der fra den lader sig deducere en fyldestgjørende exakt økonomisk theori.

Sikkerlig har nu de historiske statsøkonomer havt en rigtig følelse af det ørkesløse ved at skulle være henviste til en uafladelig fornyet deduktion ud fra de gamle, uddeducerede præmisser. Og da desuden ikke mange af dem ragede synderlig høit op som theoretiske tænkere, er det i virkeligheden ikke underligt, at de vendte den exakte økonomiske forskning ryggen og istedet derfor bestræbte sig for at fremskaffe nyt historisk og statistisk materiale til uddragelse af nye empirisk økonomiske typer og love.

Efterhaanden som der paany kom originale theoretikere blandt statsøkonomerne, indtraadte der dog hurtig et omslag, og man begyndte at grave i grunden under den klassiske statsøkonomis theoretiske bygning. Der opdagedes da feilagtig grebne udgangspunkter, usolid grund, som ramlede sammen, rev

dele af bygningen med sig og lod ikke faa af de problemer man troede løste, vise sig i hele sin virkelige uløsthed. Man forstod nu, at det for den exakte forskning ikke længere saa meget gjaldt fortsat deduktion ud fra de gamle præmisser som ny induktion til opdagelse af nye første aarsager, for at man fra dem kunde blive istand til at deducere rigtigere exakte theorier. Med sikkert blik for det væsentlige har disse forskere fortrinsvis vendt sig til psykologien, den grundvidenskab, hvorpaa enhver socialvidenskab først og fremst hviler, og hvorfra det ved induktion særlig er lykkedes dem at fremdrage de hidtil i statsøkonomien upaaviste psykologiske love, som behersker menneskene under deres værdsættelse af de økonomiske goder. Og fra disse psykologiske love som nyopdagede første aarsager har de været istand til at deducere exakte økonomiske theorier, der har reformeret ikke blot den gamle værdilære, men store dele af det hele øvrige system.

Det beundringsværdigste af alle disse nyere forfatteres herhenhørende arbeider er i vore øine Böhm-Bawerks: Positive Theorie des Kapitales, hvori han for første gang giver den i alt væsentligt fyldestgjørende forklaring af det helt fra oldtiden af saa uafladelig omstridte kapitalrenteproblem. Det er lærerigt at iagttage, at den eneste nye første aarsag, som sætter ham istand til at udføre denne store videnskabelige bedrift, er den af ham ved spekulativ induktion fremdragne, men ligeledes helt fra oldtiden (saaledes f. ex. af Plato*) kjendte psykologiske lov: at menneskene gjennemgaaende pleier at værdsætte nutidsgoder høiere end fremtidsgoder. Fra denne psykologiske lov har han saa et par hundrede sider igjennem med overordentlig skarpsindighed og logisk kraft deduceret sin nye, epokegjørende kapitalrentetheori. Ikke saameget i i denne deduktion ser vi alligevel hans geni; thi den var det dog maaske tænkeligt at ogsaa vi andre til nød kunde have udført, om end ikke saa glimrende og saa fuldstændig. Men ved induktion at faa tag i en saadan liden, som økonomisk første aarsag tilgrundliggende psykologisk lov og med én gang klart forstaa hele dens økonomiske bærevidde, — det er af de ting, som kun falder i de virkelig geniale forskeres lod.

*) Se Plato: Protagoras 356 c.

3 0112 061601446